

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

Б.УМАРОВ, У.ҚОДИРОВ, Х.КАРИМОВ

**ОЧИҚ АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИДА
АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК
ХАВФСИЗЛИК**

ТОШКЕНТ – 2013

УДК:
КБК

Б.М.Умаров, У.Д.Қодиров, Х.К.Каримов. Очiq ахборот тизимларида ахборот- психологик хавфсизлик. –Т.: «Fan va texnologiya», 2012, ___ бет.

ISBN 978–9943–10–

Мазкур ўқув қўлланмада очiq ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик, глобаллашув жараёни ва ахборот хавфсизлиги, шахс, жамият ва давлатнинг ахборот-психологик хавфсизлигидаги манбалар ва уларнинг турлари, ахборот психологик-хавфсизлик ва интернет, оммавий ахборот воситалари ва ахборот карама–қаршилиги, ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизимининг компонентлари ва мазмуни, ахборот - психологик хавфсизликни таъминлашнинг вазифалари, асосий йўналишлари ва усуллари, очiq оммавий ахборот тизимлари шароитида шахснинг психологик ўз-ўзини ҳимоялашини таъминлаш каби масалалар ёритишга ҳаракат қилинди.

Ўқув қўлланма «Ёшларни деструктив гоълар таъсиридан ҳимоя қилишга йўналтирилган ижтимоий-психологик, педагогик технологияларни ишлаб чиқиш» мавзусидаги ИТД-166 рақамли амалий лойиҳа доирасида яратилган.

Ушбу ўқув қўлланма Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети илмий Кенгаши қарорига асосан нашр этилди (2012 йил 1 - сонли баённома).

Такризчилар:

Р.Самаров – фалсафа фанлари доктори, профессор;
Н.Ғ.Камилова–психология фанлари номзоди, доцент;
К.Калонов – социология фанлари номзоди, доцент.

ISBN 978–9943–10–

© «Fan va texnologiya» нашриёти, 2013.

КИРИШ

XXI аср тезкор, кенг кўламдаги ахборот тизими ва телекоммуникация технологияларининг ривожланиши ҳаётнинг деярли барча соҳаларига ва инсон фаолиятига кириб бориши, ахборот маконининг глобаллашуви, бутун жаҳон ривожига таъсир кўрсатган ва кўрсатаётган омил сифатида эътироф этилади. Мамлакат ичидаги ва ташқи дунёдаги фаол ахборот алмашуви одамлар эҳтиёжининг ортиб бориши яққол сезилмоқда. Ахборот соҳасининг бундай тезлик билан ривожланиши, унинг жамоатчилик ва давлат ҳаётидаги турли хил йўналишларда кенг тарзда ишлатилиши, янги босқичдаги одамзот таракқиётини аниқлаб берувчи муҳим омилларнинг бири бўла олади.

Ахборот соҳасининг тез суръатлар билан ўсиши, автоматлаштириш усуллариининг ривожлантирилиши компьютерлар яратилиши ва кишилар ҳаёти турли соҳалари компьютерлаштирилишига олиб келди.

Тиғиз ахборотлашган жамиятда «шахс – жамият – давлат» алоқадорлиги, уларнинг ўзаро узвийлиги ва яхлитлигини таъминлаш бирмунча қийинлашади. Чунки ахборот оқими тезлашгани ва ахборотлар гирдобиди яшаш каби мураккаб, зиддиятли вазиятнинг юзага келиши бевосита шахс тафаккурининг, инсон дунёқарашининг кескин ўзгаришига сабаб бўлмоқда.

Маълумки, ҳар бир фуқаро ўз шахсий нуқтаи назари, ўз қарашлари, маънавий-маърифий, ахлоқий-руҳий имкониятлари доирасидагина фаолият кўрсатади, ўз олами ҳудудида яшайди ва ташқи оламга ўз ақли доирасида шахсий муносабатини билдиради. Ҳар бир индивид мустақил инсон сифатида табиий-биологик камолотидан ва руҳий эҳтиёжидан келиб чиқиб, ўзига мос ахборотни қабул қилади, уни таҳлил этади. Унинг атрофида мушоҳада юритади, фикрлайди ва ана шу таҳлиллар асосида ўзининг шахсий ҳулосасига эга бўлади. Натижада у ёки бу тарздаги ўз нуқтаи назарини шакллантиради.

Демак, ҳар бир ахборот мазмуни, моҳияти, таъсир этиш даражаси, жамиятга фойдали ёки зарарлилиги, кишини эзгуликка ёки ёвузликка даъват этиши билан «шахс – жамият – давлат»

мутаносиблилигига ижобий ёки салбий таъсир этади. Ана шу жиҳатдан қараганда миллий манфаатларни асраш, ривожлантиришда ахборот - психологик хавфсизлигини таъминлашнинг роли жуда муҳим. Шу мақсаддан келиб чиқиб, ёшларимизда бу ғояни тўғри талқин қилиш, фикр мулоҳазаларини бойитиш учун илмий изланишлар, тадқиқотлар ташкил қилиниши, ушбу соҳа бўйича турли илмий китоблар яратилиши давр талабларидан бири ҳисобланади. Ушбу яратилган ўқув қўлланма шу йўналишдаги амалий ишлардан бири сифатида дунёга келди.

«Очиқ ахборот тизимида ахборот-психологик хавфсизлик» курси бўйича тайёрланган мазкур ўқув қўлланмада бу соҳа ҳақидаги бир қатор ўрганилган масалалар таҳлил қилинган ҳамда кейинги йилларда мазкур соҳа бўйича олиб борилган илмий изланишлар ҳақида маълумотлар тафсилотлари берилган.

Ўқув қўлланма очиқ ахборот тизимларида ахборот-психологик хавф-сизлик асослари бўйича мухтасар билимларни бериш унинг ҳар мавзуси якунида тавсия этилган топшириқлар, машқлар, тестлар ва мустақил бажариш юзасидан талабаларни ўз устида ишлашга ўргатади ва бу йўналишдаги бошқа масалаларни мустақил ўрганиш ва ахборий-психологик таҳдид масалаларини таҳлил қилишга ёрдам беради.

Муаллифлар ҳар бир ўқувчи китобни мутоалаа қилиш жараёнида унда кўтарилган муаммоларга бефарқ қолмаслиги, жаҳон-да ва мустақил юртимизда рўй бераётган оламшумул воқеалар моҳиятини англашда ҳамда уларга нисбатан фаол ҳаётий мавқенинг шаклланишида кўмакдош бўлишини умид қилиб қоладилар.

1- мавзу. ОЧИҚ АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИДА АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИК КУРСИГА КИРИШ

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

Очиқ ахборот тизимларида хавфсизлик муаммолари. Ахборот тушунчаси, ахборот босимлари, ахборот манбалари, ахборот технологияси, ахборотдан фойдаланиш мақсади ва унинг оқибатлари.

Курснинг предмети, мақсад ва вазифаси. Мазкур курсни ўқишнинг мақсади ҳамда ахборот соҳасидаги психологик хавфсизлик муаммолари.

Ахборот–психологик хавфсизлик курсининг асосий тушунчалари. Ахборот соҳасидаги миллий манфаатлар, очиқ ахборот тизимлари, оммавий ахборот воситалари, ахборий таҳдид, ахборот соҳасидаги миллий манфаатларга тазйиқ, ахборот соҳасида шахс ва жамият манфаатларига тазйиқ.

Таянч тушунча ва атамалар

Очиқ ахборот тизимларида хавфсизлик муаммолари, ахборот тушунчаси, ахборот босимлари, ахборот манбалари, ахборот технологияси, ахборотдан фойдаланиш мақсади ва унинг оқибатлари, ахборот соҳасидаги психологик хавфсизлик муаммолари, ахборот соҳасидаги миллий манфаатлар, очиқ ахборот тизимлари, оммавий ахборот воситалари, ахборий таҳдид, ахборот соҳасидаги миллий манфаатларга ахборот соҳасида шахс ва жамият манфаатларига тазйиқ, ахборот карама-қаршилиги, жамиятнинг ахборий хавфсизлиги, давлатнинг ахборий хавфсизлиги.

1.1. Очиқ ахборот тизимларида хавфсизлик муаммолари

Тезкор тараккиёт одатий тамойиллар қатори вақт ва макон мутаносиблигига ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда. Барча фаолият жараёнларида янгича ёндашув ва ривожланиш стратегияларининг

шаклланиши инсонлар ва минтакаларнинг яккаликдан яхлитликка юз буришига олиб келди. Бу эса ўз навбатида «одамларни маълум бир манфаатларга хизмат қиладиган, олис-яқин манбалардан тарқаладиган, турли маъно-мазмундаги ахборот босимларининг доимий таъсири остида яшашга мажбур қилмоқда»¹ бўлиб.

Бугунги кунда ахборот жуда кенг тарқалган ҳар тарафлама ва ранг-баранг маъноларда тушунилади. У иштирок этмаган билим соҳасини топиш қийин. XXI аср ахборотнинг энг чўққисига етган аср ҳисобланади. Шунинг учун ҳам XXI асрни ахборот асри деб таъкидлашмоқда.

Ахборотга қуйидагича таъриф бериш мумкин. Ахборот – манбалари ва тақдим этилиш шаклидан қатъи назар, шахслар, предметлар, фактлар, воқеалар, ходисалар ва жараёнлар тўғрисидаги маълумотлар мажмуи.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, давлат ахборот инфраструктурасининг ривожланиши жамият ва давлатнинг ҳамма жабҳаларини, жумладан, одамларнинг дунёқарашини ва уларнинг меҳнат, ижтимоий ва сиёсий ҳаётда иштирок этиши шартларини ўзгартириб, жамият ривожланишини тезлаштиради. Ҳар хил ахборот технологиялари, автоматлаштирилган тизимлар ва маълумотлар базаси давлат тузилмалари, иктисодиёт ва мамлакат мудофаасини бошқаришнинг ажралмас қисми бўлиб қолган.

Бошқа маҳсулотларга ўхшаб ахборот ҳам ўз фойдаланувчиларига, харидорларига хизмат қилади. Шунинг учун ҳам у маълум бир миқозларига эга. Ахборот қабул қилувчилар ва ишлаб чиқариш талабларига жавоб берадиган хусусиятларига эга бўлиши лозим. Миқозлар нуктаи назарига кўра, фойдаланилаётган ахборотнинг сифати кўшимча молиявий ва маънавий самара бериши керак. Кузатувчилар нуктаи назарига кўра ахборот муҳим тижорат сирининг сақланиши, ишлаб чиқариш бозорида товарларни сотиш ва хизмат кўрсатишда, омадли рақобатлашишга имкон бериши керак. Бу табиийки, сир сақланиши керак бўлган ахборотни ҳимоя қилишга таъсир кўрсатишни талаб этади.

Инсоният ахборот оқими тобора тезлашган, ер қурраси аҳолиси кайфияти, руҳияти, мақсад ва интилишлари, қолаверса, бутун тафаккур тарзини ўзгартиришга қодир бўлган ахборот технологияси вужудга келган бир даврда яшамоқда. Бу ҳозирги замон тамаддунининг ўзига хос ютуғи бўлиб, халқлар, мамла-

¹ И.А.Каримов. Баркамол авлод орзуси. Т.: «Шарқ», 1998, 33-бет.

катлар, давлатлар ўзаро муносабатларини тобора яқинлаштиришга, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларини бошқаришга, дунёвий кайфият, дунёвий руҳият ва маслакнинг вужудга келишига хизмат қиладиган мўъжизакор ҳодисадир.

Бирок тамаддуннинг ана шундай улкан, кенг миқёсли ва серкирра ютуғидан ким қандай мақсадларда фойдаланаяпти? Унинг бекиёс ва қудратли кучи нималарга ишлатилаяпти? – деган ҳақли савол ҳам муаммога айланмоқда¹.

Ахборотнинг фойдаланиш мақсадига кўра оқибати келиб чиқади. Яъни ахборотлар ижобий ва салбий мақсадларни кўзлаб қўлланилиши мумкин. Салбий мақсадни кўзлаб фойдаланилган ахборотлар зарарли оқибатларни келтириб чиқаради. Булар жамиятга, давлатга, шахсга қаратилган бўлиши эҳтимоли мавжуд.

Тигиз ахборотлашган жамиятда «шахс-жамият-давлат» алоқа-дорлиги, уларнинг ўзаро узвийлиги ва яхлитлигини таъминлаш бир-мунча кийинлашади. Чунки ахборот оқими тезлашгани ва ахборотлар гирдобидида яшаш каби мураккаб, зиддиятли вазиятнинг юзага келиши бевосита шахс тафаккурининг, инсон дунёқарашининг кескин ўзгаришига сабаб бўлмоқда.

Бугунги кунда, ривожланган техника даврида турли хил маълумотларни оммавий ахборот воситалари орқали тез ва осон топиш мумкин. Жумладан, бузғунчилик, тажовузкорлик, ноахлоқий хулқи шакллантирувчи маълумотлар ҳам анчагина. Айниқса, бундай манбалар ўсиб келаётган ёш авлодлар онгига таъсир кўрсатаётганлиги ачинарли ҳолдир.

Ахборот орқали юзага келган психологик можаролар шароитида давлат ахборот сиёсатининг вазифаси жамиятни салбий ахборот-психологик хуруждан ишончли саклаш, катъий ҳимоя қилиш механизмини яратиш билан белгиланади.

Ҳар бир янги ахборот-психологик можаро ҳимоя қилинаётган жамият учун янги таҳдидларни келтириб чиқариши ҳам мумкин. Демак, таҳдид канча кўп бўлса, кўрқув, ҳадик ва ишончсизлик шунча кўпаяди. Ана шундай маънавий, руҳий, ижтимоий вазиятдан келиб чиқиб, жамият кайфиятини мувофиқлаштириб, йўналтириб, бошқариб туриш муҳим аҳамият касб этади.

Ахборот-психологик хавфсизлик - бу, бевосита сиёсий можароларнинг олдини олиш, энг аввало, инсоннинг ўзини ўзи тушуниши фуқаролараро муносабатларини юксак маънавий-маърифий мезон-

¹ Жўраев Н.Қ. Тарих фалсафасининг назарий асослари. Т.: «Маънавият», 2008.

лар асосида шакллантириш, ахборот қуролидан замонавий инсон-парвар тафаккурни, ижодкорлик руҳини, яратувчилик қобилиятини, бунёдкорлик имкониятларини шакллантиришни тақозо этади.

Жамиятни бошқариш, ҳозирги замон меъёрлари асосида кишилиқ тараққиётини таъминлашнинг янги усул ва услубларини кидириб топиш зарур. Жумладан, сиёсий-ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий, ижтимоий-психологик ва ахборот тизимини бошқариш каби катор, бир-бирига узвий боғлиқ бўлган йўналишларда бошқаруving энг мақбул услубини топиш, бевосита ҳокимият ва унга ишонч, жамият ва давлат тараққиётини таъминлашда фуқаролар яқдиллиги, маънавий ва ғоявий жиҳатдан бирлигини таъминлаш тақозо этилади.

Оммавий ахборот воситалари таъсиридаги бузғунчи ёки онгни зарарловчи ғояларнинг олдини олиш фақат ёш авлоднинг таълим-тарбиясига эътиборни кенгайтириш ва тўғри таъкил этиш ҳамда сифатли таъсирни кучайтиришдан иборат. Бунда, албатта, педагоглар, психологлар, жамоатчилик, ота-она каби болага масъул шахсларнинг билим савияси ва ҳаётий тажрибалари аҳамиятлидир.

Оммавий ахборот тизими айни пайтда очик ахборот тизими ҳисобланади. Чунки дунё миқёсида ахборот тарқатишни маълум давлатдан ёки бир жойдан туриб, назорат қилиб, тартибга солиб бўлмади. Шунинг учун ҳам бу тизим очик оммавий ахборот тизими деб номланади.

Очик ахборот тизими деганда ахборот воситалари ва унда берилаётган ахборотларнинг ошқоралиги, дунё ахборот майдонида ахборот алмашинув жараёнининг жамият эҳтиёжи сифатида намоён бўлиши ва ахборотларнинг шахс ҳаёти-фаолиятининг ажралмас қисмига айланиб бориши жараёни тушунилади.

Жамият шу даражада шаклланиши лозимки, унинг аъзолари тифиз ахборотлар бозоридан умуммиллий манфаатга хизмат қиладиган, унинг тараққиётига ёрдам берадиган ахборотни танлай олсин. Ахборот олиш қафолати бевосита шахсий манфаатдан устун турадиган, умуммиллий манфаатга дахлдор бўлган кадриятга айланмоғи лозим. Ана шундай шароитда қандай мазмундаги ахборотни тарқатишни ман этиш, жамиятнинг психологик ҳолатига салбий таъсир этувчи ижтимоий, миллий, этник, диний тафовут ва келишмовчиликларни кучайтирувчи, зўравонлик ва урушни тарғиб этувчи порнография, маиший бузуклик, шахслар мавқеи, обрўси ва

шаънига салбий таъсир этувчи ахборотларни чегаралашнинг норасмий, виждон билан боғлиқ бўлган, соғлом ақл ва юксак тафаккурга таянган маънавий-руҳий меъёрларни вужудга келтириш муҳим аҳамият касб этади.

XX асрнинг иккинчи ярми тезкор, кенг кўламдаги ахборот тизими ва телекоммуникация технологияларининг ривожланиш даври ҳаётнинг деярли барча жабҳаларига ва инсон фаолиятига кириб бориши, шунингдек, ахборот маконининг глобаллашуви, бутун жаҳон ривожига таъсир кўрсатган ва кўрсатаётган омили сифатида эътироф этилмоқда. Эътиборли жиҳати мамлакат ичида ва ташқи дунёда фаол ахборот алмашуви одамлар эҳтиёжи жуда ортиб борилмоқда. Ахборот соҳасининг бундай тезлик билан ривожланиши, унинг салоҳияти ва имкониятларининг ўсиши, жамоатчилик ва давлат ҳаётида турли хил йўналишларда кенг тарзда ишлатилиши янги – XXI асрдаги одамзот тараққиётини аниқлаб берувчи муҳим омиллардан бири бўлишига асосдир.

Шунингдек, охириги йилларда ахборот ресурслари давлатлараро тўқнашув, геосиёсий мақсадларга эришиш учун майдон сифатида фаол фойдаланилмоқда. Бу айниқса, мазкур соҳада сезиларли даражада манфаат келтирадиган замонавий ахборот технологияларга эга ривожланган давлатларга хосдир.

Бугунги кунда кундалик халқаро муносабатларда «ахборот уруши», «ахборот қарама-қаршилиги», «ахборот босими» каби тушунчалар кўп ишлатилаётганлиги аҳолини ахборот хуружидан ҳимоялаш бўйича чоралар кўриш муҳимлигини янада оширади. Ушбу муаммонинг долзарблиги яна шундаки, ҳозирда одамлар (шахс, ижтимоий гуруҳ, жамият) онги шаклланиш маълум даражада оммавий ахборот воситаларининг фаолияти ва ахборот ресурсларининг таъсиридадир.

Шунинг учун, айниқса очик ахборот тизими шароитида шахс, жамият ва давлатнинг ахборот, ахборот-психологик хавфсизлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишнинг аҳамияти янада ошади. Айни вақтда, ахборот тизими имкониятларини миллий манфаатларни ҳимоялаш ва ривожлантириш, шунингдек, глобал ахборот маконида давлатнинг манфаатларини амалга ошириш учун қулай шароит яратиш йўлида фойдаланиш жуда муҳим ҳисобланади.

Шу билан бирга, ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш масалаларини ўрганиш, бу борада етук мутахассисларни тайёрлаш илм-фан фаолиятида деярли янги йўналиш ҳисобланади. Ушбу

маънода жаҳонда биз ўрганишимиз, таҳлил қилишимиз ва давлатнинг миллий манфаатларидан келиб чиққан ҳолда фойдаланишимиз лозим бўлган маълум даражада тажриба тўпланган.

1.2. Курснинг предмети, мақсади ва вазифаси

Ҳозирги вақтда деярли барча давлатлар ахборот соҳасида тадрижий ривожланиши ва турли хил тазйиқлар мавжуд бўлган шароитларда унинг амал қилиши учун шарт-шароитлар яратиш бўйича фаолиятни кучайтирдилар. Шунинг учун XXI асрни ахборот технологиялари асри, деб бежиз айтмаяптилар. Бу маънода Акинавада 2000 йил 22 июлда жаҳоннинг ривожланган 8 мамлакати томонидан имзоланган глобал ахборот жамияти хартиясини эслаш мақсадга мувофиқдир. Мазкур хартия янги аср жаҳон ҳамжамияти ривожланишининг муҳим омили бўлиб, ахборот-коммуникация технологиялари ҳисобланишидан яққол далолат беради. Илмий техника тараққиёти инсоният ва жамият моддий эҳтиёжларини қондириш учун улкан имкониятлар яратди. Янги юқори технологиялар жамият аъзолари турмушини исталган маҳсулот билан таъминлашга саноат хизмат соҳасини жадал ривожлантириш учун шарт-шароит яратиш имконини беради. Ахборот яратиш ва тарқатиш соҳасида ҳам илгари кўз кўриб, қулоқ эшитмаган суръат ва кўламга эришилди.

Кишилар ўртасида хабар етказишни таъминлашга кодир ҳисоблаш техникаси ахборот алоқа тизими, интернет тизими, шунингдек, бошқа ахборот технологиялари инсон ва жамият ҳаёти ва фаолиятида ахборотнинг аҳамиятини кескин ошириб юборди. Ҳозирги кунда ижтимоий-техникавий ва ижтимоий-сиёсий ривожланиш ўртасида мутаносиблик мавжуд бўлган жамиятгина ҳар томонлама уйғун такомил топиши мумкин. Шунинг учун ҳар қандай жамият ўзининг ижтимоий, иктисодий, сиёсий ва бошқа ахборотга бўлган талаб ҳамда эҳтиёжини тўлиқроқ қондиришга интилади. Юқорида айтиб ўтилгандек, бугунга келиб илмий-техникавий, ишлаб чиқариш, ижтимоий ривожланишнинг миқёси мазкур соҳаларда тўпланган ва алмашинаётган ахборотлар, уларнинг алмашилиши суръати ва ўзлаштирилиши тезлиги билан белгиланади.

Глобаллашаётган дунёда ахборот халқлараро ва давлатлараро муносабатларда катта аҳамият касб этади. Яъни, у жаҳон ҳамжамияти ҳаётида ҳам ижобий, ҳам салбий куч сифатида намоён

бўлиши мумкин. Шу маънода техникавий-технологик соҳада катта имкониятга эга бўлган мамлакатлар қулай шароитга эга бўладилар, мана шу устунлик туфайли улар ўз шахсий манфаатларига мос келувчи кадриятларни, нуктаи назарларни, ғояларни, фикрларни илгари суришлари мумкин ва сурмоқдалар ҳам. Шунга кўра кўпгина давлатларда глобаллашувга қарши ҳаракатлар юзага келмоқда, булар ягона жаҳон уйғунлашган ахборот майдонини тузишни рад этмоқдалар. Бу ўринда шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, глобаллашувга қарши ҳаракатнинг ўзи тобора глобал ҳаракат тусини олмоқда. Замонамизнинг ўзига хос жиҳатларидан бўлиб, ҳар қандай маҳаллий ҳодиса ёки воқеа замонавий ахборот технологиялари туфайли глобал ҳодиса ёки воқеага айланмоқда.

Жаҳон миқёсида кезиб юрувчи бундай ахборотлар муайян давлат манфаатларига таъсир этмай қолмайди. Бу фақат шу ахборот тарқаладиган алоҳида олинган бир мамлакатдаги ижтимоий, сиёсий ва жараёнлардан дарак бериши билангина эмас, балки бошқа мамлакатларнинг мазкур хабарлар ҳақида ҳеч нарса айтилмаган аудиторияси буларни ўз давлатидаги ҳолатга қиёслаши билан ҳам мазкур мамлакат манфаатларига ҳам таъсир этади. Шу сабабли давлатлар, ҳукуматлар ўртасида айрим келишмовчиликлар вақти-вақти билан юзага чиқиб туриши мумкин. Бунда ким ҳақ ёки ким ноҳақ эканлигини аниқлаш ҳар доим ҳам осон бўлавермайди.

Буларнинг барчаси ахборот жараёнларининг глобаллашуви билан боғлиқ муаммолар долзарблигини яна бир қарра таъкидлайди. Аммо мазкур муаммолар туфайли ахборот ишлаб чиқариш ва тарқатиш имкониятлари тенгсизлиги пайдо бўлади. Бу объектив вазиятни шундай деб қабул қилмоқ керак. Мамлакатлар бу борадаги ўз устунликларини шахсий манфаатларида фойдаланишлари бошқа гап. Мана шундай вақтда муносабатларда кескинлик юзага келади, у кўп ҳолларда ахборот қурашига ёки бошқача қилиб айтганда психологик урушга айланиб кетади. Очiq ахборот тизимларида ахборий-психологик хавфсизликни таъминлаш ҳозирги куннинг долзарб талабидир. Ҳар бир давлат бунинг устида бош қотирмоқда. Бу жаҳондаги янги геосиёсий тақсимот, янги минтақавий низоларнинг юзага келиши, миллатчилик, шовинизм, дин ниқобидаги экстремизм, экологик ҳалокатнинг таҳдиди кучайиши, СПИД, парранда гриппи ва бошқа юқумли касалликларнинг тарқалиши билан боғлиқдир.

Юкорида кайд этилганларнинг барчаси Ўзбекистон Республикаси учун ҳам мазкур муаммолар муҳим эканлиги алоҳида таъкидлайди этади. Бунинг долзарблиги давлатимиз учун миллий мустақилликни янада мустаҳкамлаш, иқтисод ва бозор муносабатларини тадрижий ривожланишини таъминлаш, ижтимоий ислохотларни чуқурлаштиришда яққол кўринади. Бунда кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириш, миллий анъаналарни ҳаётга қайтариш, бағрикенгликни тарбиялаш ҳам катта аҳамият касб этади. Маълумки, мустақил дунёқарашга эга маълумотли кишиларгина турли хил талқиндаги ахборотга руҳан барқарор қаршилик кўрсата оладилар. Бу биринчидан. Иккинчидан, мана шундай кишиларгина тегишли муҳит яратишлари ва миллий ғояларнинг дарғалари бўлишлари мумкин.

Курснинг предмети бўлиб, аудиторияда очик ахборот тизимларида айланувчи ахборотларни баҳолашга психологик иммунитет ва онгли равишда оқилона ёндашишни тарбиялаш мақсадида очик ахборот тизимларидаги долзарб ахборий - психологик хавфсизлик муаммоларини идрок этиш ҳисобланади. Мазкур муаммонинг муҳимлигини яна юкори технологик коммуникация воситалари амал қилаётган шароитларда айрим кишилар, жамият, давлат, жаҳон ҳамжамияти хулқ-атвори ва ҳаракатини ҳатто биргина ахборот канали ёрдамида бошқаришни амалга оширишнинг улкан имконияти пайдо бўлганлиги билан изоҳлаш мумкин. Тўфон, астероидлар яқинлашиб келаётган ҳақидаги биргина хабар сайёрамизга зарар етказиши, ҳатто ундаги ҳаётни барбод қилиши мумкин. Лекин бундай ходисалар тез-тез юз бериб турмайди. Булардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланиш мумкин эмас. Бир ёки бир гуруҳ мамлакатларнинг миллий манфаатлари ҳақида сўз борса, бу бошқа гап. Бундай ҳолатда манфаатдор мамлакат зарур натижага эга бўлиш учун интилиб, ҳам мамлакат ичқарисида ҳам халқаро майдонда ахборий тадбир ўтказиши мумкин. Бугунги кунга келиб, иқтисодий, сиёсий ва бошқа мақсадларга эришиш учун ҳарбий устунлик ёки кучнинг ўзи етарли эмас. Рақиб томонга ахборий-психологик тазйик ўтказиш ҳам зарур бўлади. Ироққа қарши биринчи ҳарбий ҳаракатлар вақтида ҳам, иккинчисидан ҳам шундай бўлган эди. Совет Иттифоқи парчалангандан сўнг айрим давлатлардаги рангли инқилоблар вақтида ҳам шундай ҳолат кузатилган эди. Афсуски, бу ҳол бизнинг замонамизда халқаро муносабатларнинг кўринишларидан бирига айланмоқда. Шунинг учун психологик тазйик

Ўтказишни минимум даражага келтириш учун ҳозирда бирор жамиятга таъсир ўтказиш мақсадида фойдаланилаётган шакл, усул ва йўсинларни ўрганиш шундай таъсирга учраши мумкин бўлган айрим давлатлар, Ўзбекистон Республикаси учун ҳам ниҳоятда муҳимдир. Аудитория у ёки бу ахборотдан қандай мақсад кўзлагани, кимнинг манфаатига хизмат қилишини аниқ белгилашни ўрганиш талаб этилади.

Мана шунинг учун ҳам мазкур муаммоларни таҳлил қилишда ахборотнинг шакли ва моҳияти; ахборот хавфсизлигини таъминлаш; очик ахборот тизимларининг ўзига хослиги; шахс, жамият ва давлат ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлаш манбалари ва турлари; ахборот соҳасидаги миллий хавфсизликни таъминлашнинг аҳамияти ва тамойиллари; ОАВ ва ахборий қарама-қаршилик; ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашда асосий йўналиш ва усуллари; очик ахборот тизимларида шахснинг ўз-ўзини ҳимоя қилиши; жамоатчилик фикри ва жамият ахборий-психологик хавфсизлиги; Ўзбекистон ОАВлари ва жамиятнинг психологик хавфсизлиги каби мавзуларини ойдинлаштириш талаб этилади.

Юқорида санаб ўтилган мавзуларни ўрганишда ахборот, ахборий хавфсизлик, миллий манфаатлар, ахборот соҳасидаги миллий манфаатларга бўлган хавф ва унинг манбалари, жамоатчилик фикри, очик ахборот тизимлари, глобаллашув, ахборий қарама-қаршилик, ахборот-психологик кураш, ОАВлари, онглилик, идрок этиш, акс эттириш, манипуляция қилиш, психологик кўпорувчилик, ижтимоий тарғибот, жамоатчилик онги, инсонни хуфёна бошқариш ва бошқаларга алоҳида эътибор қаратиш жоиз.

Психология, социология, фалсафа, сиёсатшунослик ОАВ назарияларидан олинган бу тушунча ва терминлар фанни чуқурроқ тушунишга, унинг асосий мазмунини, усуллари ва йўсинларини, яъни очик ахборот тизимларида фойдаланаётган усулларни идрок этишга, демак, ижобий ғояларни салбий ғоялардан фарқлай олишга кўмаклашади. Маълумки, ҳар қандай далил, ҳодиса ёки воқеа турлича талқин этилиши шунга боғлиқ тарзда аудитория томонидан қабул этилиши ҳам мумкин. Шунинг учун аввал бошиданок, тушунчавий аппаратни белгилаб олиш, уни шарҳлаш лозим, шундан келиб чиккан ҳолда бирор ҳодиса ёки воқеани биз қандай идрок этишимиз ва талқинимизни беришимиз даркор.

1.3. Ахборот-психологик хавфсизлик курсининг асосий тушунчалари

Ахборот агентликлари, газеталар, журналлар, журнал тарзидгаи нашрлар, бошқа нашр маҳсулотлар, радио, телевидение, аудио ва видеомаҳсулотлар **Очиқ ахборот тизимлари (ОАТ)** ҳисобланади. Интернет, матбуот хизмати, жамоатчилик билан алоқалар, давлат, жамоатчилик ва бошқа ташкилотлар ва муассасалар, реклама агентликлари бўйича тузилмалар ҳам шулар жумласидандир.

ОАВлари бўлиб, вақтли матбуот, ахборот тарқатишнинг аудио ва видео воситалари, ахборот агентликлари, интернет-журналистикаси ҳисобланади. ОАВ ОАТнинг муҳим асосий қисмини ташкил этади.

Жамоатчилик фикри - бу, ҳозирги пайт учун долзарб бўлган турмуш муаммоларига кишиларнинг муносабатини ифода этувчи ижтимоий онг шаклидир. Аслида тезкор бўлган онгнинг бу шакли юқори даражада жамият турли институтлари томонидан кўрсатилган таъсир остидадир. Демак, жамоатчилик фикрининг шаклланишида манипулятив ҳаракатларнинг таъсири катта.

Жамоатчилик фикрини манипуляция қилиш (чалғитиш) муайян мақсадни кўзлаб амалга оширилади. Бунда манипуляция қилиш (чалғитиш) тушунчасининг нисбийлиги ҳақида айтиб ўтиш керак. Чунки исталган томон жамоатчилик фикрига ҳар қандай таъсирни манипуляция деб баҳолаш мумкин. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳозирги жамиятда ягона бўлган ижтимоий фикр шаклланиш эҳтимолдан йироқдир. Демократиянинг тамойилларидан бири мана шудир.

Ахборот моддий дунёнинг организмда ёки организмлар жамоасида акс этган ҳамда улар томонидан атроф-муҳит ўзгаришларига мослашиш учун фойдаланиладиган моддий дунё объектларининг аксидир. У маълумотлар, хабарлар шаклида намоён бўлади. Маълумотлар моддий дунё объектлари бирлашмаси акси натижада ҳосил бўлади. Хабарлар эса бошқа организмларга хабар етказиш учун юзага келади.

Очиқ ахборот тизимларида **«хабар»** термини кишилар, ижтимоий гуруҳлар, умуман жамият куршаб турган оламда мўлжал топа билиши учун ижтимоий аҳамиятга эга хабар маъно ифодасини беради. Шунингдек, муайян жамият ижтимоий табиати белгилаб

берадиган маънавий кадриятларни қарор топдириш учун хизмат қилади.

Миллий манфаатлар бу-давлат томонидан тан олинган ҳамда шахс, жамият ва давлат ижтимоий манфаатларининг ҳуқуқий жиҳатдан таъминланган мутаносиблашган мажмуидир. Буларни амалга ошириш муайян тарихий шароитда миллатнинг мавжудлиги, хавфсизлиги ва кафолати ҳисобланади.

Жамият манфаатлари - жамият ривожланишидаги кучли зиддиятларни ҳал этишда, миллий ўзига хосликни сақлашда намоён бўладиган жамият эҳтиёжи ҳисобланади.

Давлат манфаати жамият ишларини бошқаришни сифатли амалга ошириш, миллий ўзига хосликни сақлашга бўлган давлат эҳтиёжидир.

Ўзини намоён эта билиш, жамият ишларида қатнашиш, этник ўзига хосликни сақлаш, шахсий эҳтиёжларнинг намоён бўлиши-шахснинг ижтимоий манфаатлари ҳисобланади.

Жамиятнинг ахборий хавфсизлиги унинг маънавий, иқтисодий, сиёсий соҳаларига, маданий кадриятларига, инсонлар ҳуқуқ-атворини ижтимоий тартибга солувчиларга, ахборот инфратузилмаларига ва булар ёрдамида узатилаётган хабарларга зарар етказиш мумкин эмаслигидан иборатдир.

Давлатнинг ахборий хавфсизлиги предмети ахборот ва жамият ахборот инфратузилмаларидан ташкил топган жамият ишларини бошқаришни бажариш бўйича давлат фаолиятига зарар етказиш мумкин эмаслигидан иборат.

Тазйиқ бу, объектлар ўзаро муносабатларда ўртасидаги қарма-қаршилиқларни объектлардан бирининг иккинчисига куч воситасида зарар етказиш йўли билан ҳал этишга уриниши усулидир.

Миллий манфаатларга тазйиқ деганда мамлакат миллий манфаатларини амалга оширишга тўсқинлик қилувчи миллий кадриятлар ва миллий турмуш тарзига хавф туғдирувчи шарт-шароитлар мажмуи тушунилади.

Ахборот соҳасидаги миллий манфаатларга тазйиқ деганда ахборот соҳасида ва манфаатларни амалга ошириш бўйича фаолиятда миллий манфаатлар объектларига зарар етказиш хавфини туғдирувчи шарт-шароитлар мажмуи англанилади. Яъни, ахборий фаолият соҳасида инсон ва фуқаро ҳуқуқий мавқеини амалга оширишга, ахборотлар, ахборий инфратузилмага, шунингдек, маз-

кур объектлар билан боғлиқ миллий манфаатларни амалга ошириш бўйича фаолиятга зарар етказиш тазйикидир.

Ахборот соҳасида шахс ва жамият манфаатларига тазйик деганда инсон ва фуқаронинг очик ахборотга эга бўлиши, конун билан тақиқланмаган фаолиятни амалга оширишда фойдаланишига бўлган ҳуқуқини чеклаш тушунилади. Булар эса шахсий хавфсизлик маънавий ва ақлий ривожланишни таъминловчи ахборотлар ҳисобланади. Бундан ташқари индивидуал, «*виртуал ахборот*» майдонини, унинг рухий фаолиятига таъсир этиш технологияларидан фойдаланиш имконини шакллантириш ҳисобига жамоатчилик онгини чалғитишга уриниш шахснинг манфаатларига бўлган энг хавфли таъжовуз ҳисобланади.

Ахборот тизимини ва алоқа тармоқларини, жамият ҳаётини таъминловчи ўта муҳим инфратузилмаларни мураккаблаштириш ахборот соҳасидаги жамият манфаатларига бўлган тазйик манбаларидан бири ҳисобланади.

Бу тазйиклар атайин ёки англалмаган ҳолда амалга оширилиши мумкин. Бундан ташқари улар техниканинг ва программа таъминотининг хатоси ёки ишламай қолиши туфайли, жиноятчи тўдалар ёки унсурлар томонидан мазкур инфратузилмага зарарли таъсир сифатида намоён бўлиши мумкин.

Яна бир тазйик манбаи бўлиб, ОАВларнинг мулкдорлар учун унча катта бўлмаган гуруҳи қўлида тўпланиши ҳисобланади. Булар тазйиғи остида ижтимоий аҳамиятга молик бирор ҳодиса сохталаштирилиши ҳамда жамоатчилик фикри чалғитилиши мумкин, шунингдек, ёт кадриятларни тикиштириш йўли билан жамият ахлоқий кадриятларига путур етказиш мумкин.

«Ахборий қурол»ни тарқатиш ва бу соҳада «қуролланиш пойгаси»ни кучайтириш ҳам ахборот соҳасидаги давлат манфаатлари учун хавф манбаи ҳисобланади. Бундай хавфлар давлат сири ҳисобланган, бошқа махфий ахборотлардан иборат бўлган маълумотларга конунга хилоф равишда эга бўлишдан иборатдир. Маълумки, буларнинг ошкор бўлиши шубҳасиз, давлат манфаатларига зарар етказди.

Ахборий қарама-қаршилик - бу, аудиторияга атроф-дунёдаги бирор ҳодисага нисбатан муносабатда бўлишга ўз қарашлари, фикрини тикиштириш ҳамда қарши томон ғояси ва нуқтаи назарини инкор этиш роли билан таъсир этишга интилишдир.

Ахборий психологик кураш - бу, бошқа мамлакат ёки мамлакатлар гуруҳида мавжуд ижтимоий тузумни бўшаштириш, жамият ахлоқини издан чиқариш, ривожланиш миллий дастурига путур етказиш, шунингдек ўз кадриятлари ва турмуш тарзини тўғридан-тўғри экспорт қилиш мақсадида ахборот хизмати ва кўпорувчилик билан шуғулланувчи хизматларни ўзаро ҳамкорлигидир.

Омма онгига у ёки бу кадриятларнинг психологик жиҳатдан таъсир кўрсатишида ахборий воситаларидан фойдаланиш - ахборот манипуляцияси, ахборот ишлатиб, мақсадга эришишдир.

1.4. Резюме

Шундай қилиб, ахборот хавфсизлиги, бугунги кунда ахборий хуружлар авж олиб турган бир пайтда шахсни, давлатни ва жамиятни турли хил ахборий таъсирлардан ҳимоя қилиш глобал муаммолардан бирилигича қолмоқда. Шунинг учун ахборот хавфсизлиги муаммолари ҳақидаги билимлар, малака ва кўникмалар билан талабаларнинг қуроллантирилиши уларнинг турли хил ёт ва бузгунчи гоёларга берилиб кетишлари олдини олишда муҳим ҳисобланади.

1.5. Боб юзасидан савол ва топшириқлар

?
_____
.....
.....

1. Ахборот нима?
2. Ахборий таҳдид деганда нимани тушунасиз?
3. Курсни ўқитишнинг зарурияти нимада деб биласиз?
4. Очиқ ахборот тизими нима?
5. Оммавий ахборот воситалари нима?
6. Оммавий ахборот воситаларининг вазифаси нималардан иборат?
7. Ахборий тазйиқ турларини кўрсатиб ўтинг.
8. Ахборий психологик кураш деганда нимани тушунасиз?

2- мавзу. АХБОРОТ ВА ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИ: МУАММО ВА ЮТУҚЛАР

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

1. Ахборотлашув жараёнининг жамият тараққиётига таъсири. Ахборотлашув жараёни техника, ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, таълим ва маиший хизмат, маданият соҳаларидаги ахборотлашув, иқтисодий ҳаётда - ахборотнинг товарга айланиши, ижтимоий ҳаётда - ахборот турмуш, ҳаёт даражаси ўзгаришининг асосий омилига айланиши, сиёсий соҳада – кенг миқёсда фикр алмашишга замин яратувчи хилма-хил ахборотларни эркин олишига йўл очилиши.

2. Ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш -давр талаби сифатида. Ахборот истеъмоли маданияти, ахборот истеъмоли маданиятининг шахсга боғлиқ хусусиятлари, ахборотлашган жамиятда ёшларни ахборот истеъмоли маданиятига ўргатишининг психологик масалалари.

3. Ахборотлашган жамиятда ёшлар психологиясига таъсир этувчи омиллар (интернет мисолида). Ахборотнинг инсон руҳиятига таъсири масаласи, интернет аддиктлари.

4. Ахборотлаштиришининг ҳуқуқий асослари. Фуқаролик ҳуқуқи қонунчилигида ахборот тушунчасининг объект сифатида қабул қилиниши, «Ахборот олиш эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.

Таянч тушунча ва атамалар: ахборот, ахборотлаштириш, ахборий жараёнлар, ахборот тизими, ахборот ресурслари, ахборот маданияти, ахборот истеъмоли маданияти.

2.1. Ахборотлашув жараёнининг жамият тараққиётига таъсири

Ахборотлашув жараёни жамиятдаги иқтисодий ҳамда ижтимоий-маданий ўзгаришларга жиддий таъсир кўрсатади. Ғарб социологлари фикрига кўра, ахборотлашган жамият:

- техника соҳасида - ишлаб чиқариш, иқтисодиёт, таълим ва маиший ҳаётга ахборот технологияларининг кенг жорий этилиши;
- иқтисодий ҳаётда - ахборотнинг товарга айланиши;
- ижтимоий ҳаётда - ахборот турмуш, ҳаёт даражаси ўзгаришининг асосий омилига айланиши;
- сиёсий соҳада - кенг миқёсда фикр алмашишга замин яратувчи хилма-хил ахборотларни эркин олишга йўл очилиши;
- маданият соҳасида - ахборот алмашинуви давр эҳтиёжларига жавоб берадиган нормалар ва кадрларнинг шаклланиши билан характерланади.

Айни пайтда ахборотлашган жамият:

- уйда ишлашнинг кенгайишига, транспорт ҳаракатининг камайишига ва бунинг оқибатида табиатга тушадиган «юк»нинг кескин қисқаришига олиб келади;
- иш кунининг қисқариши, одамларнинг уйда кўпроқ бўлиши оилавий муҳитнинг барқарорлашишига замин яратади;
- кейинги юз йилликларда кишилар шаҳар яшаш ва ишлаш учун энг қулай макон, деган хулосага келдилар. Ахборотлашув жараёни эса, қишлоқдан туриб ҳам бутун олам билан мулоқот қилиш, энг обрўли ташкилотларда ишлаш, шаҳар аҳолиси баҳраманд бўлаётган маданият ютуқларини истифода этиш имконини яратади. Бу эса, ўз навбатида нисбатан осуда ва тинч бўлган, табиатга яқин қишлоқларга қайтиш ёки у ерда доимий қолиш учун замин яратади;
- масофавий таълим билим олишнинг энг қулай шаклига айланиш баробарида, аҳолининг кенг қатламлари учун ҳатто энг элитар олий таълим муассасалари эшикларининг очилишига имкон яратади. Содда қилиб айтганда, маълумотлилик кўп даражада инсоннинг хоҳиш иродасига боғлиқ бўлиб қолади.

Айни пайтда, ахборотлашув жараёни бир қатор муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда:

«Юмшоқ эротика»дан тортиб «очик порнография»гача бўлган ходисалар билан боғлиқ муаммолар ана шулар жумласидандир. Бундай ҳолатларнинг олдини тўла-тўқис олиб бўлмайди. Зеро, ахборот тармоқларининг узилишларсиз ишлаши унинг муҳим сифатий белгиси ҳисобланади. Ва бу жараён доимий такомиллашувни бошдан кечирмоқда. Демак, юқоридаги каби муаммолар йўлига қанчалик тўсиқ қўйилмасин доимо уларни айланиб ўтиш имконияти мавжуд бўлади.

тараккиёти, интеграция ва глобаллашув шароитида эса ахборот маконида туб сифатий ҳолат кечмоқда. Эндиликда, ахборот узатиш нафақат хилма-хил (радио, телевидение, матбуот, телефон, факс, почта, интернет ва бошқалар) шакллари, балки, ўта тезкорлиги билан ҳам жамият тараккиётининг олдинги даврларидан фарқ қилади. Бундай шароитда, ахборот истеъмоли жараёнида ҳам янги тенденциялар кузатилмоқда.

«Кимки ахборотга эга бўлса, у дунёга эгаллик қилади» деган фикрнинг пайдо бўлишига ҳам ахборотнинг юқоридаги хусусиятлари сабаб бўлмоқда.

Ижтимоий макон - бу, айти вақтда ахборот макони ҳамдир. Глобаллашув шароитида ахборот ҳажмининг катталиги, уларнинг замонавий тезкор воситалари орқали тарқатилаётган ахборот соҳасининг ижтимоий маконнинг бошқа шакллари билан фарқ қилишини таъминламоқда. Хусусан, замонавий оммавий ахборот воситалари (айниқса интернет тизими) орқали тарқатилаётган хабар ва маълумотларга турли сиёсий тақиқлар, давлат чегаралари тўсиқ бўла олмайди.

Ахборот истеъмоли, аниқроғи, маънавий эҳтиёжларни қондиришга қаратилган ходисадир. Ахборот истеъмоли хизматлар истеъмолининг ўзига хос шакли ҳисобланади. Маълумки, ҳар қандай хизматни истеъмол қилишдан аввал унинг сифати, нархи, фойдаси, қулайлиги ва бошқа шу хусусиятлари ҳам инобага олинади. Масалан, таклифи қамайиб кетган хизматларнинг истеъмол даражаси юқори бўлиб, уларга талаб кучаяди. Мазкур хусусиятлар ахборот истеъмоли жараёнига ҳам ҳосдир. Бироқ, маънавий неъмат бўлган ахборотни истеъмол қилиш ўзига хос томонлари билан ҳам ажралиб туришини таъкидлаш жоиз. Хусусан, ахборот конкрет шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамият ва давлат томонидан истеъмол қилинадик, мазкур даражаларда истеъмол жараёнлари бир-биридан фарқ қилади. Масалан, бирон шахс учун қизиқарли бўлган маълумот, муайян ижтимоий қатлам ёки гуруҳ учун аҳамиятсиз бўлиши мумкин. Шунингдек, ахборот макон ва замон хусусиятларига ҳам эга. Чунончи, ғарбда ўта оммабоп бўлган ахборотлар, Шарқ халқлари томонидан кам истеъмол қилиниши мумкин. Бундан ташқари, маълум бир тарихий даврда катта қизиқиш билан кутиб олинган маълумотлар вақт ўтиши билан одатий ҳолга айланиши ва ижтимоий ҳаётда бу тарзда инъикос этмаслиги мумкин.

Ахборот истеъмоли, ким томонидан истеъмол қилинишидан қатъи назар, қабул қилиш, тушуниш, талқин этиш каби бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган босқичларда амалга ошади.

Бугунги кунда, ахборот истеъмоли жараёни ҳам ўзига хос маданиятни тақозо этмоқдаки, маданиятнинг бундай шакли инсоният маънавий маданиятининг таркибий қисмига айланиши зарур.

Ахборот истеъмоли маданияти глобаллашув жараёнларининг характерли хусусиятларидан бири бўлган, интернет тармоғи жадал ривожланиб бораётган ҳозирги шароитда, айниқса, муҳим аҳамият касб этади.

Шунинг учун, ҳозирги давр кишиси олдида ахборот танлаш имконияти шу қадар юқорики, унинг талабини қондира олмайди-ган маълумотлар бир зумда қимматини йўқотиши аниқ. Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳозирги даврда ахборот истеъмоли аввалгилардан тубдан фарқ қилади.

Шубҳасиз, зарур ахборотларга эга бўлиш давр талаби. Бироқ, бугунги кунда, шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамият ва давлатнинг ўзи ҳақида ахборотларни тарқатиши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунинг икки асосий жиҳати мавжуд. Биринчидан, масалан, интернет тармоғи имкониятлари кенгайиб бораётган ҳозирги даврда, улардан мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамятида тутган ўрнини мустаҳкамлашда кенг фойдаланиш зарур. Республикамиз Президенти И.А. Каримов таъкидлаганларидек, «бу борада ишни тўғри ташкил этиш учун интернетдан самарали фойдаланиш, уни ўзимизнинг маълумотлар билан тўлдириш керак... бизнинг заиф томонимиз шундаки, интернетда Ўзбекистон билан боғлиқ маълумотлар жуда кам. Нега деганда, бизда бу жараённинг техникаси ва технологияси талаб даражасида эмас. Миллий кадриятларимиз, тарих ва меросимиз, бугунги фан, санъат ва адабиётимизнинг энг яхши намуналарини интернетга киритиш дастури ишлаб чиқилмаган»¹. Иккинчи муҳим жиҳати шундаки, юртимиз ҳаётига доир айрим ноҳолис, тор доирадаги манфаатлардан келиб чиқиб тарқатилаётган маълумотларга жавобан ахборотларни глобал микёсда тарғиб-ташвиқ этиш ташқи ахборот хуружларига қарши ўзига хос қалқон вазифасини бажаради. Бу эса, турли геосиёсий манфаатлар доирасидаги ахборот

¹ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд.-Т., «Ўзбекистон». 2005.-Б. 301-302.

хуружлари таъсирини камайтириш ва миллий ахборот макони хавфсизлиги таъминланишининг муҳим шарти ҳисобланади.

Бунинг учун, кишиларда ахборот истеъмоли маданиятини юксак даражада шакллантиришга эришиш зарур. Шундагина маълумотларга кўр-кўрона эргашиш, уларни нотўғри талқин этишнинг олди олинади. Энг муҳими эса, ахборот истеъмоли маданиятига эга инсон, жамият, халқ ва миллат ғаразли манфаатлар доирасидаги геохабарлар таъсирига тушиб қолмайди. Албатта, ахборот истеъмоли маданиятининг шалланиши мураккаб жараён бўлиб, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида тизимли равишда саъй-ҳаракатларни олиб боришни тақозо этади.

Ахборот истеъмоли маданияти ҳам маданиятнинг бошқа шакллари каби бир қатор функцияларни бажаради. Коммуникатив, регулятив (тартибга солиш), ахборот, аксиологик (баҳолаш) каби функциялар шулар жумласидандир. Биз таҳлил этаётган муаммо доирасида ахборот истеъмоли маданиятининг аксиологик функцияси алоҳида аҳамиятга эга. Масалан, интернет орқали жуда кўп ижобий маълумотлар билан бирга, Шарқ маданиятига, хусусан, кишиларимиз хулқу одобига салбий таъсир этувчи ахборотларнинг ҳам узатилаётганлиги табиийки, кишиларимиз, айниқса, ёшларимиз ғоявий тарбиясига салбий таъсир этиши мумкин. Ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш орқалигина бундай таъсирларнинг олдини олиш мумкин. Шунингдек, «биз баъзан Ғарб маданияти тўхтовсиз кириб келаётгани хақида таассуф билан гапирамиз. Бу шундай кучли оқимки, унга қарши чиқиш жуда мушкул. Бунинг фақат битта йўли бор. У ҳам бўлса, Интернетга ўзимизга мос бўлган маълумотларни ўз вақтида киритишдан иборат»¹.

Ҳамма гап мазкур ресурсдан ким ва қандай мақсадларда фойдаланишида.

Бошқача айтганда, тармоқдан иллат қидириш билан овора бўлмасдан, унинг имкониятларидан юртимиз шон-шуҳратини дунё миқёсида кенг ёйиш йўлида фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Чунки интернет виртуал, аммо, объектив ҳодисадир. Унинг ҳаётимизга кириб келишини назорат қилиб бўлмайди. Одамларимизни интернет тизимидан узокроқ туттишга интилиш эмас, балки, ундан оқилона фойдаланишга ўргатиш, ахборот истеъмоли маданиятини

¹ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд.-Т.: «Ўзбекистон», 2005.-Б. 304

юксалтиришга ҳаракат қилишимиз тўғри бўлади. Зеро, кишиларда ахборот истеъмоли маданияти шаклланган бўлса, миллий кадриятларимизга зид бўлган хабар, маълумотларни «...баҳолаш пайтида, албатта, ҳар бир шахснинг ўз қарашлари, кадриятлар тизими муҳим роль ўйнайди. Лекин, аксарият ҳолларда бундай пайтда, айниқса, баҳоланилаётган ҳодиса ўзга маданиятга тегишли бўлса, ўзимиз мансуб бўлган маданият руҳимизга синдирган кадриятлар тизими устувор бўлади ва бутун бўй-басти билан ўзлигини намоён қилади. Маданиятнинг баҳолаш функцияси туфайли танланиш содир бўлади, маданиятдаги барқарорлик, ҳар бир даврдаги аниқлик, ўзига ҳослик, айти пайтда, давомийлик, ворислик таъминланади»¹

Шунинг учун, ҳозирги даврда аҳолимиз, айниқса ёшларимизнинг ахборот узатишнинг замонавий техникаси ва технологиясини мукамал даражада ўзлаштириши муҳим аҳамият касб этади. Бунинг учун мамлакатимизда интернетдан фойдаланиш тизимини янада ривожлантириш билан бирга, мазкур тармоққа миллий манфаатларимиз ақс этган ахборотларни турли шакл ва тилларда киритиб бориш зарур. Зеро, жамиятимиз ҳаётининг турли соҳалари тўғрисида ахборот берувчи объектив, жозибадор маълумотларни интернет саҳифаларидан кенг ўрин эгаллаши, Ўзбекистон глобал ахборот маконидаги ўрнининг мустаҳкамланишига хизмат қилади.

2.3. Ахборотлашган жамиятда ёшлар психологиясига таъсир этувчи омиллар (интернет мисолида)

Ҳар қандай замонавий давлатда ахборот ҳамиша жамият ҳаётида содир бўлаётган воқеа ва ҳодисаларни истеъмолчига холис етказиб бериш ва кишиларнинг онги, дунёқараши, ижтимоий-сиёсий ҳамда ҳуқуқий маданиятини шакллантиришда асосий восита бўлиб хизмат қилиб келмоқда. Айни пайтда шиддат билан ўзгариб бораётган глобаллашув жараёнида ҳаётимизнинг бирор бир соҳасини ОАВ сиз тасаввур қилиб бўлмайдди. Ҳозирда интернет ҳам ОАВнинг бир кўриниши сифатида талкин қилинмоқда. Интернет тармоғи орқали кун давомида қанчадан-қанча ахборотлар қабул қилинади. Интернет (International Network- халқаро компьютер тармоғи) бу - вақт, макон ва жўғрофий чегараларнинг мавжудлигига қарамай, компьютер ва кичик тизимларнинг ўзаро алоқа

¹ Шермухамедов С., Очилдиев А. Маданият ва тамаддун. Фарғона, 2000.-Б.37

боғлаб глобал ахборот инфратузилмасини шакллантирувчи бутунжаҳон компьютер тармоғидир.¹

Ҳар куни миллионлаб одамлар интернетдан ҳар хил мақсадларда фойдаланади. Ўзбекистонда фойдаланувчиларнинг асосий қисми электрон почталардан фойдаланиш учун интернетни ишлатади. Интернет қиммат бўлмаган, журналистиканинг ривожини учун катта таъсир кўрсатаётган кучли тизимдир.

2005 йилнинг май ойида СНН телекомпанияси 400 нафар олим ва соҳа мутахассислари ўртасида «Сизнингча, сўнги чорак асрда қилинган энг муҳим ихтиро қайси?» саволи билан сўровнома ўтказди. Сўров натижаларига кўра, сунъий йўлдошлар, ҳарбий мудофаа технологиялари, биотехнологиялар, лазер нури, инсон гени соҳасида эришилган улкан муваффақиятларни ортда қолдирган ҳолда биринчи ўринни интернет олишга муваффақ бўлди.²

Ҳозирда Интернет ҳамма учун фойдаланилиши мумкин бўлган оператив коммуникация воситасидир. Анъанавий ОАВдан фарқли ўлароқ Интернет марказлаштирилмаган тизимдир, яъни ҳар бир хоҳлаган киши Интернетда бошқалар билан мулоқотга киришиши, маълумот олиши ва ўз маълумотини чоп қилиши мумкин. Бундай фаолиятлар интернетда тез ва арзон амалга оширилади. Гўёки у ахборотлар макони. Биз шу ахборот маконидан ўзимизга керакли янгилик ва хабарларни, маълумотларни олишимиз ёки уларни ўрнатишимиз мумкин. *Хўш, ахборот макони нима?*

Ахборот макони - бу, кўзга кўринмайдиган бир виртуал омилдир. Аниқроқ айтадиган бўлсак, у интеллектуал – маънавий ҳодисалар сирасига киради. У моддий ишлаб чиқариш эмас, балки билим ҳамда ақлнинг маҳсулидир. Шу боисдан уни ижтимоий тараққиётдаги ўрнига кўра илм-фан билангина қиёслаш мумкин. Жисмга, умуман моддийликка адад, ҳажм, оғирлик, узунлик ва кенглик сингари ўлчовлар ҳос бўлса, ахборот эса аксинча ундай хоссаларга эга эмас. Бу жиҳатдан ахборот олами ҳадсиз ва ҳудудсиздир.³

Статистик маълумотларга қараганда, ҳар куни 75 млн. киши интернетда фақатгина e-mail дан фойдаланар экан. Интернетда қай

¹ Д.Рашидова, Н. Муратова. Интернет журналистикаси. Т., 2007 й. 9-бет.

² «Халқ сўзи» газетаси, 2005 йил, 11 май сони.

³ А.Мусахоний. Ахборот макони пайдо бўлиши мумкинми? // Жамият ва бошқарув, 2006 й. №1.

мақсадда фойдаланаётганларни агар фоиз кўрсаткичида кўрсатсак, шундан:

95% e-mail жўнатишади;

74% янгиликлар олади;

80% ўз кизиқишлари бўйича маълумотлар олади;

56% on-line хизматларидан фойдаланади ва ундан нарсалар харид қилади;

37% on-line ўйинлар ўйнайди, мусикалар эшитади ва компьютерга ўзиб олади;

28% диний маълумотлар олади;

23% форум ва чатдан фойдаланади;

20% on-line аукциондан фойдаланади;¹

Ўзбекистонда интернетдан тўлақонли фойдаланиш имконияти камроқ. Чунки, уй шароитида интернетдан фойдаланувчилар озликни ташкил қилади. Аммо, кўп жойларда интернет - клублар фаолият юритади. У барча аҳоли учун мўлжалланган. Аммо, бу каби жойларда биз кўпинча вояга етмаган ёш болаларни учратамиз. Ўтказилган сўровномада маълум бўлишича, интернет - клубларга асосан 4-5 ёшдан 13 ёшгача бўлган ёш болалар on-line ўйинлар ўйнаш, 11-17 ёшдагилар «chat» ва «e-mail» да янги дўстлар орттириш, мулоқот қилиш ва мусика ўзиб олиш учун кирар эканлар.

Глобал тармоқ афзалликларини инкор этмаган ҳолда, унинг ёшлар маънавиятига таъсири, хавф-хатарлари тўғрисида ҳам сўз юритишга тўғри келади. Жаҳоннинг бир неча мамлакатларида уюшган жиноий гуруҳлар ва террорчи ташкилотларнинг сайтлари мавжудки, улар орқали нафақат ахборот алмашинуви, балки ёшларнинг турмуш тарзига, урф-одатларимизга мутлақо тўғри келмайдиган ёт ғоялар ва амаллар тарғиб қилиняпти. Интернетнинг ҳар юзичи саҳифасининг порнографик мазмунга эга эканлиги ёш авлоднинг тарбиясига, хулқ-одобига зарар etkazиши табиий. Чиқарилаётган on-line ўйинлардан ҳам мақсад фақатгина фойда олиш эмас, балки ёшларнинг маънавиятга таъсир қилишдир. Интернетдан фойдаланувчиларнинг аксарияти бу каби сайтларга билиб ёки билмасдан кириб қоладилар. Умуман, нотаниш сайтларга кириб қолиш сабабларини фоиз кўрсаткичида олиб карасак, шулардан:

1% баннер, реклама орқали;

1.2% e-mail адреслар орқали;

¹ www.google.uz

- 4.1% ТВ рекламалар оркали;
- 2.1% тўсатдан;
- 4.4% журналдаги рекламалар оркали;
- 20% баъзи суҳбатлар таъсирида амалга оширилади;
- 46% интернетдаги кидирув тизимлар оркали амалга оширилади;¹

Шуни ҳам айтиб ўтиш лозимки, замонавий ёшларимизнинг баъзилари интернетга маълумот олишнинг асосий манбаи ва коммуникациянинг бош воситаси, деб қарайдилар.

Интернетнинг фойдаланувчилар учун яратиладиган қулайликларидан яна бири, бу - махфийлик анонимликдир. Психологларнинг таъкидлашича, баъзи одамлар реал ҳаётда ўз ҳиссиётларини ошкор этишга тортинганидан интернетда ўтиришни маъқул кўришади. Статистик маълумотларга қараганда, блогларга² (интернетдаги кундалик дафтар) ўз ҳиссиётларини киритаётганларнинг 52% ни аёллар, 48% ни эркеклар ташкил этар экан. Буларнинг кўпчилиги *интернет аддиктлари*³ бўлиб (интернетсиз яшай олмайдиганлар) реал ҳаётдан сикилгани учун виртуал ҳаёт-интернетга киришни маъқул кўрар эканлар. Психологларнинг фикрича, атрофдагилар билан муноса-батга кириша олмайдиганлар компьютерда ўзларини эркин сезишар экан. Чунки уларга ҳеч ким тазйик ўтказа олмайди.

Ёш болаларнинг интернетдан кўп фойдаланиши ижобий томон билан биргаликда бир қанча салбий томонларни ҳам келтириб чиқаради. Олдийгина мисол, телевизор оркали бирор бир ҳаёсиз ёки кўркинчали кинолар берилса, ота-оналар фарзандларига буни кўришни тақиқлашади. Лекин компьютердаги «Fear.2», «Doom3», «Wanted» каби қонхўрликлар, отишмалар, қотиллик-у хунрезликдан иборат ўйинларни ўйнашга руҳсат беришади. Вақт ўтган сайин бу ўйинлар болага ҳам физиологик ва психологик жиҳатлар салбий таъсир кўрсатишини кўпгина мутахассисларимиз айтиб ўтишган. Пси-хиатрларнинг фикрига кўра, бу касаллик фанда «лудомания» дейилади. Асосан, болалар ва ўсмирлар орасида учрайди. Уйқунинг бузилиши, хулқнинг ўзгариши, жиззакилик, қўнимсизлик, компьютер ўйинларига буткул қарамлик, ўқиш ва уй ишларидан бош тортиш каби аломатлари сезилади.⁴ Агар буни физиологик

¹ www.google.uz

² Баъзи сайтларнинг блоки мавжуд бўлади. Бунда инсон ўз кундалик дафтарини очади. Ўз ҳиссиётларини бутун дунё билан ўртоқлашади.

³ Интернет аддиктлари – Интернет гиёҳванди, Интернетсиз яшай олмайдиганлар маъносида.

⁴ Д. Собирова. «Миллатга янги иллат хавф солаётими?» «Даракчи» газетаси, №19, 07.05.2009 й.

жихатдан олиб карасак, нур таъсирида кўз хиралашиши, жисмоний ҳаракатлар сусайиши, танада қон айланиш тизимининг бузилишига, ҳаттоки наслга ҳам салбий таъсир қилиши эҳтимоли мавжуд.

Мутахассисларнинг фикрича, бу каби ўйинлар болаларнинг психологиясида инсон рухий ҳолатини тушуниш хусусиятининг сусайишига, мулоқот кўникмаларининг йўқолишига, ачинмаслик ва шафқатсизлик хусусиятининг кучайишига, эгоизмнинг ривожланиши каби омилларнинг юзага чиқишига сабаб бўлади. Бу салбий омилларни кўпчилик болалар ва уларнинг ота-оналари билсалар ҳам бунга эътиборсиз муносабатда бўладилар. Бунинг эвазига болаларнинг ўйинқароқ бўлиб қолиши, турли ёт ғояларга тез оғиб кетиш ҳоллари кўп учрайди.

Энг ашаддий компьютер аддиклари Жанубий Кореяда кайд этилиб, шу пайтгача бу давлатда 10 нафар бола ўйин даврида юраги ёрилиб ўлган, интернет клубларидан бирида ўйинга тақлид қилиш оқибатида қотиллик рўй берган. Ҳозир кореялик болаларнинг 2,1 % интернетоманияга (интернетга меъё-ридан ортиқ кириш эвазига пайдо бўлган касаллик) чалинган бўлса, 80 % муолажага мухтож, 20-24 % эса шифохоналарда ётиб даволаниши керак.

АҚШда болаларнинг ҳар ўнтадан биттаси компьютер ва видеоўйинларига қарам бўлиш касаллигига чалинган. Ўйинга муккасидан кетган болаларда клиник касалликларнинг ўн биттадан олтитаси аниқланган. Компьютер ўйинлари ишқибозлари оилада, мактабда тенгдошлари билан муносабатда қийинчиликка дуч келишяпти. Ҳатто, айрим болалар ўйин дискини сотиб олиш учун пул ўғирлашяпти. Ўйинга муккасидан кетиш Американинг «рухий касалликлар статистик маълумотномаси»га ҳамон киритилмагани ажабланарли. Мутахассисларнинг фикрича, маълумотномага бу касаллик ҳам албатта киритилади. Бугунги кунда дунёда миллиарддан ортиқ компьютер мавжуд бўлса, шулардан 250 миллионтаси компьютер клублари соҳибларига тегишли. Ўтган йили америкаликлар ўйинларни ишлаб чиқариш ва такомиллаштиришнинг ўзига 21 млрд. доллар сарфлашган.¹

Ҳозирда интернет орқали тарқалаётган ва йил сайин тобора кенг хилма-хил тус олаётган виртуал зўравонликлар, шунингдек, электрон ОАВ (оммавий ахборот воситалари)ларида тасвирланаётган жангари манзаралар, ёшларнинг маънавий ривожини ва тафаккурига таъсир қилмоқда. Айни пайтда интернет тармоғи

¹ Д. Собирова. «Миллатга янги иллат хавф солаётими?» «Даракчи» газетаси, №19, 07.05.2009й

ҳаётимизга таҳдид ҳам олиб келмоқда. Ахборот уруши кейинги пайтларда «ахборот терроризми» деб ҳам аталмоқда. Интернетда тарқалаётган кўплаб маълумотларнинг амалдаги қонунчиликка зидлиги бу соҳадаги муаммо кўплаб давлатлар олдига интернет тўғрисида қонуний ҳужжатлар қабул қилишни зарурат қилиб қўйди. Шунинг учун айрим мамлакатларда интернет тўғрисида алоҳида қонунлар қабул қилинган бўлса, баъзи мамлакатларда бу тўғрисида ҳуқуқий меъёрлар ишлаб чиқилган. Жумладан, АҚШда интернет казинолари, болалар порнографиясини тақиқловчи алоҳида қонунлар қабул қилинди. Россия, Швеция ва бир қатор Европа давлатларида интернет қароқчилигига қарши кураш тўғрисидаги махсус қонун қабул қилинган. Республикамизга ҳам бу тармокни тартибга солиш тўғрисидаги қонунлар ва ҳуқуқий меъёрлар, «Реклама тўғрисида»ги, «Алоқа тўғрисида»ги, «Электрон тижорат тўғрисида»ги, «Почта алоқаси тўғрисида»ги, «Электрон ҳужжатлар айланмаси тўғрисида»ги қонунлар қисман белгилаб қўйилган.¹

Бу қонунлар биров бўлсада, ахборот хуружининг олдини олиши мумкин. Аммо, болаларнинг on-line ўйинларидан кам фойдаланиши учун махсус қонунлар йўқ. Бу ота-она ва педагог зиммасидадир. Болаларда асосан мактаб даврида турли соҳаларга қизиқиш уйғонади. Мактабларда «Компьютер асослари» фани ўқитилади. Шаҳар, туман, чекка-чекка қишлоқларда шу фан ўқитилиши баробарида мактаб ёшидаги болаларга интернет ва унинг чексиз имкониятлари мавжудлигини, шу билан биргаликда унинг салбий томонлари ҳақида ҳам маълумотлар бериб борилиши лозим. Мактаб компьютерларини интернет тармоғига улаш мақсадга мувофиқ ўқувчилари интернетдан қандай фойдаланиш йўллари, маълумотлар қидиришни, чет мамлакатларда ўз тенгқурлари билан мулоқотни қандай амалга ошириш лозимлиги борасида маълумотлар бериш керак. Шунда мактаб ёшидаги болалар фақат дарсликлар билан чекланмай, интернетдаги хабарлардан ва янгиликлардан ҳам хабардор бўлиб турадилар. Бунинг натижасида, интернет – клубларда фақат ўйин ўйнаш ва вақтини ўтказиш учун қирганлар сони камайиб, интернетни ахборот макони деб ўйловчиларнинг сони тобора ошган бўлар эди.

Интернетнинг чексиз имкониятларидан тўлақонли фойдаланиб, давлатимизнинг халқаро ҳамжамиятдаги ўрнини янада мустаҳкамлаш ва жаҳонга танилиши учун ҳаракат қилишимиз

¹О.Топилдиев. «Ёшлар ва интернет» // Жамият ва бошқарув, 2008 й., №2 36-бет.

зарур. Демак, биз интернетдан умуммиллий манфаатга хизмат киладиган ва унинг таракқиётига ёрдам берадиган ахборотларни танлаб, тахлил қилиб фойдалансак, салбий ва ноҳолис ахборотлар таъсирига тушиб қолишнинг олдини олган бўлар эдик.

2. 4. Ахборотлаштиришнинг ҳуқуқий асослари

Бугунги кунда ахборот жуда кенг ва ҳар тарафлама тушунилади. У иштирок этмаган билим соҳасини топиш қийин. ХХІ аср ахборотнинг назарий ва амалий ижоди энг чўққисига етган аср. Шунинг учун ҳам ХХІ асрни ахборот асри деб таъкидлашмоқда.

Хўш, ўзи аслида ахборот нима? Ахборот-шаҳс, факт, предмет, воқеа-ҳодиса ва жараёнлар ҳақидаги маълумотлар.

Маълумки, ахборот ҳар хил бўлиши мумкин, яъни узатилган маълумотлар, компьютерда сақланган ахборотлар, кўчирмалар, хат ёки эсдалик ёзувлар, архивлар, формулалар, схемалар, диаграммалар, маҳсулот моделлари, асл намуналар, диссертациялар, суд ишлари ва бошқалар.

Бошқа маҳсулотларга ўхшаб ахборот ҳам ўз фойдаланувчиларига, харидорларига, маълум бир миқозларига эга. Ахборот қабул қилувчилар ва ишлаб чиқариш талабларига жавоб берадиган хусусиятларига эга. Миқозлар нуктаи назарига кўра, фойдаланаётган ахборотнинг сифати кўшимча молиявий ва маънавий самара бериши керак. Тарқатувчилар нуктаи назаридан эса ахборот муҳим тижорат сирининг сақланиши, ишлаб чиқариш бозорида товарларни сотиш ва хизмат кўрсатишда, омадли рақобатлашишга имкон бериш керак. Бу табиийки, сир сақланиши керак бўлган ахборотни ҳимоя қилишга таъсир кўрсатишни талаб этади.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, давлат ахборот инфраструктурасининг ривожланиши жамият ва давлатнинг ҳамма жабҳаларини, жумладан, одамларнинг дунёқарашини ва уларнинг меҳнат, ижтимоий ва сиёсий ҳаётда иштирок этиши шартларини ўзгартириб, жамият ривожланишини тезлаштиради. Ҳар хил ахборот технологиялари, автоматлаштирилган системалар ва маълумотлар базаси давлат структураларини, иқтисодий ва мамлакат муҳофафасини бошқаришнинг ажралмас қисми бўлиб қолди.

Бугунги кунда халқаро майдонда иқтисодий ва ахборот салоҳиятнинг ўрни ва унга бўлган талаб ошиб бормоқда.

Фуқаролик ҳуқуқи қонунчилигимизда ҳам бошқа объектлар сингари ахборот тушунчаси объект сифатида қабул қилинди. Ахборот ўз бозорига эга. Бозорга эга бу товар моддий бойликларига ва қийматига эга янги кўринишдаги объект ҳисобланади. Биз уни кўз билан кўрмасак-да ёки тасаввур қилмасак-да, кўлимиз билан ушламасак-да маълум бир қийматга эга. Ўша бозорларда ўзининг ҳаракатланувчи кучига эгаллиги айниқса, хорижий мамлакатларда айрибошланиши билан бугунги кунда катта қийматга эга бўлиб бораёпти. Қолаверса у даромад манбаи бўлиб, янги объект ҳисобланади. «Ахборот олиш эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғриси-да» ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида ахборотнинг ўзи нима, унинг ҳуқуқ эгаси, мулкдори ким, улар ўртасидаги муносабатлар қандай тартибга солинади, умуман ахборот билан бўлган муносабатлар қай даражада ўрнатилади деган масалаларга ойдинлик киритилган. Яъни, таъкидлаб ўтган асосий тушунчаларга таърифлар берилган.

Ушбу қонунда ахборотнинг қандай тайёрланиши, қандай айрибошланиши, ахборотни тайёрловчи ва истеъмолчилар ўртасидаги муносабатлар қандай фарқланиши, умуман давлатга тегишли ахборотлар, хусусий ахборотлар, хавфли ахборотлар, хавфсиз ахборотлар каби қатор қоидалар ўрнатилган бўлиб, бу бевосита ахборотнинг объект эканлигини тан олдиради. Демак, шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, мана шу тўпланган маълум бир моддий қийматга эга бўлган, кишиларнинг онги, тафаккури, тасаввурига таъсир этадиган у ёки бу кўринишдаги фикрни шакллантиришга хизмат қиладиган ахборотлар мажмуи: босма ахборотлар, даврий нашрлар, эфирдаги ахборотлар (РВ, ТВ), электрон тизим яъни, интернет тармоғидаги ахборотлар бўладими, бу ахборотларни ички ва ташқи манбалардан ҳимоя қилиш зарур. Бу муносабатлар «ахборот хуружи» деган тушунча билан таърифланади. Демак, ахборот хавфсизлиги дегани, республика ҳудудида мавжуд бўлган давлат органлари, нодавлат ташкилотлар, фуқаролар умуман жамиятда истеъмолда бўлган ахборотларнинг эркин ва қонуний айланувини ҳимоя қилиш ва таъминлашдир.

Ўзбекистонда тайёрланадиган ахборотнинг Ўзбекистон ҳудудидан ташқарида, хорижий мамлакатларда эркин айланишини таъминлашда амалдаги қонунлар ва халқаро ҳуқуқий меъёрлардаги ҳужжатларга амал этилишидан келиб чиқадиган муносабатларга таянади. Яъни, содда қилиб тушунтирадиган бўлсак, ҳар бир

кишининг соғлиги, саломатлиги, қандай ҳимоя қилинадиган, таъминланадиган бўлса, унинг онги ва тафаккурига киритиладиган ахборотларнинг тўғрилиги мана шундай таъминланиши керак. Демак, ушбу фаннинг ўқитилишидан мақсад ҳам талабаларга яъни, келажакдаги бўлажак журналистлар ижтимоий гуманитар фан соҳалари мутахассисларига, давлат сирини, миллий ахборот хавфсизлигини қандай сақлаш ва таъминлаш кераклигини тушунтириш. Бу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар қўйилади:

1. Миллий ва ахборот хавфсизлиги ўртасидаги ўзаро боғлиқликни кўриб чиқиш;
2. Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамияти, дунё микёсидаги сиёсий ўрни, ролини ўрганиш;
3. Ахборотга хавф соладиган омилларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш;
4. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш усулларини ўзлаштириш;
5. Ахборот хавфсизлигини таъминлашда халқаро ҳамкорликни йўлга қўйиш;
6. Давлат сиёсати даражасида ахборот хавфсизлигини таъминлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш.

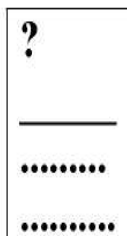
Ахборот хавфсизлиги республика ҳудудидаги мавжуд давлат бошқарувини, жамият бошқарувини издан чиқаришга қаратилган ҳар қандай ахборотларга қарши кураш тизимининг ташкил этилиши, десак ҳам бўлади.

2.5. Резюме

Ахборотлашув жараёни шундай жараёнки, у техника, ишлаб чиқариш, иктисодиёт, таълим ва маиший хизмат, маданият соҳаларида жадал суръатларда кечмоқда. Шунингдек, ахборотлашув, иктисодий ҳаётда - ахборотнинг товарга айланиши, ижтимоий ҳаётда - ахборот турмуш, ҳаёт даражаси ўзгаришининг асосий омилига айланиши, сиёсий соҳала – кенг микёсда фикр алмашишга замин яратувчи хилма-хил ахборотлар учун эркин олишга йўл очилмоқда.

Ахборотлашган жамиятда ёшлар психологиясига таъсир этувчи омиллар сифатида интернет, компьютер технологиялари яққол намоён бўлмоқда. Бу ахборотнинг инсон руҳиятига таъсири масаласини ўрганишни тақозо қилмоқда.

Фуқаролик ҳуқуқи қонунчилигида ахборот тушунчасининг объект сифатида қабул қилиниши юртимизда ахборот тизимларининг қонуний асосини яратиб берди.

2.6. Назорат учун савол ва топшириқлар:

1. Ахборот маданияти деганда нимани тушунаси?
2. Ахборот истеъмоли маданияти деганда нимани тушунаси?
3. Информацион жараёнлар нималардан ташкил топади?
4. Ахборотлашув жараёнининг жамиятдаги иқтисодий ҳамда ижтимоий-маданий ўзгаришларга таъсирини қайси соҳаларда кўришимиз мумкин?
5. Ахборотга хавф соладиган омилларни санаб беринг.
6. Ахборотлаштиришнинг ҳуқуқий асослари деганда нимани тушунаси?
7. ОАВ (интернетнинг)нинг ёшлар онгига ижобий ва салбий таъсири хусусида нима дея оласиз?

3 - мавзу. АХБОРОТ СОҲАСИДАГИ ГЛОБАЛЛАШУВ ЗАМОНАВИЙ ОЧИҚ АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИ ТАВСИФИ

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

1. Глобаллашув тушунчасининг таснифи. Глобаллашув – XXI аср ҳамжамиятининг ижтимоий - сиёсий ҳаётидаги муҳим хусусият сифатида, глобаллашувга берилган турли хил таърифлар, глобаллашув-муттасил давом этадиган тарихий жараён, глобаллашув - жаҳоннинг гомогенлашуви ва универсаллашуви жараёни, глобаллашув - миллий чегараларнинг «ювилиб кетиши» жараёни сифатида ва маънавий – маърифий, иқтисодий, маънавий, сиёсий соҳалардаги глобаллашув.

2. Глобаллашув ва ахборотнинг психологик хавфсизлиги. Глобаллашувнинг ахборот маконига ижобий ва салбий таъсирлари, замонавий босқичда оммавий ахборот глобаллашувининг маъноси ва асосий хусусияти.

3. Глобаллашув жараёнида оммавий ахборот хавфсизлиги психологияси. Ахборот макони глобаллашуви шароитида миллий хавфсизлик масалалари.

4. Жамиятнинг ахборот инфратузилмаси. Ахборот технологиялари, ахборот захиралари ва ахборот марказлари ҳақида тушунча, оммавий очиқ ахборот тизимларининг таркиби.

5. Оммавий ахборот воситаларининг замонавий тизими. Замонавий босқичда оммавий ахборот воситалари эволюцияси ва улар ривожланишидаги интерактив босқич, ахборот хавфсизлиги психологияси.

Таянч тушунча ва атамалар: глобаллашув, глобалистлар, аксилглобалистлар, ахборот маконининг глобаллашуви, маънавий–маърифий, иқтисодий, маънавий, сиёсий соҳалардаги глобаллашув, жамиятнинг ахборот инфратузилмаси, интернет, протокол, гипер-матн.

3.1. Глобаллашув тушунчасининг таснифи

XXI аср бошларига келиб дунё мамлакатлари ўртасида ўзаро таъсир шу қадар кучайиб кетдики, бу жараёндан тўла ихоталаниб олган бирорта ҳам давлат йўқ, деб тўла ишонч билан айтиш мумкин.

Ҳаттоки, халқлараро ташкилотлардан узоқроқ туришга интилаётган, уларга аъзо бўлишни истамаётган мамлакатлар ҳам бу жараёндан мутлақо четда эмас. Глобаллашув шундай жараёнки, ундан четда тураман, деган мамлакатлар унинг таъсирига кўпроқ учраб қолиши мумкин. Бундай гайриихтиёрий таъсир натижа кўпинча салбий бўлади. Глобаллашувнинг турли мамлакатларга ўтказётган таъсири ҳам турличадир. Бу ҳол дунё мамлакатларининг икти-содий, ахборот, маънавий салоҳиятлари ва сиёсати қандай экани билан боғлиқ. Дунёда юз бераётган шиддатли жараёнларнинг ҳар бир мамлакатга ўтказётган салбий таъсирини камайтириш ва ижобий таъсирини кучайтириш учун шу ходисанинг моҳиятини чуқурроқ англаш, унинг хусусиятларини ўрганиш лозим. Бу ходисани чуқур ўрганмай туриб унга мослашиш, керак бўлганда, унинг йўналишини тегишли тарзда ўзгартириш мумкин эмас.

Глобаллашув яна шундай жараёнки, уни мукамал ўрганмаслик, ундан фойдаланиш стратегияси, тактикаси ва технологиясини ишлаб чиқмаслик мамлакат иқтисоди ва маданияти, маънавиятини тоғдан тушаётган шиддатли дарё оқимиға бошқарувсиз қайик сингари топшириб қўйиш билан баравар бўлади.

Мустақиллик даврида мамлакатимиз олимлари ўтказган ва ўтказётган тадқиқотларга кўз югуртириш бу соҳадаги ишлар энди бошланаётганидан гувоҳлик беради.

Глобаллашувга қисқа таъриф бермоқчи бўлсак, уни турли мамлакатлар иқтисоди, маданияти, маънавияти, одамлар ўртасидаги ўзаро таъсир ва боғлиқликнинг кучайиши дейиш мумкин.

Глобаллашувга берилган таърифлар жуда кўп. Лекин унинг хусусиятини тўлароқ қамраб олган бизнингча, француз тадқиқотчиси Б.Банди берган таъриф. Унда глобаллашув жараёнининг уч ўлчовли эканига урғу берилади:

- Глобаллашув - муттасил давом этадиган тарихий жараён;
- Глобаллашув - жаҳоннинг гомогенлашуви ва универсаллашуви жараёни;

- Глобаллашув - миллий чегараларнинг «ювилиб кетиш» жараёни.

Б. Банди таърифида келтирилган глобаллашув ўлчовларининг ҳар учаласига нисбатан ҳам муайян эътирозлар билдириш мумкин. Лекин, жаҳонда юз бераётган жараёнларни кузатсак, махкур ўлчовларнинг ҳар унда мавжуд эканини кўрамиз.

Глобаллашувнинг мамлакатлар иқтисоди, сиёсати ва маънавиятига ўтказиши мумкин бўлган ижобий ва салбий таъсири Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби Маҳатма Гандининг қуйидаги сўзларида яхши ифодаланган: *«Мен уйимнинг дарвоза эшикларини доим маҳкам беркитиб ўтира олмайман, чунки уйимга тоза ҳаво кириб туриши керак. Шу билан бирга очилган эшик ва деразаларимдан кираётган ҳаво довул бўлиб уйимни ағдар-тўнтар қилиб ташлаши, ўзимни эса йиқитиб юборишини истамайман».*

Глобаллашувнинг ўзи мураккаб жараён экани, унинг турли мамлакатлар иқтисоди, сиёсати ва маънавиятига ўтказётган таъсири яна ҳам мураккаб бўлгани сабабли унга нисбатан ҳам жаҳонга бир-бирига нисбатан карама-қарши бўлган икки гуруҳ: глобалистлар ва аксилглобалистлар гуруҳлари вужудга келди.

Глобалистлар тарафдорлари глобалистлар, деб аталади. Улар орасида давлат арбоблари, сиёсатдонлар, саноатчи ва ишбилармонлар кўпроқ учрайди. Глобаллашув мухолифлари эса аксилглобалистлар номини олган бўлиб улар орасида кўпроқ сўл кучлар, касаба уюшмалари ва ёшлар ташкилотларининг вакиллари бор. МДХ худудида аксилглобалистлар Россия Федерацияси худудида фаол ҳаракат олиб бормоқдалар. Улар доимий равишда турли анжуман-лар, семинарлар ўтказиб турадилар.

XX аср ўрталарида глобаллашувнинг институционаллашуви, яъни ташкиллашуви кучайгандан кейин бу жараённинг ўзи ҳам кескин тезлашди ва кучайди. Институционаллашувнинг кучайганини Бутунжаҳон савдо ташкилоти, Халқаро Валюта жамғармаси, Жаҳон банки, Европа тараққиёти ва тикланиш банки каби улкан ташкилотларнинг вужудга келгани мисолида ҳам кўришимиз мумкин.

Глобаллашувнинг тезлашиши ва кучайишига жавоб сифатида аксилглобалистларнинг фаолияти ҳам кучайиб кетди. Улар глобаллашувнинг фақат салбий оқибатларига эмас, умуман унинг ўзига қарши чиқа бошладилар. Масалан, Россиялик файласуф ва ёзувчи А.Зиновьев «Аксилглобализм векторлари» номли анжуманда

сўзлаган нуткида шундай дейди: «Глобаллашув янги жаҳон урушидир. У янги типдаги жаҳон уруши. Бу урушда тирик қолишнинг қаршилиқ кўрсатишдан бошқа йўлини кўрмайман. Фақат қаршилиқ!», - деган эди.

«Аксилглобализм векторлари» анжуманидаги яна бир маърузачи А.Паршев эса глобаллашувга қуйидагича таъриф беради: *«Аслида глобаллашувнинг асосий мазмуни бошқа мамлакатларда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг қўшимча қийматини, дунёдаги асосий заҳираларини ўзлаштиришдан иборат».*

Таҳлил шуни кўрсатадики, глобализм тарафдорлари ҳам, душманлари ҳам асосий эътиборни иқтисодиёт соҳасига қаратишади. Глобаллашувнинг маънавиятга таъсири ва маънавий глобаллашув масалалари социология, фалсафа, маданий антропология фанларида ўзининг аксини етарли даражада топгани йўқ.

Маънавиятни ҳам бир уйга қиёсласак, ташқаридан кираётган шамол уй ичидаги нарсаларни остин-устун қилиб ташлашини ҳеч бир хонадон соҳиби истамайди. Худди шу каби биз ҳам ёт гоёлар, оқимлар ва мафкуралар маънавиятимизга вайронкор таъсир ўтказишига қарши ҳимоя чоралари кўришимиз табиий. Четдан ўтказиладиган мафкуравий таъсирга қарши ҳимоя чоралари кўришдан аввал қандай таъсирларни маъқуллаш лозиму, қандайларини рад этиш кераклигини аниқлаб олиш лозим. Ҳозирги кунда бирорта ҳам миллий маънавият йўқки, у бошқа халқлар маънавиятидан тўла ихоталанган бўлса. Ҳатто, Австралия чакалакзорлари, Африка саванналари ва Жанубий чангалзорларда турмуш кечириётган қабилалар ҳам қўшни қабилалар ва замонавий тамаддун таъсирини ўзида ҳис қилиб туради. Қолаверса тарихни таҳлил қилиш бошқа халқлар маънавиятидан баҳраманд бўлган халқлар маънавияти юксакликларга кўтарилгандан гувоҳлик беради.

Ўрта Осиё халқлари маданияти ва маънавияти Шарқ ва Ғарб туташтирган қарвон йўлларида жойлашгани сабабли ҳам Шарқ, ҳам Ғарб маданиятидан баҳраманд бўлган. Мухими шундаки, халқимиз Ғарб ва Шарқ маънавиятидан баҳраманд бўлиб уларнинг ижобий томонларини ўзлаштирибгина қолмай, уларга ижодий ёндашиб, янги чўққиларга кўтарилди. Бу фикрнинг тасдиғини маънавиятнинг таркибий қисмлари бўлган илмий билимлар, диний эътиқод, санъат мисолида ҳам кўриш мумкин. Буни фақат Ватанизм эмас, умумжаҳон маданияти тарихидан мустаҳкам ўрин эгаллаган ашломаларимиз ижоди мисолида ҳам кўриш мумкин.

Масалан, ана шундай аجدодларимиздан бири Абу Райхон Беруний Хитой ва Ҳиндистон, Юнонистон ва Рим фалсафасини, табиий фанларини чуқур ўзлаштирган эди. Ҳиндистонда бўлган пайтида у ҳинд фани ва маданиятини ўрганар экан, қадимги манбаларни ўрганиш учун қадимги ҳинд тили-санскритни билиш лозимлигини англайди. У санскритни ўрганишга киришади ва қисқа фурсатда уни чуқур ўзлаштиради. У шунингдек, Юнон ва Рим маданияти ва фанини ўрганиш учун юнон ва латин тилларини ўрганган эди.

Жаҳон маданияти тарихида чуқур из қолдирган Абу Наср Форобий ҳам ўнлаб тилларни билган ва ўнлаб халқлар маданияти ва маънавиятини чуқур тадқиқ қилган эди. Бундай мисолларни жуда кўшлаб келтириш мумкин. Энг муҳим жиҳати шундаки, ўша буюк аجدодларимиз жаҳон халқлари маънавиятини ўрганибгина қолмай, уларни чуқур таҳлил этишди, тегишли жойларини ривожлантириб оламшумул кашфиётлар қилишди.

Аждодларимиз тарихи жаҳон халқлари маънавиятига ҳурмат билан қараш, керакли жойларини ўрганиб, ижодий ривожлантириш орқалигина маънавият чўққисига эришиш мумкинлигидан гувоҳлик беради. Бизга таъсир ўтказётган ёки таъсир ўтказмоқчи бўлаётган ғояларнинг қай бирини қабул қилиш ва қай бирини рад этиш лозимлигини аниқлаш учун жиддий таҳлил лозим. Ана шундай таҳлилни ўтказиш учун эса баъзан эринчоқлик, баъзан укувсизлик халақит бермоқда. Бунинг оқибатида қабул қилиш керак бўлган ғояларни рад этиш ва рад этиш лозим бўлган ғояларни қабул қилиш ҳоллари ҳам учраб турибди.

Шундай ғоялар борки, улар очик чеҳра билан эшигимизни тақиллатиб кириб келади. Шундай ғоялар ҳам борки, улар ўғри каби кечаси туйнукдан тушишади.

Эшик қоқиб келадиган ғоялар миллий маънавиятни бойитишга, ривожлантиришга хизмат қилади. Чунки миллий маънавиятлар ўзаро таъсир жараёнида ривожланади. Ҳар қандай халқ маънавияти ривожига назар тапланса, унинг бошқа халқлар удум анъаналарини ўзлаштириш ва мослаштириш орқали ривожланганини кўриш мумкин.

Ўзбек миллий маънавияти ҳам узок ва яқиндаги кўшниларнинг илғор анъаналарини ўзлаштириш натижасида ривожланиб борди. Маънавиятимизнинг ривожланиш тарихини кузатсак, бунга яна бир бор ишонч ҳосил қилиш мумкин. XX аср бошларидаги ўзбек

маданияти ва маънавияти ва унинг аср охиридаги ҳолати ўртасида анча жиддий тафовут бор. Бу тафовутни адабиёт, санъат, фан, ҳатто оддий юриш-туриш ва кийим-кечак соҳаларида ҳам кузатиш мумкин.

XX аср бошида ўзбек адабиётида драматургия хали шаклланмаган эди, демак миллий театр санъати тўғрисида сўз ҳам юритиш мумкин эмас эди. Мунаввар Қори Абдурашидхонов, Махмудхўжа Бехбудий, Фитрат сингари маърифатпарварларнинг саъйи-ҳаракатлари туфайли драматургия шакллана бошлади ва кейинроқ театр санъати вужудга келди. Ўша пайтларда театр санъатини ўзбек миллати учун ёт, бегона гоё деб эълон қилганлар оз эмас эди. Драматургия ва театрни рад қилиш фақат даҳанаки танқид билан чегараланмаган эди. Санъатнинг бу турларини Ўзбекистонга олиб киришга ҳаракат қилаётган инсонларни мазах қилиш, масхаралаш, ҳатто сазойи қилиш ўзларини миллий маънавийт ҳимоячилари деган одамлар томонидан амалга оширилган эди. Ҳамма парса учун олий ҳакам ҳисобланадиган вақт эса театр санъати миллий руҳиятимиз ва маънавиятимизга ёт, деювчиларнинг ўзлари миллий маънавийт ривожига гоё эканини кўрсатди. Ҳозирги кунда ҳар миллион кишига ҳисобланганда театрлар сони бўйича Ўзбекистон дунёдаги энг илғор ўринлардан бирини эгаллайди ва театр миллий маънавиятимизнинг узвий қисмига айланган.

Миллий кийимлар ҳам миллий қадриятлардан бири ҳисобланади. XX аср давомида ана шу қадриятимизнинг тадрижини кузатсак, гаройиб ҳодисаларнинг гувоҳи бўламиз. Ўтган аср бошларида маҳаллий эркакларнинг киши кийими телпак, пахталик чопон, пахталик шим ва этикдан, ёзги кийим эса дўппи, кўйлак ёки яктак, оқ лозим ва шиппак ёки кавшдан иборат эди.

Ўша пайтларда европача кийим кийиш, галстук тақиш ёки костюм ва шляпа кийиш у ёқда турсин, миллий кийимга озроқ бўлса ҳам ўзгариш киритишга уриниш дин пешволари ва миллий ўзлик «ҳимоячи»лари томонидан миллий маънавийтга таҳдид сифатида баҳоланар эди. Масалан, анъанавий тарзда тугма кадалмайдиган яктакка тугма қадаш 1918 йил феврал ойида Бухоро муфтийси томонидан кофирларнинг иши деб эълон қилинди. Ўша пайтда эндигина ривожланиб келаётган вақтли матбуот, яъни газета ва журналларни ўқиш ҳам куфр деб эълон қилинди. XX аср охирига келиб эса миллий ўзликка таҳдид, деб эълон қилинган ўша газета ва

журналлар миллий ўзликни ҳимоя қилувчи воситалардан бирига айланди.

Эркакларнинг ҳам аёлларнинг ҳам кийимлари бир аср давомида мутлақо ўзгариб кетди. Ўтган даврда аёлларнинг либоси кенг ва узун кўйлак, камзул ва кавуш-махсидан иборат эди. Анъанага кўра, аёллар кўйлаги баданнинг паст - баланд жойларини билинтирмайдиган даражада кенг бўлиши, енглари эса билакларни тўла ёпиб туриши лозим эди. Аёлларнинг шундай кийимлари 30-йилларгача мода бўлиб келди. Ўша пайтларда бирор киши яна 30-40 йиллардан кейин ўзбек аёллари тор кўйлак ва юбка, шим кийиб юришади, деса бошкалар уни ақлдан озганга чиқариб қўйиши ҳеч гап эмас эди. Орадан 40-50 йил ўтар-ўтмас аёллар шунчаки тор кўйлак ва шим эмас, мини юбка, жуда тор шимлар кия бошлашди. Энди кийим уларнинг баданидаги паст-баланд жойларни яширишга эмас, бўртиб турган жойларни яна ҳам бўрттириброк кўрсатишга хизмаг қила бошлади. Аср бошида аёллар баданининг 5-6 % қисми очик юрган бўлса, аср охирига келиб ёз пайтларида аёллар баданининг 50-60% қисми очик юрадиган бўлди. XX асрнинг сўнгги чорагида аёллар аср бошидаги аёллар либосларини кинофильм ва фотосуратларда кўриб ажабланишади, холос. Буларнинг бари ҳозирги тил билан айтганда глобаллашув, аниқроғи маънавиятдаги глобаллашув натижаси эди.

Кўриб ўтган мисолларимизда эркак ва аёллар либосларидаги ўзгаришлар юз берган ҳар бир босқичда аввалги босқич либосларини ҳимоя қилувчи, янгиликларни эса ғарбдан келаётган маънавий таҳдид, деб баҳолашчилар ҳам анчагина бўлган. Мана шу мисоллар глобаллашув жараёнида четдан кириб келаётган ҳодисаларнинг қайси бири маънавиятга таҳдиду, қайси бири ҳаётбахш эканини аниқлаб олиш қийин эканини кўрсатади. Шунинг учун четдан келаётган ҳар қандай ғояни ёт ва вайронкор, деб эълон қилишдан аввал миллий манфаатлар йўлида фойдаланиш мумкин эмаслиги тўғрисида обдон ўйлаш лозим.

Спорт соҳасидаги атамаларни глобаллашув жараёнига ҳам татбиқ қиладиган бўлсак, вайронкор ғоялардан ҳимояланишнинг энг самарали йўли уларга қарши ҳужумга ўтишдир. Яъни, биз ёт ғоялардан ҳимояланиш билангина шуғулланмай, ўз ғояларимиз, анъаналаримиз, турмуш тарзимизни дунёга ёйиш учун ҳаракат қилишимиз зарур. Ҳозирча биз маънавият соҳасида кўпроқ ҳимоя билан бандмиз.

Тарихимиз илм-фан, дин, санъат соҳасида юртимизда етишиб чикқан алломалар бутун дунёга донг таратганидан гувоҳлик беради. Абу Наср Форобий жаҳон фалсафаси ривожига сезиларди хисса қўшган бўлса, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Замахшарий, Хоразмий, Мирзо Улугбек сингари алломаларимиз жаҳон фанини энг поғоналарга кўтаришди. Исмоил Бухорий, ат Термизий, Имом Мотуридий, Абдуҳолик Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбандий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавийлар эса ҳадис, калом, фикх илмлари ва тасаввуфда порлок юлдузлар ҳисобланишади. Амир Темур ва Мирзо Бобурнинг ҳарбий санъати нақадар юксаклигини бутун жаҳон эътироф этган.

Шўролар даврида миллий кадриятларимизни дунёга ёйиш у ёқда турсин ўз юртимизда кадрлаш учун ҳам йўл берилмади, кўпчилик кадриятларимиз эса топталди. Мустақилликка эришганимиздан сўнг ўша хўрланган кадриятларимизни тиклаш ва тарғиб қилиш имконига ҳам эга бўлдик. Ўзбек миллий курашини дунёга ёйиш бўйича қилинган ишлар, дунёнинг кўпчилик мамлакатларида ўзбек кураши федерацияларининг тузилиши бунинг яққол мисолидир. Шунини эътироф этиш лозимки, ўзбек курашини дунёга ёйиш бўйича ишларнинг ташаббускори ва ташкилотчиси Президент И.Каримов бўлди. Демак, биз глобаллашув жараёнида пассив қабул қилувчи томонигина бўлмай, фаол тарғиб қилувчиларга ҳам айланишимиз мумкин.

Тарихга назар ташласак, фан ва маданиятимиз, миллий маънавиятимизнинг гуркираб ўсиши билан бирга тушқунлик даврлари ҳам бўлганини кўрамиз. Масалан, Мирзо Бобурдан кейин XX асргача юртимизда дунёни лол қолдирадиган на саркарда, на аллома, на шоиру фузало етишиб чиқди. Шу даврда Бобораҳим Машраб ва Оғаҳий сингари бир неча шоирларнинг етишиб чиқишини эса бу давр учун қонуният эмас, бахтли тасодиф, деб баҳоламоқ зарур.

Тарихимизнинг сўнгги беш юз йилида аввалги беш юз йилликдаги сингари юзлаб алломалар, шоирлар, лаҳқарбонилар етишиб чиқмаганининг сабаби нимада, деган саволнинг туғилиши табиий. Бунинг қатор сабаблари бор. Улар орасида халқ руҳияти ҳарбий вазият ва иқтисодиёт билан боғлиқлари ҳам мавжуд. Иқтисодий сабаблардан энг муҳими бизнингча, шундаки, XV аср охирида қилинган географик кашфиётлар натижасида Буюк Ипак йўли ўз аҳамиятини йўқота бошлади, ҳудудимиз савдо йўлларида

четда колди ана шундай омиллар иқтисодий ва маънавий тушкунликка олиб келди. Бундан чиқаришимиз лозим бўлган энг муҳим хулоса шундаки, глобаллашув жараёнида четда қолганимиз бизнинг миллий маънавиятимизга, руҳиятимизга ижобий эмас, салбий таъсир ўтказди. Демак, биз глобаллашув жараёнида оқилона йўл тутсак, ҳам инқилобий, ҳам маънавий раванққа эришишимиз мумкин экан. Оқилона йўл эса глобаллашувни тўла инкор қилиш ёки чапак чалиб кутиб олишда эмас, керак бўлганда унинг йўналишига мослашишда, тегишли пайтда уни ўзимизга мослаштиришда, бунинг учун эса уни муттасил кузатиб бориш ва таҳлил қилишдадир.

Миллий маънавиятимизни ва маънавий ўзлигимизни таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун миллий истиқлол ғоясидан самаралироқ ва кучлироқ восита йўқ. Шу масалада миллий истиқлол ғоясининг жуда муҳим функцияси, яъни миллий ва маънавий ўзликни ҳимоялаш каби муҳим функцияси намоён бўлади. Миллий истиқлол ғояси ана шу функцияни бажариши учун эса ёшлар ва аҳоли онгида фақат билим, тасаввур сифатида эмас, эътиқод сифатида шаклланиши лозим.

Миллий истиқлол ғоясининг шакллантирилиши ва унинг ўқувчилар, талабалар, кенг аҳоли томонидан ўрганишга киришилиши мамлакатимиз маънавий тараккиётида алоҳида босқични ташкил этади. Аслида миллий истиқлол ғоясининг асослари Президент И.А.Каримов томонидан истиқлолнинг дастлабки йилларидаёқ шакллантирилган эди. Лекин, бу ғояни ёшлар ва аҳоли онгига сингдириш учун муайян пойдевор керак эди. Яъни, аввало миллий кадриятларни, миллий маънавиятни тиклаш, миллий гурурни уйғотиш, бир сўз билан айтганда, миллий истиқлол ғояси томир отиши ва гуркираб ривожланиши учун замин тайёрлаш лозим эди. Мустақиллик қўлга киритилгандан буён ўтган давр ичида маънавият соҳасида улкан назарий, маърифий ва амалий ишлар бажарилди. Маънавият ва маърифат кенгашлари тузилди, юзлаб мақола ва рисоалар нашр этилди, тадқиқотлар ўтказилди, бир сўз билан айтганда, миллий истиқлол ғоясини кенг тарғиб қилиш учун замин яратилди.

Миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда бизнингча, баъзан бир ёқламаликка йўл қўйилмоқда. Бу ғояни тарғиб қилишда иштирок этаётган мураббий ва ўқитувчилар, тадқиқотчиларнинг чиқишла-рида, мақола ва рисоаларида маърифатчилик билан

чекланиш кўзга ташланмоқда. Ҳолбуки, маънавиятни ривожлантиришда асосий ёндашув маърифий ёндашув бўлса ҳам миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда бу ёндашув билан чекланиб бўлмайди. Бу ҳол миллий истиқлол ғоясининг хусусиятлари билан ҳам боғлиқ.

Миллий ғоя жамиятни жипслаштирувчи, уни ижтимоий тараққиёт кўндаланг кўяётган масалаларни ҳал қилишга, четдан бўлаётган ғоявий, маънавий таҳдидлардан ҳимоялашга қаратилган кучдир. Унинг моҳияти шундаки, у одамлар онгидаги, хотирасидаги ғоялигича қолмай амалиётга, ҳаётга айланган тақдирдагина ҳақиқий миллий ва ҳақиқий истиқлол ғояси бўлиши мумкин. Шундагина у миллий маънавиятни ва маънавий ўзликни ташқи мафкуравий таҳдидлардан ҳимоя қиладиган кучга айланади.

Миллий истиқлол ғоясининг ҳаётимиз жараёнига сингиб кетишини таъминлаш учун эса, ғоялар амалий ҳаракатларга айланиши жараёнини синчиклаб ўрганиш керак. Бунинг учун даставвал, «Ғоя бевосита амалиётга, амалиёт дастурига айланиши мумкинми? Агар мумкин бўлса, бу жараён қандай юз беради?» деган саволларга жавоб топиш керак бўлади.

Замонавий психология, ижтимоий психология ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар нуқтаи назаридан бу саволга «кўпинча айланмайди» деб жавоб бериш мумкин. Чунки инсон онгида, миёсида ўнлаб, юзлаб ва ҳатто минглаб ғоялар бўлади. Уларнинг барчаси амалиётга айланаверса инсон ҳам маънан, ҳам жисмонан майда бўлақларга бўлиниб, парчаланиб кетиши керак эди. Чунки айтилган инсон онгида айтилган бир пайтнинг ўзида ўнлаб турли хил, жумладан, диний, ахлоқий, сиёсий, илмий, бадиий ва бошқа хил ғоялар бўлиши табиий. Улар бир-бирларини тўлғазиши ва кўпинча бир-бирларига тўла мос келмаслиги мумкин. Натижада, шахс бу ғоялардан энг зарурларини ва ўзи энг тўғри, деб билганларини ажратиб, ҳаётга татбиқ этиши керак. Ватан ўғил-қизлари қанчалик кўп меҳнат қилиб тер тўксалар, мустақиллик дарахти, унинг илдизлари, илдизлари орасидаги ўқтомир-миллий истиқлол ғояси шунчалик барқ уриб ривожланади. Баён қилинганлардан маълум бўладики, миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда, уни ёшлар ва аҳоли онгига синдиришда маърифий йўл билан чекланиб бўлмайди. Бу йўлни тўла инкор қилиб ҳам бўлмайди, у ҳам зарур. Лекин фақат унинг ўзи билан қаноатланилса, нари борганда истиқлол ғоясини изоҳлаб, тушунтириб бериш мумкин, изоҳ ва тушунтириш йўли

билан эса одамларнинг фақат фикрига, хотирасига таъсир ўтказса бўлади.

Миллий истиқлол ғоясини яхши тушуниб олган талаба ёки ўқувчи имтиҳонда «аъло» ёки «яхши» баҳо олиши мумкин, лекин унда бу ғояга эътиқод шаклланимаган бўлса бу билимни у тезда унутади. Эътиқод шаклланиши учун фақат билимнинг ўзи кифоя қилмайди. Эътиқод, хусусан ғоявий эътиқод билим ва хис-туйғунинг фарзандидир. Ғоявий эътиқоднинг отаси билим бўлса, онаси хис-туйғудир. Улардан бири бўлмаса ғоявий эътиқод ҳам бўлмайди. Шу хусусияти билан ғоявий эътиқод - эътиқоднинг бошқа турларидан, айтайлик диний эътиқоддан фарқ қилади. Диний эътиқод шаклланиши учун дин арконлари тўғрисида чуқур билим бўлиши шарт эмас. Диндорларнинг кўпчилигида ана шундай чуқур диний билим йўқ, лекин уларнинг талай қисмидаги эътиқод билимдон уламоларнинг эътиқодидан кучлироқ бўлиши мумкин. Бунинг сабаби шундаки, диний эътиқод билимни инкор қилмайди, лекин унда эҳтирос устуворлик қилади. Дин бўйича жуда кўп билимга эга бўлган одамнинг эътиқоди суст ва бунинг аксича, оз билимга эга бўлган одам кучлироқ эътиқодга эга бўлиши мумкин. *Илмга амал қилмаган мулладан бешак, афзалдир устига китоб ортилган эшак - деганда* Шайх Саъдий билимдон, лекин эътиқодсиз мулларани назарда тутган эди.

Миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишда ҳам бизнинг назаримизда талаба ва ўқувчиларга билим беришга кўпроқ ҳаракат қилиниб, эътиқод шакллантириш вазифаси сояда қолмоқда. Худди шундай ҳолатни миллий истиқлол ғоясига бағишланган илмий рисолалар, мақолалар, дарелик ва ўқув қўлланмаларидаги маърифий ёндашув билан чекланишда ҳам кузатиш мумкин. Миллий истиқлол ғояси фанини ўқитишда эътиқодни шакллантириш масалаларига бағишланган рисола у ёқда турсин, кичикроқ мақолани ҳам топиш амри маҳол. Аҳвол шу тахлитда давом этса, эътиқодсиз билимдонлар кўпайиб кетиши мумкин. Билим бўлгани билан эътиқодсиз одамлар бу билимга амал қилмайдилар ва уларнинг Шайх Саъдий таърифлаган устига китоб ортилган махлукдан фарқи кам қолади.

Миллий истиқлол ғояси эътиқодга айлангандагина мукамаллик касб этади. Миллий истиқлол ғоясининг ҳақиқатан ҳам миллат, халқ миқёсидаги ғоя эканлигини кўрсатувчи муҳим бир мезон бор: бу унинг ҳар бир фуқаро шахсий эътиқодига айланганлигидадир.

Бу кўпчилик фуқаролар эътиқодига айланган ғоягина ҳақиқатан ҳам *миллий* ғоя эканини тасдиқлайди. Миллий истиқлол ғояси ва алоҳида фуқаронинг ғоявий эътиқоди ўртасидаги боғлиқлик шундаки, шахс эътиқоди миллий ғоя негизида шаклланади ва миллий ғоя ўз навбатида алоҳида шахслар эътиқодидан қувват олади, алоҳида шахслар эътиқоди сифатида мавжуд бўлади.

Миллий истиқлол ғоясининг моҳиятига монанд тарзда уни ёшлар ва аҳоли онгига сингдириш бўйича олиб борилаётган ишлар маърифийлик билан чекланмай, эътиқод шакллантиришга йўналтирилса кўнгилдагидай бўларди. Бунинг учун эса эътиқоднинг ўзига хос хусусиятлари, унинг шаклланишидаги босқичлар, мураккабликлар, нозикликларни доимо ёдда тутиш зарур бўлади.

3.2. Глобаллашув ва ахборотнинг психологик хавфсизлиги

Глобаллашув кишилиқ жамиятидаги маҳаллий аҳамиятга молик маданий, ахборот, иқтисодий, носийсий маконларнинг бир тизимга бирлашуви жараёнидир. Ер қуррасининг тургун транспорт маршрутлари билан бирлаштирилуви, миграция оқимларининг кучайиши, ахборот технологияларининг тараққий этиши ва ҳоказолар шаклланаётган глобаллашувнинг босқичларидир. Ўтган асрнинг охири бу жараён мисли кўрилмаган даражада жадаллашувига олиб келди ва глобаллашув даври номини олди¹.

Ҳозирги даврда глобаллашув жараёни тобора кенгайиб бормоқда ва бу жаҳон сиёсий маконнинг янгича кўриниши ва тараққий этишига таъсир қилди. Жаҳон сиёсий маконида давлатларнинг глобал ривожланиши бу авваламбор, дунёнинг барча давлатлари ва халқларининг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий, экологик, психологик жиҳатдан биргаликдаги янгича тараққиётидир.

Глобаллашув шароитида авж олган муаммоларнинг ечими ҳамкорликдаги ҳаракатларни талаб қилмоқда. Шунинг учун замонавий халқаро муносабатларо дунё давлатлари ва халқлари ўртасидаги яқинлашув жараёнларини тезлаштириши, ҳар томонлама ҳамкорликни кучайтириши, яхлит бўлган сиёсий, иқтисодий ҳамда ҳуқуқий маконларнинг вужудга келиши билан тавсифланади. Ушбу интеграцион жараёнлар доирасида қуйидаги мақсад ва вазифаларнинг амалга оширилиши изоҳланади. Булар :

¹ Сафаров С.С. «Глобаллашув шароитида миллий хавфсизликни таъминлашнинг долзарб масалалари». Т., 2005, 1-бет.

1) Халқаро ижтимоий – сиёсий муаммолар: ядро урушининг олдини олиш; курулланиши пойгаси даражасини пасайтириш; минтакавий ва давлатлароро можароларни ҳал қилиш; умумжаҳон хавфсизлик тизимининг мустаҳкамланиши; халқлар ўртасидаги ишончни такомиллаштириш.

2) Халқаро ижтимоий – иқтисодий ва экологик муаммолар: кам ривожланганлик ва у билан боғлиқ бўлган кашшоқлик ҳамда маданий қолоқликни бартараф этиш; энергетик, хомашё, маҳсулот инқирозларини ҳал этиш йўллари қидириш; тинч мақсадлар учун коинот маконини ва жаҳон океанини ўзлаштириш, ишлаб чиқариш жараёнини экологик хавфсизлигини, табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлаш.

3) Инсон муаммолари: асосий ҳуқуқ эркинликларига риоя қилиш; инсон ҳаёти учун муҳим бўлган шароитларни таъминлаш, ижтимоий муносабатларни демократлаштириш, маданиятни ривожлантириш ва сақлаш; инсон ва табиат, жамият, сиёсат ва халқаро муносабатлар ўртасидаги мувозанатни уйғунлаштириш. Жаҳон ҳамжамяти тажрибаси инсоният тақдирига таъсир этувчи муаммоларни фақатгина бирлашган ҳолда ҳал этиш мумкинлигини кўрсатяпти.

Ҳар бир жамиятда ахборот – психологик хавфсизлик тушунчаси кўп ишлатилади. Бу тушунча аввало қандай пайдо бўлди? Унинг ҳаётийлиги инсоният тақдирига дахлдорлиги нимада? Ана шундай савол туғилишининг ўзи муаммоларнинг долзарблиги ва ўта кескинлигини кўрсатади. Бизнингча, ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси қуйидагиларда намоён бўлади:

1) Ахборот-психологик хавфсизлик бу бевосита инсон руҳиятига таъсир ўтказиши орқали уни ўз ақидаларидан, муқаддас идеалларидан, эътиқодларидан айирадиган бузғунчи ғоялардан асрашдир. Демак, ахборот-психологик хавфсизликка эҳтиёж, энг аввало бевосита инсон ва жамият, инсон ва давлат, шахс ва унинг дахсизлиги, миллат ва миллий кадриятлар, жумладан, урф – одатлар, анъаналар, тарихий ва маданий мерос, авлодлар ворисийлиги, миллатнинг истиқболи билан боғлиқ бўлган кадриятларга маънавий – руҳий таъсир бузғунчи ғоялар ва тажовузкор мафкура-ларнинг мавжудлигидан келиб чиқади.

2) Ахборот-психологик хавфсизликка риоя қилинмаса, унинг таъсирчан чоралари кўрилмаса, бузғунчи ғоялар миллий кадрият-

ларни барбод этиш орқали тарихан мавжуд бўлган халқлар ва миллатларни геноцидга олиб келиши муқаррар.

3) Тиғиз ахборотлашган жамиятда ахборот орқали замонавий рухий таъсир технологияларининг тобора ривожланиб бораётганлиги шахс ва жамият тафаккурининг шаклланишига у ёки бу тарзда кучли таъсир ўтказди. Жамоатчилик фикрининг қай даражада шаклланишига, жамиятнинг сиёсий онги, ҳуқуқий билимлар савияси, маънавий-маърифий даражасига қараб, жамиятнинг тараққиётига ёки таназзулига юз тутиши муқаррар.

4) Ижтимоий фикрни шакллантиришда ахборот таъсирини, ахборот технологияларидан фойдаланиш усуллари ва услубларининг тобора кенгайиб бораётганлигини назарда тутсак, ахборот-психологик хавфсизлик муаммоси яна ҳам кескинлашиб қолади¹.

Ахборот орқали юзага келган психологик можаролар шароитида давлат ахборот сиёсатининг вазифаси жамиятнинг салбий ахборот-психологик хуруждан саклаш, қатъий ҳимоя қилиш механизмини яратиш билан белгиланади.

Ҳозирги кунда ёшларнинг онгига четдан кириб келаётган хар турдаги ахборотлар тез суръатларда таъсир этмоқда, сабаби, айрим ёшлар енгил - елпи ахборотларга берилиб, уларни қабул қилиши ҳам осон кечади.

Ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси ана шу тарзда маънавий-ахлоқий мезонга айланади. Эркин шахс ва озод кишилик жамоаси бўлган фуқаролик жамияти шароитида ахборот-психологик хавфсизликнинг ўзига хос тизимлари шаклланиши лозим. Бу бевосита ОАВ фаолияти ва унга хизмат қиладиган ахборот олувчи, сакловчи ва тарқатувчи ходимларнинг сиёсий савиясига, касб маҳоратига энг муҳими фуқаролик позициясига, жамият ишига дахлдорлик туйғусига боғлиқ. Зотан, ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг бош мезони ва асосий таянчи – миллатпарварлик, ватанпарварлик, фидокорлик туйғуси ҳисобланади.²

Ҳозирги дунё тараққиётининг қонуниятлари ва глобаллашув жараёнларининг таҳлили дунё шахсий ва ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида туб ўзгаришлар бўлишидан дарак берувчи «глобал ахборот жамияти» оstonасида турганлигини кўрсатмоқда. Бу ҳам ахборот маконидан ва ОАВларидан турли кучларнинг сиёсий ва

¹ Сафаев С.С. / Тарқатма материал/ «Глобаллашув шароитида миллий хавфсизликни таъминлашнинг долзарб масаллари». Т., 2005 2-3-бетлар.

² Жўраев Н.Қ. Тарих фалсафасининг назарий асослари. Т., 2008.

носиёсий вазифаларни ҳал қилиш учун одатда тушуниладиган «куч ишлатиш» йўли билан эмас, балки бошқача йул билан фойдаланишга имкон беради.

Шундай қилиб, глобаллашув шароитида ёшларимизнинг ёт ғояларга эргашиб кетиши, уларга кинғир ишларнинг жиддий оқибатлари, жавобгарлиги ва ҳуқуқий асослари ҳақида мукамал тушунчалар бериш, бу борада тарғибот ишларини янада кенгрок олиб боришимиз лозим .

Ахборот соҳасида ахборот хуружи қизғин авж олган бир пайтда айни ана шу хуружлар моҳиятини, унинг манбаларини, ривожланиш омилларини, илмий тил билан айтганда, конфликтоген жихатларини чуқур ўрганиш лозим. Бузғунчи ва хужумкор ахборотлар максоди, муддаоси, уларнинг тагида ётган манфаатлар қанчалик тўғри ўрганилса, уларга шунчалик тўғри ва ишончли зарба бериш мумкин бўлади.

Яна шуни айтиш лозимки, ёшларга турли хилдаги тўғарақлар ташкил қилинса, шунда уларнинг бўш вақтлари ҳар қандай енгил елпи ахборотлар қабул қилишга сарфланмайди.

Тиғиз ахборотлашган жамиятда «шахс- жамият - давлат» алоқадорлиги, уларнинг ўзаро узвийлиги ва яхлитлигини таъминлаш бир мунча қийинлашади. Чунки ахборот оқими тезлашгани ва ахборотлар гирдобида яшаши каби мураккаб, зиддиятли вазиятнинг юзага келиши бевосита шахс тафаккурининг, инсон дунёқарашининг кескин ўзгаришига сабаб бўлмоқда.

Маълумки, ҳар бир фуқаро ўз шахсий нуқтаи назари, ўз қарашлари, маънавий-маърифий, ахлоқий-руҳий имкониятлари доирасидагина фаолият кўрсатади, ўз олами ҳудудида яшайди ва тапқи оламга ўз ақли доирасида шахсий муносабатини билдиради. Ҳар бир индивид мустақил инсон сифатида табиий – биологик камолотидан ва руҳий эҳтиёжидан келиб чиқиб, ўзига мос ахборотни қабул қилади, уни таҳлил этади. Унинг атрофида мушоҳада юритади, фикрлайди ва ана шу таҳлиллар асосида ўзининг шахсий хулосасига эга бўлади. Натижада у ёки бу тарздаги ўз нуқтаи назарини шакллантиради.

Демак, ҳар қандай ахборот мазмуни, моҳияти, таъсир этиш даражаси, жамиятга фойдали ёки зарарлигини, кишини эзгуликка ёки ёвузликка даъват этиши билан «шахс-жамият-давлат» мутаносиблигига ижобий ёки салбий таъсир этади. Ана шу жихатдан қараганда миллий манфаатларни асраш ва ривожлантиришда ахбо-

рот-психологик хавфсизлигини таъминлашнинг роли янада ҳам ошади¹.

Бугун инсон ҳаётини ахборот тизимларисиз тасаввур қилиш қийин. Ахборот асрида ҳатто ҳарбий ҳаракатларнинг усул ва услубларига ҳам муайян ўзгартиришлар киритилди. Шу билан бирга, ахборий хуружлар авж ола бошлади.

Албатта, ахборот асридаги ҳарбий ҳаракатлар билан инфор- мацион урушлар бир-биридан фарқ қилади. Ҳарбий ҳаракатларда ахборот технологиялар операция муваффақиятини таъминловчи восита саналади. Информацион урушда эса ахборотга алоҳида объект, қурол сифатида қаралади.

Глобаллашув асрида бир давлат ўз миллий манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, ахборотга эга бўлиш, ундан фойдаланиш ва уни ҳимоялашга интилади. Шу боис муайян давлат бошқа бир дав- латга оид ахборотни қўлга киритса, муайян устунликка эга бўлади.

Оддийгина бир мисол. Бирор давлатнинг телефон тармоғини ишдан чиқариш учун телефон станциясини бомбардимон қилиш мумкин. Айти вақтда зимдан ана шу телефон станциясининг бошқарув тизимини ишдан чиқариш ҳам мумкин. Яъни бомба ўрнини компьютер вируси ҳам бемалол боса олади.

Информацион урушнинг моҳияти шундаки, у ягона мақсад эмас, балки якуний мақсадга эришиш йўлидаги воситасидир. Ҳозирги технологиялар ахборот ўрнига уйдирма тарқатиш, бошқа- ларни ёлғон ахборотга ишонтириш имконини беради. Бунда уй- дирма объекти ёлғонни ҳақиқат деб билади ва охир-оқибат ёлғон тарқатаётган томоннинг манфаатларига мос ҳаракат қила бошлай- ди. Кундалик ҳаётда учрайдиган фитна ва бўҳтонлар ҳам инфор- мацион урушнинг содда кўринишларидир. Айримлар унга лаққа ишонишади. Фақат хурфикр инсон гап замирида ғайримақсадлар мавжудлигини илғайди.

Информацион урушнинг таркибий қисмлари ҳам кўп. Маса- лан, психологик операциялар, дезахборот, воқеани бузиб ёки бўрт- тириб кўрсатиш орқали одамларнинг бирор фирма ёки компанияга, бирор сиёсий ҳаракатга ва ҳатто ҳукуматга ишончини сўндириш ёки ошириш мумкин (пиар технологиялар).

Информацион хуружнинг хавфли томони шундаки, юқорида кўрсатилгандек, у кучли бомбадек таъсир кўрсатади. Бунинг олди-

¹ Анвар Бобоев. «Ахборот асрида ахборий хуружлар» мақоласидан «Ўзбекистон матбуот журнали», 2006 йил, 6-сон, 12,13,14-бетлар.

ни олиш учун айна курулга қарши шу турдаги курул билан жавоб қайтариш зарур. Президент Ислам Каримов айтганидек, *мафкурага қарши мафкура, зояга қарши зоя билан курашмоқ керак.*

Айниқса, ёшлар онгини ёт мафкура, бузғунчи ғоялардан сақлаш муҳим. Ўзбекистонда ёш авлоднинг жисмонан ва маънан етук инсон қилиб тарбиялаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Спорт иншоотлари, касб-хунар коллежлари, академик лицейлар, турли тўғараклар ташкил қилинмоқда. Ёшларнинг бўш вақтини унумли ўтказиш учун барча шарт-шароитлар яратилмоқда. Жамиятда бирдамлик, бағрикенглик ғоялари кенг тарғиб этилмоқда. Ўзбек халқининг миллий минталитети жамоа бўлиб яшашга, елкадошликка асосланади. Шу нуқтаи назардан маҳалла институтининг ривожлантирилаётганлиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Тўғри, айримлар жазони ўйлаб қонунбузарликдан тийилади. Лекин маҳалла – кўйчиликнинг шуниси қимматлики, киши кўпроқ иснодни, юзи ерга қараб қолишини ўйлайди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон қатор ахборий хуружларни бошидан кечирди. Ваҳобийлар ёки Ҳизб-ут-Таҳрир оқими вакиллари билан ҳақиқий мусулмонлар ўртасидаги фарқ бугун яққол юзага чиққан. Бу ҳам Ўзбекистон раҳбариятининг ахборот хуружларига қарши муносиб жавоб берганлигига бир далилдир. Информацион хуружнинг яна бир намунаси 2005 йилнинг май ойида Андижонда юз берган воқеалардан кейин бошланди. Рангли инқилобларнинг навбатдаги сериясини Фарғона водийсида катта ижтимоий портлаш билан амалга оширмоқчи бўлган ёт кучлар Ўзбекистон халқи бундай фитна ва найрангларга осонликча учмаслигини кўргач, мамлакатимизга қарши бўҳтон ёғдириш йўлига ўтиб олди. Уйдирма ва бўҳтонлар тоҳ чет эл оммавий ахборот воситалари, гоҳ «мустақил журналистлар» томонидан тарқатилади ва, афсуски, ҳамон онда-сонда бўлсада, давом этаётир. Улар аслида, кимнинг ноғорасига ўйнаши тушунарли. Лекин хорижий мамлакатлардаги айрим сиёсатчилар куракда турмайдиган иғво гапларни қўллаб қувватлагани, беозор айтганда жуда хайратланарлидир.

Хўш, ахборий хуруж восита экан, унинг замирида ётган якуний мақсад нимадан иборат? Ўзини демократ, инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари санайдиган кимсаларни ёллаб, халқ орасида саросима келтириб чиқаришда қандай мақсадлар кўзланиши мумкин? Халифалик ва демократия ниқоби остида улкан табиий ресурсларга

бой минтақа устидан назорат ўрнатишдек кабиҳ мақсад яширин эмасми?!

Халифаликдан бошлайлик. Қандайдир тўда «халифалик ўрнатиш» мақсадида галаён келтириб чиқаради. Кенг омма буни инкор этади, лекин мустақил фикрлай олмайдиган тинч осуда ҳаётнинг кадрили билмайдиган айрим кимсалар уларга эргашади. Бундай вазиятда четдан бир «саховатпеша» келади. У тинчлик ўрнатиш ва демократияни тантана қилдириш учун келгандек бўлади. Лекин асл мақсади парокандаликни имкон қадар узок, иложи бўлса, то ресурслар ташиб кетилгунга қадар чўзишдан иборат бўлади.

Бунга дунёда кўплаб мисоллар келтириш мумкин.

Шакл – шамоили канчалар ўзгача бўлмасин, рангли инкилоблар ҳам шу мақсадга хизмат қилади. Жамият пароканда бўлади, кейин бир «демократ» ёки бир гуруҳ «демократлар» пайдо бўлиб, гўёки вазиятни изга солади. Юзага келган ҳукумат эса четидаги ҳомийларининг йўриғига юради, табиий, сиёсий, харбий ресурсларни уларнинг ихтиёрига бериб қўяди. Бошқача айтганда, ўз шахсий манфаати учун давлат суверенитетини савдога қўяди. Рангли инкилоб юз берган мамлакатнинг бирортаси ҳали ҳам ўзини ўнглаб ололмагани, ҳали ҳам сиёсий ва иқтисодий ўйинларнинг битмас туганмас гирдобидан чиқиб ололмаётгани бунга мисолдир. Ақлли одам ўзгаларнинг хатосидан тегишли хулоса-ю сабоқ чиқаради.

Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов мамлакат хавфсизлиги, Марказий Осиё барқарорлиги кўп жиҳатдан гоъвий ва мафкуравий хуружларга қарши курашга боғлиқ эканлигини халқаро ташкилотлар минбарларидан такрор ва такрор таъкидлаб келади. Хусусан, Шанхай Ҳамкорлик Ташкилотининг 2005 йил июнь ойида Остона шаҳрида бўлиб ўтган Саммитида мамлакатимиз раҳбари йиғилганлар эътиборини муҳим жиҳатларга қаратди. Кейинги пайтларда рўй берган воқеаларда пировард мақсади минтақадаги кучларнинг сиёсий ва иқтисодий мувозанатини ўз фойдасига ўзгартириш ва минтақада ўз ҳукмронлигини ўрнатишга қаратилган, узокни кўзлайдиган катта стратегик пинҳона режанинг факт айрим кирраларигина намоён бўлди.

«Хавфсизлик ва барқарорликка нисбатан турли таҳдидларнинг кўламигина эмас, балки, қўйилган геополитик мақсадларга эришишнинг маъно-мазмуни, восита ва услублари ҳам, ҳар бир мамлакатнинг ўзига хослиги ва ундаги мавжуд вазиятни ҳисобга олган ҳолда

тубдан ўзгариб бораётганига эътибор қаратиш жоиз,- деди Ислом Каримов. Бу кучларнинг турли экстремистик ва айирмачи тузилмалар билан кўшилиб бораётгани, шунингдек, ашаддий диний ташкилотлардан, гарчи ўзлари бошқа вазиятда уларни террористик ташкилотлар рўйхатига киритган бўлса-да, ўз мақсадлари йўлида фойдаланишдан ҳам тоймаётгани билан боғлиқ фактлар ҳам жиддий хавотир уйғотмасдан қолмайди. Бу уринишлардан кўзда тутилган пировард мақсад - минтақада «бошқариладиган бекарорлик» вазиятини келтириб чиқариш, ижтимоий – сиёсий барқарорликни бузиш ва ўзлари хоҳлаган тараккиёт моделини зўрлаб тикиштиришдан иборатдир».

Турли фитналарга қўл урилди. Ўйинлар иш бермагач, информация хуружлар ёрдамида юртимизни ўз тизгинига солиш ҳаракатларини бошлашди. Ваҳоланки, «оғалик курси»си нинг ўзи йўқ энди. Ўзбекистон истиқлолининг илк давридаёқ бундай курсини чилпарчин этиб, орқалаги барча кўприкларни ёкиб юборган. Аммо бунга ҳали-хануз иқдор бўлмаганлар, аниқроғи, буни ҳазм қилаолмаётганлар бор. Ҳозирги кунда ҳам Ўзбекистонда «Инсон ҳуқуқлари поймол қилинаётганлиги», «диндорлар таъқиб этилаётгани» ҳақида «ташвиш» билдирувчилар топилади. Бундай «жонқуярлар» мамлакатимизда минглаб масжидлар ишлаб тургани, ҳар йили минглаб ватандошларимиз ҳаж ва умра амалларини бажариб келаётгани, Шўро замонида оёқ ости бўлиб ётган юзлаб зиёратгоҳлар тикланиб, ободонлаштирилганлиги, ислом таълимоти билан шуғулланувчи олий ва ўрта махсус таълим муассасалари фаолият кўрсатаётгани ва кўпдан кўп хайрли ишлар амалга оширилаётганини негадир тилга олишмайди. Бундай эзгу ишларни кўриб кўрмаганга, эшитиб-эшитмаганга олади. «Мустақил журналистлар» ҳам уларни кўрмайди, тўғрироғи кўришни истамайди. Уйдирмачилар Ўзбекистонга яқин беш – ўн йил ичида қадам босмагани, ёки умуман келмагани уларнинг куракда турмайдиган «даъволари» дан билиниб туради. Бошқалари учун эса бўҳтон тўқиб, ватанни сотиб тирикчилик қилиш одатга айланган.

Биз шунини биламизки, Ўзбекистонни ўз йўлидан оғдирмоқчи бўлганлар ҳали ҳам бор, уларнинг тинч турмаслиги ҳам тайин. Лекин халқимиз юртбошимиз раҳбарлигида ҳаётнинг барча синовларини, жумладан, ахборий хуружларни ҳам енгиб келмоқда. Чунки ойни этак билан ёшиб бўлмагани каби, ҳар қандай «фирром ўйин» - ахборий хуружлар ҳам барбод бўлиши муқаррардир. Ўз

таракқиёт йўлини аниқ белгилаб олган ва шу йўлдан дадил, катъий бораётган халқимиз эзгу, улуг мақсадлар йўлида ҳеч қандай бўҳтону, иғволарга учмайди. Шу боис эртанги кунимиз бугундан-да мунаввар бўлишига ишончимиз комил.

3.3. Глобаллашув таъсиридаги ахборот хуружи

Бугунги кунда дунё микёсида ривожланиб, бутун ер куррасини ўз домига тортиб бораётган глобаллашув айни авж палласига чиқди. Глобаллашув таъсирида ижтимоий иқтисодий соҳалар ҳам, сиёсий қарашлар ҳам, маданий-маърифий ҳаётда ҳам турли ўзгаришлар юз берди. *«Глобаллашув» тушун-часига ягона таъриф берилмаган бўлсада, аммо унга қисқача қилиб, инсонлар ўртасидаги ўзаро таъсир, ягона иқтисодий-молиявий макон ва турли мамлакатлар билан алоқада ахборий майдоннинг кенгайиши дейиш мумкин.* Унинг таъсирида юз берган ўзгаришларни айниқса тараккий этган барча жамиятлар мисолида кўриш мумкин. Шунинг таъкидлаш жоизки, глобаллашув жараёнида инсон ахборотнинг яратувчиси, фойдаланувчиси ва қайсидир сиёсий, диний дунёқарашлар, ахлоқий нормалар етказувчисига айланиб қолди. Технологияларнинг эса маиший ҳаётимиздаги тутган ўрни тобора ортиб бораётгани сари вазифаларимиз бир мунча камайиб бормоқда, дунёнинг бу чеккасида туриб у чеккасидаги маълумотларни билиш мумкин. Аммо унинг ортидан кўрилаётган зарарлар ўрнини бу янгиликлар тўлдиролмаяпти. Глобаллашув келтириб чиқарган асосий муаммолардан бири бу «ахборот хужуми ва ахборот хавфсизлиги» муаммосининг юзага келганлигидир. Ахборот хужуми ва ахборот хавфсизлиги бугунги кунда замонавий тусга эга бўлсада, аммо улар ўз моҳиятига кўра инсоният тарихида жуда кўп мартаба ва турли кўринишда ишлатилган. Бунга тарихда мисоллар кўп. Айни дамда, ҳар бир давлат ўзининг барқарор тараккий этишида биринчи навбатда миллий хавфсизликни таъминлашга кўпроқ эътибор қаратмоқда.¹

Ҳозирда давлатларнинг ўз олдига қўйган энг асосий мақсад ва вазифалари ҳам айнан бундай курашларда ўз фуқаросини ахборий

¹ Жаҳон тарққиёти ва глобаллашиш жараёнида ахборий хавфсизлик муаммолари мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари, 2006 йил ноябрь. Т., 2007 й. 2-жилд, 40-бет.

хуружлардан ҳимоя қилиш, маънавият, кадриятларининг йўқ бўлиб кетмаслигига қарши қалқон бўлиб туришидан иборат бўлмоқда.

Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритгач, мамлакатда кенг камровли ижтимоий - иқтисодий ислохотлар бошланди. Бу ислохотларни айниқса, фан ва маданият, ёшларга кўрсатилаётган гамхўрлик ва берилаётган имкониятларда яққол кўриш мумкин. Бундан кўзланган асосий мақсад ёшларни эркин фикрлашга ўргатиш, собиқ тузум ўрнатган қолипларни буткул парчалаб ташлаш эди. Республика Президенти И.Каримов Томонидан «миллий истиқлол ғояси»нинг шакллантирилиши ва унинг кенг жамоатчилик томонидан ўрганилиши, давлатнинг маънавий тараққиётида муҳим аҳамият касб этди. Аммо бу каби ҳаракатларни йўқ қилишга уринишлар ҳам пайдо бўлди. Жумладан, интернетда узатилаётган ёлгон хабарлар, чорловлар айнан инсон онгига, қалбига бевосита таъсир кўрсатмоқдаки, буни психотроп воситалар орқали дунёқарашни тубдан ўзгартиришга, давлатга нисбатан салбий кайфият уйғотишга уриниш сифафтида баҳолаш мумкин.¹

Маълумки, инсон ахборотсиз яшай олмайди. У ахборот орқалигина маънавий озуқа олади. Лекин инсон учун ҳамма ахборотнинг ҳам фойдаси бормикин? Бугунги кунда ҳар бир соҳада компьютерлаштириш, техниканинг ривожланиши, сўнги қулайликларда мобил алоқа ҳозирлиги негизида ахборотни эгаллаш вазифалари ётади. Бироқ инсон онгининг маҳсуллари бир вақтнинг ўзида ёмон мақсадларга ҳам сарф этилмоқда. Бунда ахборотдан жаҳонда тинчлик ва хавфсизликни таъминлаш, давлатларнинг суверен тенглиги тамойилларига амал қилиш, низоларни тинчлик йўли билан ҳал қилиш, ички ишларга аралашмаслик, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳурмат қилиш каби мақсадларга зид равишда фойдаланилмоқда.² Буни, айниқса, юксак илмий салоҳиятга эга техникавий ривожланган мамлакатлар алоқа тизимлари хийлакорлик билан иқтисодий, сиёсий, ҳарбий сирларни очиш мақсадида тажовузлар уюштираётганидан маълум.

Ахборот урушининг кизик бир жиҳати ҳам бор. Бундай урушга кам харажат қилиниши, қурол-яроғ жамланмайди ва ҳеч қандай қўшинга ҳожат йўқ. Яна бир хусусияти эса у ҳеч қандай

¹ Ўша манба, 40-бет.

² Умарова Н. Глобаллашув шароитида ахборот хуружларига қарши кураш. Т.: Академия, 2005, 5-бет.

меъёр ва чегара талаб килмаслигидир. Аслида ҳам ахборотни чегаралаб, жиловлаб бўлмайди.

XXI аср Техника ривож топган, интернет, сунъий йўлдош орқали узатилаётган алокани узиб қўйишнинг ҳам иложи йўқ даврдир. Афсуски, бу урушда инсон асосий нишон бўлиб унинг жисмоний эмас, маънавий ҳаёти шикастланади. Шикаст етган тана аъзосини даволаш мумкин, лекин инсонга етказилган мафкуравий, руҳий зарбани тузатишнинг иложи бўлармикин?

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ахборот терроридаги¹ энг фаол иштирокчилар ҳам айнан ОАВ бўлиб қолмоқда². Улар билиб-билмаган ҳолда бузғунчилик, кўпуровчилик таъсирини янада оширмоқда. Яъни инсонларни ваҳимага солувчи турли туман ахборотларни етказиш билан бирга айрим ОАВ қўштирноқ ичидаги ташкилотлар ва шахсларга кўмаклашмоқда. Андижон воқеаларини ёритган хориж журналистлари ҳаракатларида ҳам шуни кузатиш мумкин. Катта кўникма ва малакага эга бўлган, замонавий техникани яхши ўзлаштирган бу журналистлар воқеани бир ёклама, ноҳолис таҳлил этишларига нима сабаб бўлди? Бунинг сабаби сифатида журналистларнинг ўз касбига бўлган ҳурматлари йўқолганлигини, уларнинг мақсади фақат моддий бойликка эришиш, қандай йўл билан бўлса-да, номи чиккан «уддабурон» журналистга айланиш бўлиб қолганлигини келтириш мумкин. Бу билан биз барча журналистларнинг фаолиятини қоралаш фикридан йироқмиз. Бирок гуруч курмасиз бўлмаслигини эслатмоқчимиз.

Ахборотлашган жамиятда бу каби муаммоларни бартараф этиш муҳим ижтимоий-сиёсий аҳамият касб этади. Бу муаммоларни ҳал этишда эса қуйидаги жиҳатларга эътибор бериш лозим.

Биринчидан, инсонда, энг аввало, ўз ватанига, оиласига, касбига бўлган садоқат ва меҳрни ошириш, умумманфаат йўлида бирлаштириш ҳамда давлат олдида масъулиятини шакллантириш;

Иккинчидан, замонавий технологиялардан тинчлик мақсадида фойдаланиш, тараққиётнинг гуллаб-яшнашига сарф этиш;

Учинчидан, ёшларга миллий маданият ва кадриятларнинг моҳиятини аниқлаш уларни, оммавий маданиятга қарши курашга, «америкача» турмуш, яъни фуқаролик никоҳи ҳамда кийиниш маданиятининг ғарбона шаклини тикиштираётганларга қарши миллий маданият билан жавоб қайтаришга ўргатиш;

---

¹ Ўша манба, 8-бет.

Тўртинчидан, нодавлат телеканаллар орқали кириб келаётган мусиқа, видео-клиплар ва хориж телесериалларининг ўрнига замонга хос ўзбек кўшиқлари ва сериалларини узатиш;

Бешинчидан, интернетда ўзбек тилидаги сайтларни кўнайтириш ҳамда виртуал кутубхоналарни кенгайтириш зарур.

Шунинг билан бирга ёшларнинг ижтимоий ҳаётдаги фаоллиги таъминлаш, уларнинг махсус тўғарақларда таълим олишларига эришиш лозим. Шундагина улар четдан кириб келаётган турли ахборотларга ишониб қолмайди. Бунинг учун эса ёшлар учун махсус газеталар, кўнгилочар шоулар, маданият кечаларини уюштириш ўз самарасини беради.

3.4. Глобаллашув жараёнида оммавий ахборот воситалари хавфсизлиги

Яшаб турган асримиз биз учун тинч, осудадек кўриниши мумкин. Ҳатто олдингидек қирғинбарот жанглар ҳам камайган гўё. Лекин яхшилаб назар солсак, жанг хали ҳам давом этмоқда, бироқ аскарлар ўзгача қуролланишган. Эндиликда бутун дунё жанг майдонига айланган. Ахборот жанги. Танланган қурол ҳам ўта хавфли - СЎЗ.

Кўпчилик олимлар томонидан XXI аср ахборот асри бўлади деган гаплар айтилаяпти. Нега энди ахборот асри? Социологларнинг уқтиришича, ахборот қайси жамиятда кўпроқ тўшланса ва аҳолининг ахборот олишга бўлган интилиши юқори даражада бўлса, ана ўша жамият тезлик билан ривожланади. Бундан ташқари ахборот соҳасида иш юритувчи экспертларнинг фикрича, ахборот олиш жараёнида инсон миясида секин-аста ўзгаришлар содир бўла боради, сабаби мия бу вақтда ана ўша ахборотни ўзига сингдира бошлайди ва инсонда бирор нарсага нисбатан фикрни уйғотади. Фикрлар жамланиб, инсонда қарашни шакллантиради. Шунинг учун ҳам бугунги кунда ахборот ядро қуролидан ҳам хавфлироқ қуролга айлангани маълум бўлиб қолди. Ўзини қудратли деб билган ҳар бир давлат турли-туман ахборий каналларини, сайтларини яратишга ҳаракат қилмоқдалар. Бирор бир мамлакатга бостириб киришдан олдин ҳам мана шу «универсал» қуролдан, яъни ахборот хуружидан фойдаланиб қолмоқдалар.

АҚШлик олим, публицист, социолог Олвин Тофлернинг фикрича, инсоният тарихи 3 босқичли назариядан иборат.

1) Аграр босқич. Қадим-қадим замонлардан XVIII асргача бўлган давр. Бу давр ичида инсонлар учун асосий бойлик ер ҳисобланган. Ер эгаси жамиятда ҳукмронлик қилган.

2) Индустириал босқич. XVIII-асрдан то 1955 йилгача бўлган давр. Бу пайтларда асосий бойлик завод ва фабрикалар бўлган.

3) Учинчи тўлқин ғояси. Бу назария дунёга янгича қарашга асосланган. Ундаги қарашлар электроника, молекуляр тадқиқотлар, космик тадқиқотлар келтирган ютуқлар билан тавсифланади. Бундай дунёқарап индустириал даврдаги фалсафий қарапларни инкор қилади, пул билан ҳокимият аввалги кучини йўқотади. Эндиликда қутилмаган нарсалар қимматга эга бўла бошлайди.

Биз яшаётган даврга келиб эса ахборотнинг кадри ошиб кетди. «Бугунги кунимизда ахборотга эгалик қилиш бутун ер шарини қўлида кўтариб туришга ўхшайди, яъни бу ҳолат ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий жараёнларда тизгинни қўлга олиш билан баробар»,¹ - дейди ғарблик мутахассис Рожер Анлес².

Глобаллашган дунёда ахборот давлатлараро муносабатларда катта аҳамият касб этади. Бундан ташқари у бирор бир давлат учун ҳам салбий, ҳам ижобий куч сифатида намоён бўлади. Жаҳонда ахборотга эгалик қилиш, ахборот бозорига ўз таъсирини ўтказиш имконига шубҳасиз, техникавий ва молиявий жиҳатдан бақувват давлатлар эришиши мумкин. Бу вазият улар учун ниҳоятда муҳим. Яъни, чет элнинг кўзга кўринган ахборот каналлари, агентликлари ахборот тарқатиш жараёнида ўз манфаатларига мос ғояларни, ўз қадриятларини аста-секинлик билан сингдириб кетмоқдалар. Шунинг учун ҳам кўпгина давлатларда глобаллашувга қарши ҳаракатлар юзага келмоқда ва улар ягона ахборот майдони тузишни рад этмоқдалар.

Эндиликда ахборот энг арзон ва энг кучли таъсир қилувчи қурол эканини баъзи бир давлатлар тушуниб етдилар. Шунинг учун ҳар бир ахборот агентлиги ёхуд катта-катта телеканаллар бугун ўз номларини ахборот бозорининг энг юқори чизигидан жой олиши учун ҳаракат қилмоқдалар. Демократия, инсон ҳуқуқлари дея хайқиришларнинг тагида барибир ахборий ҳукмронликка бўлган

¹ www.quotationspage.com

² **Рожер Еугене Анлес** – 1940 йил 15 майда тугилган. Fox News Channel канали президенти. Ричард Никсон, Роналд Рейган ва Жорж Ҳ.В. Бушнинг медиа маслаҳатчиси вазифасида фаолият юритган.

интилиш ётибди. Тизгинни кўлга олиш учун эса ҳар бир кўзга кўринган ахборот канали ўзига хос усулларни ишлаб чиққан.

Ғарб мутахассисларининг фикрига кўра телевидение, омма учун энг таъсирли ва ниҳоятда кенг имкониятларга эга. «Эшиттирамиз ва кўрсатамиз» деган қуролдан усталик билан фойдалана олган телеканал олдида матбуот ҳам, радио ҳам сукут сақлаб қолади. Шунга кўра, телеканалнинг ҳам ўзига хос ҳужум қилиш қуроллари мавжуд.

Метонимия - бутуннинг парчаси. Бу восита орқали асосан ахборот хуружлари уюштирилади. Бирор бир нарса рамзий маънода берилган ҳолда нимагадир шаъма қилинади. Мисол учун қумсоат билан умрнинг ўткинчилиги, синган қалам тасвири билан журналистларнинг нўноқлиги рамзий маъно касб этиши мумкин. Бу оддийгина мисол. Аммо рамзийлик билан кимнингдир бўридай очлиги, кимнингдир эшакдай қайсарлиги, яна бировнинг уккидай донолигини лаҳзаларда ифодалаб кетиш мумкин. Ёки яна бир мисол. Швецияда социал-демократик партиянинг рамзи атиргул ҳисобланар экан. Швед репортёрлари бир лавҳада бу партия ўз ҳурматини йўқотганини ифодаловчи «сўлиган атиргуллар» лавҳасини берган экан¹.

Ғарб телевидениесига рақамларни, ёки кўламни англаувчи мавҳум сўзлардан деярли фойдаланилмайди. Мисол учун карат, тонна, миллион доллар... Сон қанчалик катта бўлса, у мавҳумлашиб боради. Ғарбда бу рақамларни қуйидагича тушунтиришади: «Қиймати 60 мингга энг зўр шиша баҳосидаги маҳсулот кўлга тушурилди». «Бир миллион долларга 833 бора эл-классико ўйинларини томоша қилиш мумкин».

АҚШнинг CNN канали гарчи мавқе, савия жихатидан Англиянинг BBC каналидан анча ортда бўлса ҳам у қамраб олган аудитория BBCдан анча кўп. CNN буни антиқа услуб билан билан кўлга киритган. Канал келиб тушган ахборотни қайта ишлаб, ўзи тушунадиган ҳолга келтиргандан сўнг ўзгаларга жуда осон тилда тушунтириб беради.

Журналистлар фикрни қисқа жумлаларда ва энг кўп қўлланиладиган сўзларда стказди. Бу билан эса инглиз тилини мукамал билмайдиганлар аудиториясини ўзига қаратиб олади. Инглиз тилини мукамал билмайдиган давлатлар сони қанча? CNNни томоша қилиб тушунадиганлар (маълум маънода),

¹ Эрик Фихтелиус. «Десять заповедей журналистики».

ВВСнинг бирорта жумласини таржима қилиб бера олишмайди. Чунки Англия канали ўта жиддий ва улар ҳамма нарсани илмий тилда, мураккаб жумлаларда беришади.

Дастлаб CNN канали ташкил этилганда, у ишни тўхтовсиз хабар етказишдан бошлаганди. Яъни, CNN каналида ахборотлар тинимсиз 24 соат давомида бериб бориларди. Ана ўша пайтларда CNN каналининг ВВС билан ракобат қилиши анча қийин эди. Шунинг учун ҳам у дастлаб АҚШнинг Fox News Channel канали хомийлигида фаолият юритди ва аста-секин ўз бўлимларини туза бошлади. Ҳозирда ҳам бу канал турли шаҳарларда жойлашган бўлимлари билан узлуксиз алоқада хабар алмашиниб туради. 2004 йил маълумотларига кўра, 88.2 миллион АҚШ аҳолиси ана шу йилда CNN каналини кўриш имкониятига эга бўлишган бўлса, меҳмонхона хоналарининг 890.000 таси бевосита чет элдан келувчи сайёҳлар илтимосига биноан CNN каналига уланган. ТВ йўналишида бу каналнинг хабарлар билангина иш юритувчи 3.300 га яқин ходимлари фаолият олиб бормоқда. Ҳозирда АҚШ статистик маълумотларининг қайд этишича, бутун дунёда 170 миллиондан ортиқ оилада CNN канали мавжуд. Унинг таркатаётган ахборотлари 210 давлатда намоён этилади. Бу билан у биринчидан, ахборот тарқатиб ўз миссиясини олиб бораётган бўлса, иккинчидан инглиз тилини бутун дунёга тарғиб қилмоқда¹.

CNN эътиборни жалб қилиш учун хилма-хил шиорларни ишлаб чиқди. Масалан 1980 йили ташкил этилган маҳалда « CNN - хабарлар ичида энг ишончлиси» деган шиор биринчи бўлиб эфирда янграган бўлса, ҳозирда телеканалнинг 70 га яқин шиорлари мавжуд. Бу ҳам оммага таъсир қилишнинг ўзига хос бир усули.

EuroNews канали 1993 йил 1 январдан ўз фаолиятини бошлаган. Ахборот бозорида камраб олган аудиторияси кўлами тахминий 102 давлат. Бу ахборий канал Европа давлатлари ҳаёти, у ерда бўлаётган жараёнлар билан мана шу қитъа вакиллари таништириб бориш мақсадида шартнома асосида тузилган.

Бир қанча Европа давлатларига қарашли бўлган канал бўлиб дастлаб Лион шаҳрида бу канални ташкил этиш учун музокаралар олиб борилган ва 11 давлат томонидан ёқлаб чиқишган. Булар:

Кипр	Греция
Франция	Италия
Белгия	Португалия

¹ www.ofcom.org.uk

Ирландия
Украина

Испания
Финландия

Шундан сўнг 1993 йил 1 январда Лион шаҳрида илк дастурлар ўз ишини бошлади.

EuroNews канали ахборот майдонига кириб келганда ўзига хос услубни қўллай бошлади. Яъни у ҳар бир Европа давлатига ўз тилида ахборот етказишни йўлга қўйди. Бу усул орқали у ниҳоятда кўп томошабинни атрофида тўплаш имконига эга бўлди. Бундан ташқари, EuroNews канали «No Comment»¹ тарзида ахборот етказа бошлади. У бу билан хабарига шарҳ бермаган ҳолда ўзини гўё бетараф тутди. Ҳозир ҳам шу усулдан фойдалиб келмоқда. Жараёнлар экран орқали узатилади, аммо журналист томонидан бир оғиз ҳам сўз айтилмайди. Бу билан канал ўзининг ҳеч қандай манфаатларга оғишмаган ҳолда, ҳолис ахборот етказувчи сифатида кўрсатишга уринмоқда дейиш мумкин. Каналнинг тактик усуллари ҳам мана шунда. Шу туфайли EuroNews ахборот канали тезда шуҳрат қозонди. 1997-йилга келиб ВВС билан шартнома имзоланди ва Европадаги жараёнларга оид 47% маълумотни шу йили ВВС EuroNews каналидан сотиб олди. Аста-секинлик билан EuroNews каналининг мавқеи ошиб борди.

Ҳозирда бу канал Европа давлатлари учун асосий ва ишончли воситага айланди.

ВВС телеканалида эса ахборот беришда унданг ҳам устамонлик билан тузилган формулани кўриш мумкин. ВВС хабарнинг 85% и бевосита мана шу жараёнга тегишли бўлишини ва атиги 15 фоиз ахборот мисол келтириш учун ишлатилишини қатъий назорат қилади. Бу ҳам ВВС каналининг таъсир кўрсатиш кучини маълум маънода оширади. Сабаби психологларнинг айтишича, инсон мияси қисқа жумлаларни ва бевосита ахборотга тегишли бўлган энг муҳим гапларнигина ушлаб қола олар экан. Бундан ташқари энг биринчи эшитилган хабар онг остига ўтиб кетиши ва кейинги берилган ахборотлар уни маълум даражада тўлдириб бориши таъкидланган. Шунинг учун ҳам хорижий телеканаллар бири-биридан ўзишга, тезроқ информация етказишга жон-жаҳдлари билан ҳаракат қиладилар. Улар ўртасидаги рақобат шу даражада кучлики, компьютер вируслари билан иш юритувчи Касперский

¹ «No Comment» – шарҳсиз.

лабораторияси¹ маълумотларига кўра, 2004-2005 йилларда ишлаб чиқилган 6000га яқин янги турдаги вирусларнинг 32 %и айнан мана шу гигант ахборот каналларига тегишли бўлиб ишлаб чиқилган вируслар бошқа рақобатдош каналларга юборилди ва, улардаги маълумотларни ўчириб ташлашга уринади.² Буни бевосита манфаатлардаги тўқнашув деб номлаш ҳам мумкин. Қуйидаги келтирилган вируслар ахборот тизимларини ишдан чиқарувчи энг хавфли вируслар рўйхатига киритилган:

SQL Slammer - 2003 йилда тарқатилган бу вирус Ер шаридаги 500.000 серверни ишдан чиқарган. Хужум бевосита Жанубий Корея давлатига қаратилган эди. Шу сабабли ҳам бу давлат қолган мамлакатларга нисбатан кўпроқ зарар кўрди ва ўн икки соат давомида глобал тармоқдан узилиб қолди.

My Doom (Менинг ҳалокатим) - бу вирус юқорида келтирилган вирусдан бир йил ўтиб тарқатилган. Хужум кўзда тутилган давлатларда интернет тезлиги 50 %га пасайиб кетган. Бунинг оқибатида хабар алмашиниши жараёни бузилган. Вирус тахминан 50 миллион АҚШ доллари миқдорида зарар келтирган.

I Love You (Мен сени севаман) - 2000-2004 йилларда хуруж қилган бу вирус ниҳоятда даҳшатли кўринишда зарар келтирган. Бир миллионга яқин компьютернинг ишчи тизимига таъсир қилиб, ундаги маълумотларни ўчириб юборган. Кейинчалик вирус келтирган зарар 13-15 миллиард АҚШ доллари экани эълон қилинган.

Blaster - 2004-2005 йилларда АҚШ ахборот марказларига тарқатилган бу вируснинг зарар 10 млрд АҚШ доллари деб қайд этилган. У ниҳоятда кўп компьютерлардаги Microsoft Office тизимида ишловчи папкаларни йўқ қилиб юборган³. Ҳозирда ҳам Бластер вирусини хавфли вируслар сирасига киритилади. Хуллас, бугунги кунда етакчиликни даъво қилаётган оммавий ахборот воситалари ёхуд марказлари қандай қилиб бўлса ҳам ахборот бозоридаги тизгинни ўз қўлига олиш ҳақида жиддий бош қотирмоқда. Ҳатто, бу йўлда биргина муҳим хабар учун ниҳоятда катта пулларни тикиб юборишмоқда. Ўйлаб ўтиришга, хабар-

¹ Kasperskiy laboratoriyasi – 1997 yil tashkil etilgan viruslarga qarshi dasturlar ishlab chiqaruvchi muassasa.

² www.kaspersky.ru

³ franksworld.com

ларнинг холис ёки нохолис эканини текшириб ўтиришга вақт йўқ. Эндиликда ахборот бемалол товар ўрнида ишлатила бошланди.

Ҳозир кўпгина ривожланаётган давлатлар олдида ўз аҳолисини ахборот билан тўлақонли таъминлаш масаласи турибди. Агар аҳоли миллий телеканалдан ўзига керакли маълумотларни топа олмаса, у шубҳасиз хориж каналларига мурожаат қилади. Хорижий каналлар (айниқса BBC, CNN каби етакчи каналлар) воқеаларни тезлик билан ёритиш тарафдорлари. Улар учун холислик, ишончлилик принциплари ахборот таркибига киритилмайди. BBC ходимлари билан ўтказилган сўровномага кўра, уларнинг 67% и рўй берганига 4-5 соат бўлган ахборотларни эскирган ахборотлар сирасига қўшишини айтишган.

Уларнинг фикрича, ахборотни узоғи билан икки соат ичида аҳолига етказиш керак. Шунинг учун ҳам хориж ахборот каналлари томонидан жуда кўп нотўғри маълумотлар бериб юборади. Томошабинда эса бу нарса реал воқеликка тескари қарашни шакллантириб қўйиши мумкин. Хорижий оммавий ахборот воситалари шу даражада тезкорликка интилишадикки, ҳатто жараёнларни таҳлил қилишга ҳам вақтларини қизганишади. Сабаби, уларни бу пайтда янги ахборотлар, хабарлар кутиб турган бўлади. Хўш, қандай қилиб улар бу қадар тезкорликка эришишган? BBC сайтининг статистик маълумотларига кўра¹, бир кеча кундузда (24 соат ичида) бу каналнинг интернет манзилига келиб тушган хатлар сони ўртача 2000-2300 тани ташкил этар экан. Яъни, BBC каналининг кичкина муассасаларда, мактабларда ҳам воқеалар ривожидан хабар бериб турувчи хабарчилари (агентлари) мавжуд экан. Ҳар бир жўнатилган қимматли ахборот учун яхшигина гонорар (хизмат ҳақи) тўлангани сабабли улар кўпроқ ахборот тўплаб жўнатишга ҳаракат қилишади. Хуллас, ҳар бир хорижий етакчи ахборий каналлар шунга ўхшаш дастурларни ишлаб чикканлар.

Ахборот хуружи ёхуд миллат онгини заҳарлаш факатгина янгилик етказиш жараёнида содир бўлаётгани йўқ. Оддийгина хорижий реклама ролиги ҳам ёт ҳаёт тарзи, маданиятнинг кишилар турмуш тарзига сингишига сабаб бўлмоқда. Мисол учун бундан 10-15 йил илгари ҳеч бир ўзбек юриб турган ҳолатида овқат емас эди. Ҳозирда Mc Donalds, Coca Cola каби маҳсулотлар рекламалари таъсирида тик туриб овқат ейиш (тўғрироғи нотўғри овқатланиш)

¹ www.bbc.co.uk

оддий ҳолатга айланиб қолди. Бу бир кичкина мисол, аммо шундай мисоллар ҳам борки, инсонни жиддий ўйлашга мажбур қилади. Масалан, баъзи рекламалар демократия тушунчаси остида инсонларни бузғунчиликка чорласа, баъзилари Ғарбнинг шахвоний ҳаётини кўз-кўз қилади. Бундан 5-6 йил мукаддам Европа давлатларида тамаки маҳсулотини реклама қилиш оммавий ахборот воситалари учун катта даромад манбаига айланди. Жуда кўп каналлар турли-туман сигарета маҳсулотларини реклама қилишга шу қадар ружу қўйишдики, бунинг натижасида мана шу йилларда ёшларнинг ниҳоятда кўп қисми кашандаликка берилиб кетишди. Энг катта хатар ҳам мана шунда.

Бу каби хуружлардан баъзи бир давлатлар ўзларини ҳимоя қилиш усулларини ишлаб чиқишган. Масалан, Эрон ҳукумати сунъий йўлдошга уланишни батамом таъқиқлаб қўйган. Ҳатто сунъий йўлдошга уланиш конституцияда ўлим жазоси берилиши билан белгилаб қўйилган. Жанубий Корея давлатида эса хориж телеканалларини бемалол кўриш мумкин. Лекин аҳолини ёт ғоялардан ҳимоя қилиш учун корейс журналистикаси қайси канал қандай ахборот таркатаётганини деярли ҳар кунги ахборот кўрсатувларида шарҳлаб боради.

Хуллас, бугун кайнаб-тошаётган ахборот бозорида манфаатларнинг тўқнашиши жуда кескин ва шиддатли вазиятларни юзага келтирмоқда. Мана шу вазиятдан эса баъзи бир устамон оммавий ахборот воситалари фойдаланиб қолишга уринишмоқда.

3.5. Резюме

Шундай қилиб, глобаллашув жамият ҳаётининг барча соҳаларида муҳим ўрин эгаллайди. Глобаллашув орқали жамият, давлатлар ўзаро бир-бири билан ҳар жиҳатдан яқинлашади, ҳамкорлик фаолияти йўлга қўйилади. Бироқ, глобаллашувдан шахсий мақсад йўлида ғаразли ниятлар орқали ҳам фойдаланиш мумкинлигини ҳам унутмаслик керак.

3.6. Назорат учун саволлар:

?	1. Глобаллашув тушунчасига таъриф беринг?
_____	2. Аксилглобалистлар ким ва уларнинг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?
.....	
.....	3. Ахборот макони глобаллашуви шароитида миллий хавфсизлик масалалари нималардан иборат?
4. Масс-медиа ва давлат суверенитети деганда нимани тушунасан?
5. Жамиятнинг ахборот инфратузилмасига таъриф беринг.
6. Ахборот технологиялари, ахборот захиралари ва ахборот марказлари тушунчаларини очиб беринг.
7. Ахборот глобаллашуви жараёнида хорижий мамлакатлар телесериаллари ва унинг мамлакатимиз фуқаролари онгига ижобий ва салбий таъсири ҳақида нима дея оласан?

4 - мавзу. ШАХС, ЖАМИЯТ ВА ДАВЛАТ АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИГИГА ТАҲДИДЛАРНИНГ МАНБАЛАРИ ВА КЎРИНИШЛАРИ

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

1. Ахборий–психологик хавфсизлик манбалари. *Шахснинг ахборот-психологик хавфсизлигига таҳдидларнинг манбалари, таҳдиднинг ички ва ташқи манбалари, таркиби ва мазмуни, жамиятнинг ахборот-психологик хавфсизлиги манбалари.*

2. Таҳдидлар ва уларнинг таснифи. *Таҳдидларнинг объекти ва мазмуни, шахс, жамият ва давлат манфаатларига таҳдид, давлат сиёсатининг ахборот таъминотига таҳдидлар, ахборот ва телекоммуникация воситалари ва тизимлари хавфсизлигига таҳдидлар.*

3. Ахборот–психологик хавфсизликнинг шахсга таъсир этувчи восита ва усуллари. *Инсоннинг ахборот-психологик хавфсизлигига таҳдидлар ва уларнинг ички ва ташқи манбалари, фуқароларнинг ахборот олиш имконияти, инсоннинг шахсий ҳаётига аралашмаслик, шахсий ва оилавий сир, хат ва ёзиш-малар дахлсизлигининг таъминланиши.*

4. Шахс ахборот – психологик хавфсизлигига таҳдид-нинг шаклланиш омиллари ва унинг таъсир доираси. *Шахсга ахборот - психологик таъсир кўрсатишининг воситалари ва усуллари, шахс ахборот-психологик хавфсизлигига таҳдидлар-нинг шаклланиш омиллари ва улар таъсир кўрсатиши оқибат-ларининг кучайиши.*

Таянч тушунча ва атамалар: ахборий - психологик таҳдид, таҳдидларнинг турлари, таҳдидлар объекти, ахборий фаолият субъектлари, шахс, жамият ва давлат манфаатлари, таҳдид манбалари, таҳдид воситалари, ахборот - психологик таъсир, миллий ахборот макони.

4.1. Ахборот хавфсизлиги манбалари

Ахборот хавфсизлигига қисқача *таъриф* берадиган бўлсак, уни инсон онги, қалби орқали жамият кайфияти ва руҳиятига салбий, ўз миллий ва инсоний манфаатларига зид ахборот хуружларидан сақланиш воситаси дейиш мумкин. Шу ўринда «ахборот психологик хавфсизликка қачон эҳтиёж сезилади?» деган саволга жавоб бериб ўтсак.

Юқори технологияларнинг кундан-кун ривожланиб бориши мавжуд ҳар бир оммавий ахборот воситалари тури кенг аудиторияга нисбатан таъсирчанлигининг ортиб боришига хизмат қилмоқда: телевидение тасвир, овоз ва мантикий образли фикрлаш ёрдамида; радио жонли овоз ва мантикий образли баён; даврий матбуот мантикий образли матн ва қисман сурат ёрдамида. Шунингдек, булар каторига интернетнинг ривожланиши натижасида он-лайн журналистикасининг пайдо бўлишини ҳам киритиш мумкин.¹

Ахборот – психологик хавфсизлик тушунчаси ахборот хавфсизлиги объектлари тушунчасини келтириб чиқаради. Ахборот хавфсизлиги объектлари қуйидагича тавсифланади:

- сақлаш шакллари қандай бўлишидан қатъи назар, давлат сири, олиш чекланган тижорат сири ва бошқа ошкор қилиб бўлмайдиган маълумотларни ўз ичига олган ахборот маҳсулотлари;

- ҳар хил даража ва кўрсаткичли ахборот тизимларини ўз ичига олган, ахборот маҳсулотларини қайта ишлаш, тарқатиш улардан фойдаланиш тизимлари, ахборот ресурслари (кутубхоналар, архивлар, маълумотлар базалари ва банклари), ахборот технологиялари, ахборотни йиғиш, қайта ишлаш, сақлаш ва узатишнинг тартиб ва жараёнлари, илмий-техник ва хизмат кўрсатувчи ходимлар;

- ахборотни йиғиш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш, сақлаш, узатиш марказларини, воситалари ва технологияларини жумладан, ахборот алмашиш тармоқлари ва телекоммуникациялар, автоматлаштирилган ва телекоммуникациялаштирилган система ва тармоқларини ҳамда ахборотни химоялаш тизими ва воситаларининг ишлашини таъминловчи механизмлар;

¹ Ф.Мўминов, «Ахборот хавфсизлиги ва ижтимоий тараққиёт». Ўзбекистон матбуоти журнали, 2007 йил, №6.

- фукарларнинг, юридик шахслар ва давлатнинг ахборот олиш, тарқатиш ва фойдаланиш, яширин яъни конфиденциаль ахборотларни ва интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш ҳуқуқи ахборот хавфсизлиги объектлари сирасига киради.

Демак, ахборот хавфсизлиги манбалари ташқи ва ички манбаларга бўлиниши мумкин.

Ташқи манбаларга:

- глобал ахборот мониторингини олиб бориш, ахборот тарқатиш ва фойдаланиш бўйича ҳел эл давлатлари сиёсатининг амалга оширилиши;

- ҳет эл маҳсуе ва жосуелик хизматининг фаолияти;

- ҳет эл сиёсий ва иқтисодий доираларнинг фаолияти;

- халқаро гуруҳлар, тузилмалар ва алоҳида шахсларнинг жинойий ҳаракатлари;

- табиий офатлар ва фожиалар киради.

Ички манбалар:

- сиёсий, иқтисодий ва жамоат ташкилотларининг, алоҳида шахслар ёки гуруҳларнинг ахборот йиғиш, тарқатиш ва фойдаланиш соҳасидаги ноқонуний фаолиятлари;

- ахборот соҳасида фукарлар ва ташкилотлар ҳуқуқларининг бузилишига олиб келувчи давлат тизимларининг ноқонуний ҳаракатлари;

- ахборот йиғиш, қайта ишлаш ва тарқатиш бўйича белги-ланган тартибни бузиш ҳоллари;

- ахборот системаларини яратувчиларнинг, уларга хизмат кўрсатувчиларнинг ва фойдаланувчиларнинг атайин қилган ҳаракатлари ва кўзда тутилмаган хатолари;

-ахборот системаларининг порграмма-аппарат воситаларининг базавий технологияларини яратиш, синаш ва ишлаб чиқиш бўйича маҳаллий саноатнинг колоқлиги;

- ахборот ва телекоммуникацион системаларда техник воситаларнинг ишдан чиқиши ва программавий таъминотнинг узулиб туриши.

Умуман ички амалда бўлган ахборот тизимига таъсир этувчи ҳар қандай ички омиллар ички манба ҳисобланади. Ташқи ва ички манбаларнинг аниқланиб олиниши ахборот хавфсизлиги объектларини тушуниб олишга, туркумлашга олиб келади.

Ўзбекистонда ахборот хавфсизлиги объектларига хавфли таъсир ўтказиш – *ахборот, дастурий-математик, ташкилий-ҳуқуқий ва жисмоний* усулларга бўлинади.

Ахборот кўринишидаги усуллар:

- ахборот алмашувида манзилига етказиб бериш ва вақтидалиги тартибининг бузилиши;
- ахборотни ноқонуний йиғиш ва фойдаланиш;
- ахборот ресурсларига рухсатсиз кириш;
- ахборот билан манипуляция (ахборотни яширин ёки нотўғри талкин қилиш, дезахборот)ни амалга ошириш;
- ахборот системаларидаги маълумотларни ноқонуний кўчириш;
- фукаролар, ташкилотлар ва давлат манфаатига қарама-қарши бўлган позицияларда туриб оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш;
- кутубхона, архив, маълумотлар банклари ва базаларидан ахборотларни ўғирлаш;
- ахборотларни қайта ишлаш технологияларини бузиш.

Дастурий - математик усуллар:

- программа маҳсулотлари ҳужжатларида кўрсатилмаган вазифаларни бажарувчи хусусиятларни ушбу маҳсулотларга киргизиш;
- ахборот системалари ёки уларнинг химоя системаларининг нормал ишлашига йўл қўймайдиган программаларни ишлаб чиқиш ва тарқатиш;
- ахборот системаларидаги маълумотларни йўқ қилиш.

Ташкилий-ҳуқуқий усуллар:

- ахборот йўналишидаги қонунчилик талабларини бажармаслик ва ушбу йўналишдаги зарур меърий-ҳуқуқий қонунларнинг қабул қилинишининг чўзилиши;
- фукаролар ва ташкилотлар учун муҳим маълумотлари бор бўлган ҳужжатларни олишда ноқонуний чеклаш;
- такомиллашмаган ёки эски ахборот технологияларини ва ахборот воситаларини сотиб олиш.

Жисмоний усуллар:

- ахборот ва алоқа воситаларини йўқ қилиш, ишдан чиқариш, уларга радиоэлектрон босим ўтказиш ёки бузиш;
- компьютер ёки бошқа ахборот сақлаш манбааларини ва воситаларини йўқ қилиш, ишдан чиқариш, вайрон қилиш ёки ўғирлаш;

- ахборотнинг программа ва аппарат калитларини ҳамда криптографик ҳимоя воситаларини ўғирлаш;
- ходимларга таъсир ўтказиш;
- ахборот системаларининг «касалланган» компонентларини етказиб бериш;
- техник каналлар орқали чиқиб кетаётган ахборотни йиғиш;
- техник воситаларда ва хоналарда ахборотни ушлаб қоладиган электрон воситаларини ўрнатиш;
- маълумотларни узатиш ва алоқа тармоқларида ахборотларни ушлаб қолиш, дешифровка қилиш ва ёлғон маълумотларни узатиш;
- пароль-калит системаларига таъсир ўтказиш.

4.2. Таҳдидлар ва уларнинг таснифи

Таҳдидлар объект ва унга муносабат, келиб чиқиши, таъсир хусусияти, зарар кўлами ва миқдори бўйича тасниф қилинади. Таҳдидлар аслида турлича бўлиши мумкин: шахс, жамият ва давлатга, ички ва ташқи, катта ва кичик, узоқ ва яқин, сиёсий, ҳарбий, иқтисодий, маданий, экологик, миллий ва бошқ.

Ахборий фаолиятнинг субъектлари сифатида давлат тузилмалари, оммавий ахборот воситалари, турли катта (корпорация, ассоциация, бирлашма, концерн...) ва кичик (корхона, идора, ваколатхона...) ташкилотлар хизмат қилиши мумкин. Замонавий босқичда, яъни, интернет пайдо бўлганидан кейин, шундай субъект сифатида алоҳида шахслар ҳам масалан, виртуал маконда ўз сайтини очиш йўли билан фаолият кўрсатиши мумкин.

Таҳдид объектларини таснифлашда икки ёндашув мавжуд. Биринчи ва кенг тарқалган нуқтаи назар бўйича бундай объектлар учта: *давлат, жамият ва шахс*. Иккинчи қарашнинг тарафдорлари фикрича, таҳдид объектлари социологик таснифлашга мос тушса, тўғрироқ бўлади. Яъни, бундай объектларга жамият, ижтимоий синф, катта ва кичик ижтимоий гуруҳлар ҳамда шахсларни кириштириш мақсадга мувофиқ, деб ҳисобланади.

Таъсир кўрсатиш йўллари таъсир этувчи томонидан объектга мос равишда танланади, барча объектлар учун бир хил усул тўғри келмайди. Давлатга таъсир бир йўл билан амалга оширилса, шахсга таъсир этиш учун бошқача усул танланади.

Зарарнинг кўлами ва миқдори ҳам жуда катта даражадан унча аҳамиятли бўлмаган ҳажмгача бўлиши мумкин. Бу эса ўз навбатида

таъсир этувчининг мақсади, моддий, илмий, психологик ва техник имкониятларига боғлиқ.

Шахс, жамият ва давлат манфаатлари, жамоатчилик фикри ва мамлакат маънавий юксалишига ахборот таҳдиди. Ахборот таҳдиди шундай бир универсал характерга эгаки, унинг барча бошқа соҳаларга жиддий салбий таъсир қилиш имконияти бор: шахс дунёқарашига, жамият барқарорлигига, давлат тинчлигига, жамоатчилик фикрини чалғитишга ва охир-оқибатда ҳар бир мамлакатнинг маънавий, сиёсий, иқтисодий, маданий юксалишига ҳам. Чунки ахборотнинг жамият, ташкилот, онла, шахс онгига кириб келиши унча ҳам кўзга ташланмайди. Ижобий ва салбий ахборотни фарқлаш, яхши маълумотни ўзлаштириш ва зарарлисини рад этиш учун инсон онги ривожланган, унинг ўзи эса мустаҳкам иродали бўлиши зарур. Ҳар бир мамлакат аҳолисининг барча қисми ҳам бундай имкониятга эга эмас. Шунинг учун ахборий-психологик барқарорликка биринчи ўринда ахборот тарқатувчилар яъни, давлат тузилмалари хизматчилари, журналистлар, педагоглар, жамоат ташкилотлари ходимлари ва бошқалар эга бўлиши шарт.

Бу ҳақда Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов шундай деган: «Маърифатпарварлик биз учун ҳам ўз аҳамиятини йўқотгани йўқ, йўқотмайди ҳам. Ақл-заковатли, юксак маънавиятли кишиларни тарбиялай олсаккина, олдимизга қўйган мақсадларга эриша оламиз, юртимизда фаровонлик ва тараккиёт қарор топади. Агар шу муаммони ечмасак, барча тоат-ибодатларимиз бир пул: тараккиёт ҳам, келажак ҳам, фаровон ҳаёт ҳам бўлмайди» (Каримов И.А. Миллий истиклол мафқураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Т.: «Ўзбекистон», 2000. 23-24 б.).

Давлат сиёсатини таъминлашдаги ахборий таҳдид. Ахборий таҳдидларнинг энг хавфлиси давлат сиёсатини таъминлашга ҳалакит бераётганларидир. Чунки агар шахсга салбий таъсир тор доирадаги одамларни камраб олса, давлат ва жамиятга таҳдид бутун бир мамлакат, халқ тинчлигини хавф остига қўяди. Бу жуда катта ва жиддий муаммодир, шунинг учун биз уни мазкур фанни ўзлаштириш жараёнида турли нуқтаи назардан ўрганмоқдамиз.

Мамлакат ахборот тақомилидаги таҳдидлар; ички бозорни ахборот билан таъминлаш; миллий ахборот технологиялари ва ресурсларидан фойдаланиш ҳамда уни тўплаш. Ахборий таҳдидларга қарши курашнинг яхши йўлларида бири – мамлакат

Ўзини ўзи ахборот билан таъминлаши. Албатта, бундай ахборот тўлиқ, сифатли ва ҳаққоний бўлиши шарт, акс ҳолда жамият аъзолари янада хорижий манбаларга мурожаат этадилар ва бунга ҳеч ким тўсиқлик қилолмайди. Аслида ички ҳудудни ахборот билан старли даражада таъминлаш унча ҳам қийин эмас, чунки бугунги кунда ахборот технологиялари жуда кенг ишлатилмоқда ва ахборот таркатадиган субъектлар мамлакатнинг ҳамда дунёнинг турли бурчакларидан хохлаган маълумотларни олиб, мамлакат ичида таркатиши мумкин. Фақат ушбу ишда лоқайдлик ва ўзибўларчиликка йўл қўймаслик зарур. Чунки инсон психологиясининг шундай бир хусусияти борки, агар у бирор бир воқеа бўйича уч-тўрт соат ичида маълумот (жумладан, расмий) ололмаса, пайдо бўлган ахборот бўшлигини ҳар хил уйдирма ва миш-мишлар тўлдирди.

Ахборот ва телекоммуникация восита ва тизимлари хавфсизлигига таҳдидлар. Биринчи Ироқ уруши пайтида Ироқнинг ўша даврдаги президенти Саддам Ҳусайннинг кучли армияси бор эди. Аммо мазкур армия бир неча кун ичида АҚШ ҳарбийлари томонидан тор-мор қилинди. Бунинг сабаби нимада? Биринчи ўринда АҚШ ҳарбийлари Ироқ армиясининг ҳарбий коммуникацияларини, жумладан, компьютерларини ишдан чиқардилар. Бундай кейин техника ва аскарларни енгиш қийин бўлмади.

Мазкур мисолдан ҳар бир мамлакат ўз ахборот тизимларини хавфсизлигини таъминлаши нақадар муҳим эканлигини англаб олиш қийин эмас. Ахборот асрининг муҳим кўрсаткичларидан бири – давлат ва жамиятнинг барча бўгинлари учун тезкор ахборот алмашинуви биринчи ҳаётий заруратга айланиши. Бу ишни қила олганлар замона билан ҳамнафас яшайди, эплотмаганлар эса орқада қолиб кетаверади ва колоқлик кундан кунга ошади. Демак, ривожланишни хоҳлаган давлат биринчи ўринда ўз коммуникация тизимлари фаолиятини, бутунлигини, уларни хавфсизлигини таъминлаши зарур.

Ўзбекистонда ахборот хавфсизлигини таъминлашга қаратилган катор Қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилинган бўлиб, уларда давлат ва фуқаролар манфаатини ҳимоялашни назарда тутувчи ахборотлар, сиёсий, ҳарбий, илмий-техник соҳаларидаги ахборотларни сир саклаш, фуқароларнинг шахсий ҳаётига доир ахборотларни сир саклаш ҳамда юридик ва жисмоний шахсларнинг

мулки ҳисобланган ахборотларни сир сақлаш тартиблари ўз аксини топган.

Ахборот – психологик таъсир воситаси сифатида. Инсон учун ахборот – энг таъсирчан воситадир, чунки унинг онги бор. Мантикий исбот, қолаверса, ахборот етказишнинг энг оддий усуллари шу кадар катта кучга эгаки, унга ҳеч ким ҳеч нарсани қарши қўя олмайди. Шунинг учун тарғиботи ҳаддан кучли мамлакатнинг аҳолиси фанатикларга ўхшайди. Масалан, Гитлер давридаги немис бюргерлари ҳақиқий ақидапарастлар бўлишган. Инсоннинг табиати шундай яратилганки, у ахборотни қабул қилмасдан, уни тушунишга ҳаракат қилмасдан яшолмайди. Ҳар бир одам маълумотни кўради, эшитади, ўқийди ва энг муҳими, доимо, узлуксиз равишда, кечаю-кундуз ахборотнинг таъсирида яшайди. Шунинг учун ахборот ёрдамида кимгадир рухий таъсир қилмоқчи бўлганларга агар ушбу инсон ахборотни ўйламадан қабул қилаверса ўша одамнинг психологияси кўмаклашади.

Шахснинг ахборот–психологик хавфсизлигига таҳдиднинг манбалари ва умумий тавсифи: ташқи ва ички таҳдид, унинг тузилиши ҳамда моҳияти. Юқорида айтганимиздек, шахс томонидан ахборотни қабул қилишнинг ҳал этувчи мезони – бу инсоннинг онги борлигидир. Мазкур онгдан фойдаланиб, мантикий исбот ёрдамида одамга хоҳлаган, энг номаъқул ғояни ҳам «тўғрилигини» исботлаш мумкин, бу қийин эмас. Бунинг учун далилларни усталик билан танлаб, исбот жараёнини яхши тузиш кифоя. Демак, ахборот-психологик хавфсизликка таҳдиднинг биринчи манбаи – бу, инсоннинг ўзидир.

Ундан ташқари бошқа манбалар ҳам бор. Улар, энг аввало, ташқи ва ички манбаларга бўлинади. Ташқилари бошқа мамлакатларнинг Ўзбекистон ахборот ҳудудида ҳукмронлик қилишга йўналтирилган ҳаракатларидан ҳосил бўлади ва турли ноҳолис сиёсий, ҳарбий, иқтисодий, жамоавий тузилмалар вакилларининг Ўзбекистон фуқароларига нисбатан салбий таъсир кўрсатишидан иборат. Бундай ҳаракатлар, жумладан, хорижий ОАВ, турли нодавлат, жамоавий ташкилотлар, жамғармалар, гуруҳлар ва ҳ.к. томонидан амалга оширилади.

Ички таҳдидлар сирасига аҳолини ахборот билан таъминлашнинг ҳукукий ва иқтисодий асослари етарли эмаслиги, фуқаролик жамиятининг институтлари ривожланмаётганлиги ва фуқароларнинг давлат ва нодавлат ташкилотларига мурожаатлари жавоб-

сиз қолиб кетиши, ахборот бозори қандай ривожланиши давлат томонидан назорат қилинмаслиги, фуқаролар давлат тузилмалари фаолияти ҳақида етарли ахборот ололмаслиги ҳамда юқори ташкилотлар томонидан қабул қилинган қарорлар уларга тушун-тириб берилмаслиги ва бошқалар қиради.

Шахс руҳиятининг биоижтимоий табиати, унинг хусусияти, шаклланиши ва бошқарилуви, кишининг шахсий тавсифи ва ахборот-психологик хавфсизлик таҳдиди тизимида унинг аҳамияти. Инсон руҳияти биоижтимоий табиатга эга эканлигини кўпчилик билсада, бу ҳолатга ва бундан келиб чиқадиган оқибатларга унча ҳам эътибор берилмайди. Биоижтимоий табиат эса инсон хулқи ва онги учун етакчи омил. Демак, кенг аудитория билан ишлаш жараёнида психология қонунларини билмасдан самарали фаолият кўрсатиб бўлмайди. Инсон психологиясининг негизини биологик фазилатлар ташкил этади. Одатда биологик жиҳатдан камчиликсиз бўлган оддий одам ижтимоий сифатларга эга бўлишга қодир. Зигмунд Фрейд, Карл Юнг ва шулар қаби файласуф-психологлар исботлаб бергани бўйича, инсон онгининг фундаментини онгсиз биологик хусусиятлар (шахсий ва жамоавий онгсизлик) ташкил этади. Шундай экан, ахборот хавфсизлиги соҳасида ихтисослашадиган мутахассислар буни эътиборга олишлари зарур.

Масалан, ҳар бир инсон хулқи, нуқтаи назари ва позицияси турли ахборот ёрдамида ҳар хил бошқарилиши мумкин. Сиёсатшунослар ёки журналистлар бир воқеани, битта фактни шундай талқин қила оладик, ундан кенг аудитория ижобий ёки салбий ҳулоса чиқариши оддий ҳол бўлиб қолган. Шундай экан, ахборот-психологик хавфсизлик таҳдиди тизимида фаолият кўрсатадиган Ўзбекистон ОАВ учун энг муҳим омиллар бўлган тезқорлик ва ҳақиқатқўйлик принциплари асосида иш олиб боришлари ниҳоятда муҳим аҳамият қасб этади.

Жамият ахборот-психологик хавфсизлигига таҳдиднинг манбалари. Бундай манбалар кўп, уларнинг асосий қисми шахс ахборот-психологик хавфсизлигига таҳдиднинг манбалари таркибида келтирилди. Қўшимча равишда бутун жамият ва миллатга хавф соладиган манбалар сифатида масалан, миллатчиликни, шовинизмни, империявий тафаккур, мафкуравий экспансионизм ва бошқа шу қаби иллатларни қўзғатувчи давлатлар, ташкилотлар ва

шахслар (қаранг: Пахрутдинов Ш. Тараққиётга таҳдид: назария ва амалиёт. Т.: «Akademiyа», 2006. 73 б.).

Ахборотда ҳудудий муносабатлар: ахборот олиш ҳудудини таъминлаш; шахсий ҳаёт ва оила сири, ёзишмалар дахлсизлигини таъминлаш. Энг аввало айтиш керакки, ахборий хуружни ҳудуд жиҳатдан олтига асосий турга ажратиш мумкин: 1) умум-сайёравий (бир кутбли дунёни ташкил этишга ҳаракат қилувчи давлатлар томонидан амалга оширилади); 2) китъавий (Осиё ёки бошқа китъага нисбатан амалга оширилади); 3) регионал (ўзаро чегарадош, масалан, Марказий Осиё мамлакатларига нисбатан тушунилади); 4) давлат (Ўзбекистон)га нисбатан йўналтирилади; 5) минтақавий (масалан, Фарғона водийси кўзда тутилади); 6) маҳаллий (вилоят, шаҳар, туманга нисбатан амалга оширилади).

Табиийки, ҳар бир давлат ўз ахборот ҳудудини ўзи ташкил этади. Бошқа давлат томонидан ушбу мамлакат ҳудудиди интенсив равишда ахборот тарқатиш ахборий хуруж ҳисобланади. Бундай ҳаракат ушбу давлатни ўз ахборий маконини ҳақли равишда ҳимоя қилишга ундайди. Ҳимоя қилинадиган соҳаларга давлат ва жамият манфаатларидан ташқари шахсий ҳаёт дахлсизлигини, оилани асраш ва ёзишмаларни асраш ҳам киради.

Ўзбекистон давлати дунё ҳамжамиятининг тенг вакили сифатида мустақилликнинг биринчи кунларидан бошлаб турли йўналишлар бўйича ўз оқилона сиёсатини ишлаб чиқди ва унга амал қилиб келмоқда. Мамлакатимиз ички ва халқаро миқёсидаги ахборот алмашинувида ўзига хос ва мос ҳамда бошқа мамлакатларга зарар етказмайдиган давлат сиёсатидан фойдаланмоқда. Шунинг ҳам айтиш керакки, шу сиёсатга мувофиқ иш олиб бориш давлат тузилмалари, ОАВ, жамоат ташкилотлари қолаверса, бутун мамлакат учун фойда бериши муқаррар. Ушбу сиёсатдан чекланиш эса давлат миқёсидаги бирликка, ҳамжиҳатликка пуғур етказди.

Маълумки, инсоният ривожланишининг «учинчи тўлқин» босқичида давлатларнинг асосий бойлиги ахборотдир. Демак, ҳар бир мамлакатга ахборот билан ишлайдиган мутахассислар ҳам керак. Одатда бундай одамлар сифатида журналистлар тилга олинади. Лекин бу масаланинг фақат бир қирраси. Ундан ташқари ахборот билан самарали тарзда сиёсатшунослар, политтехнологлар, ўқитувчилар ва бошқалар ҳам ишлайди. Охириги йилларда бундай мутахассислар сафига жамоатчилик билан алоқалар мухассислар ҳам қўшилди. Лекин ахборот технологиялари ривожланган даврда

энг керакли мутахассислар компьютер дастурчиларидир. Ўз давлатини ривожлантирмоқчи бўлган ҳукумат ахборот асрида биринчи ўринда ушбу тоифадаги мутахассисларни тайёрлаш зарурлигини англайди ва кун тартибига қўяди. Маълумки, Ўзбекистон Республикаси ҳам мазкур масала бўйича жадал ҳаракат қилиб, бугунги кунда кўп вилоятлардаги университетлар таркибида шундай мутахассисликни очди, ахборот технологиялари университет ива унинг ҳудудлардаги филиаллари ташкил этилди. Журналистлар тайёрлаш масаласи бўйича саккиз йил ичида иккита Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинди.

4.3. Ахборот–психологик хавфсизликнинг шахсга таъсир этувчи восита ва усуллари

Ахборот–психологик хавфсизликнинг шахсга таъсир этувчи восита ва усуллари. Ахборотни қабул қилиш, қайта ишлаш, тарқатиш механизми, жамиятдаги трансформация ва қайталанishi. Ахборот–психологик хавфсизликнинг шахсга таъсир этувчи восита ва усуллари аслида кўп, лекин анъанавий равишда улар учта асосий турга бўлинади: давлат етказадиган, ОАВ ва норасмий мулоқотдаги ахборот. Норасмий ахборот деб, шахс маҳаллада, иш жойида, ўртокларидан, транспорт воситаларида, гапларда эшитган маълумотларга айтилади.

Ахборот билан ишлаш бир нечта асосий бўғинларни ташкил этади, уларнинг иш механизми эса қуйидагидан иборат: 1) маълумотни қабул қилиш, англаб олиш ва эслаб қўйиш; 2) ахборотни англаш ва эслаб қўйиш жараёнида материални қабул қилувчи томонидан унинг билими ва психологиясидан келиб чиққан ҳолда қайта ишлаш ва янгиланган ахборотни шахс хотирасида сақлаш; 3) ахборотни тарқатиш. Ҳар бир босқичнинг ўз қоидалари бор ва уларга риоя қилмаган одам ушбу фаолиятда инкирозга учраши аниқ. Ахборотни қабул қилиш энг оддий нарса, лекин бу ерда ҳам, агар эшитиш, кўриш ёки ўқиб олиш учун етарли шароит бўлмаса, кенг омма маълумотни тушунмайди ва эслаб ололмайди. Ахборотни англашга келсак, аудитория вакиллари турли ижтимоий катламларга тегишли бўлиши туфайли улар барча ахборотни эслаб қололмайди, шунинг учун хорижий журналистлар ўз хабарларини иложи борича содда, қисқа ва аниқ тарзда узатишга ҳаракат қилади, материалнинг асосий ғоясини эса бир неча марта такрорлайди.

Улар ҳар бир фуқаро эшитган янгилигини ўзи яшайдиган шароитга киёслаб тушунишини жуда яхши билади ва узатиладиган маълумотларни айнан ушбу талабга мослаштириб таркатади. Шунинг учун ахборот хавфсизлиги соҳасидаги мутахассислар юқорида келтирилган қонуниятларни эътиборга олиб ишлашлари зарур.

Ахборотни тарқатиш механизми эса матбуот, радио, телевидение ва интернетдан иборат қатта тизим орқали амалга оширилади.

Трансформацияга келганда айтиш керакки, ҳар бир шахс ва ижтимоий қатлам қабул қилган ахборотини ўзининг ёши, ҳаётини тажрибаси, миллати, билими, касби, жамиятдаги мавқеи нуқтаи назаридан қабул қилиб, ушбу кўрсаткичларга қараб мослаштиради ёки бошқача қилиб айтганда, қабул қилинган маълумот маълум бир трансформацияга учрайди. Одамнинг тажрибаси ва билими қанча кўп бўлса, унга четдан туриб таъсир қилиш имкониятлари шунча кам бўлади.

4.4. Шахс ахборот–психологик хавфсизлигига таҳдиднинг шаклланиш омиллари ва унинг таъсир доираси

Замонавий босқичда шахснинг ахборот-психологик хавфсизлигига таҳдидларнинг кўлами анча кенг. Буларга биринчи ўринда шахс кадр-қимматини поймол қилмаслик, фикр ва сўз эркинлигини, адабий, бадиий ва илмий ижод эркинлиги, иккинчидан шахсий ҳаётнинг дахлсизлиги, шахсий ва оилавий сир ҳимоясини; учинчидан оммавий ахборот воситалари эркинлиги, ҳар бир киши уларда қонун доирасида ўз фикрини айта олиши. Мутахассисларнинг қузатувларига мувофиқ, ОАВда фуқаролар ўз фикрларини эркин айтишлари давлат учун хавфли эмас, одамлар эса уларнинг сўзини бошқалар ҳам эшитишини хоҳлайди ва шунга интилади. Тўртинчидан – маънавий кадриятларга, халқнинг урф-одатларига, жамиятнинг маданий меросига қимнингдир томонидан ҳужум қилиниши ҳам ахборот-психологик таҳдид туридир.

Ахборот кўламини шакллантириш, ички ва халқаро миқёсидаги ахборот алмашинувида давлат сиёсатидан фойдаланиш; ахборот технологиялари оқимида иқтидорли дастурчилар ва бошиқа мутахассисларни йўналтириш. Ахборот кўламини шакллантириш жараёнида дунёвий тамойиллардан келиб чиқиш зарур. Қайси бир мамлакат ушбу тамойилларни инкор қилса, унинг

ахборот тарқатиш жабҳасидаги интилишлари керакли натижа бермайди. Дунёвий тамойил эса биринчи ўринда бугунги ахборот оқимлари жуда катта ҳажмда ва жадал суръатларда тарқатилаётганидан иборат. Бундай шароитни эътиборга олиб, қолаверса, уларга мослашиб иш олиб бориш, сарф-харажатлардан келиб чиқиб, юқорироқ натижа олишга ёрдам беради. Қисқа килиб ушбу фикрни қуйидагича баён қилиш мумкин: агар Ўзбекистонга нисбатан ахборот хуружи рақиблар томонидан катта майдон бўйича, яъни, ноаниқ олиб борилса Ўзбекистон давлати ва ОАВ ўз ишини аниқ ҳудуд ва аҳоли қатламлари учун режалаштирилган шаклда изчил амалга оширишлари зарур.

4. 5. Резюме

Бугунги кунда кундалик халқаро муносабатларда «ахборот уруши», «ахборот қарама-қаршилиги», «ахборот босими» ва ҳ.к. каби тушунчалар кўп ишлатилаётганлиги аҳолини ахборот хуружидан ҳимоялаш бўйича чоралар кўриш заруратини янада оширади. Ушбу муаммонинг долзарблиги яна шундаки, ҳозирда одамлар онги (шахс, ижтимоий гуруҳ, жамият) маълум жаражада оммавий ахборот воситаларининг фаолияти ва ахборот ресурсларининг таъсиридадир. Шунинг учун, айниқса очик ахборот тизими шароитида шахс, жамият ва давлатнинг ахборот, ахборот-психологик хавфсизлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишнинг аҳамияти янада ошади. Айни вақтда, ахборот тизими имкониятларини миллий манфаатларни ҳимоялаш ва ривожлантириш, шунингдек, глобал ахборот маконида давлатнинг манфаатларини амалга ошириш учун қулай шароит яратиш йўлида фойдаланиш жуда муҳим ҳисобланади.

Шу билан бирга, ахборот соҳаси – жамоатчилик соҳасидаги мустақил йўналиш сифатида – ривожланишнинг бошланғич босқичида, табиийки, ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш масалаларини ўрганиш, бу борада етук мутахассисларни тайёрлаш илм-фан фаолиятида деярли янги йўналиш ҳисобланади.

4. 6. Назорат учун саволлар:

?

1. Ўзбекистон Президенти Ислом Каримов маърифат-парварлик ҳақида нима деган? («Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир» асари (бўйича).
2. Таҳдидлар турлари қандай бўлади?
3. Ахборий-психологик барқарорликка биринчи ўринда ахборот тарқатувчилар эга бўлиши нима билан шартланади?
4. Ахборий таҳдидларга қарши курашнинг йўллари нимадан иборат?
5. Мамлакатнинг ахборот ва телекоммуникация восита ва тизимлари хавфсизлигига таҳдидлар қандай оқибатларга олиб бориши мумкин?
6. Шахс ахборот–психологик хавфсизлигига таҳдидларнинг манбалари ва умумий тавсифи нимадан иборат?
7. Шахс руҳиятининг биоижтимоий табиатини тушунтириб беринг.
8. Жамият ахборот–психологик хавфсизлигига таҳдидларнинг манбаларини тавсифлаб беринг.
9. Ахборот кўламини шакллантириш, ички ва халқаро миқёсидаги ахборот алмашинувида давлат сиёсатидан фойдаланишининг аҳамиятини тушунтириб беринг.
10. Ахборотни қабул қилиш, қайта ишлаш, тарқатиш механизминини ифодалаб беринг.

5- мавзу. ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ВА АХБОРОТ ҚАРАМА - ҚАРШИЛИГИ

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни:

1. Дунёда ахборот ўлчовларининг ўрганилиши. Дунёда ахборот мувозозанатининг ўзгариши, ахборот маконида айрим мамлакатларнинг устуворлик қилиши анъанасининг кучайиши ,«Биринчи даражали давлатлар» ва «Давлат сифатида шакллана олмаган» мамлакатлар ҳақидаги афсоналарнинг яратилиши.

2. ОАВ ахборот–психологик урушни олиб бориш воситаси сифатида. Юқори технологиялар ва оммавий коммуникация, ОАВнинг инсон онгига ўзига хос психологик таъсир кўрсатиш технологияси (телевидение, радио, даврий матбуот, интернет), интернетнинг пайдо бўлиши ва онлайн журналистикасининг ривожланиши.

3. Ахборот уруши. Ахборот қарама-қаршилиги. Ахборот уруши ҳақида тушунча, ахборот урушининг таркиби: психологик, дезахборий, электрон; ахборот экспанцияси ҳақида тушунча,

4. Хориж матбуоти, телевидение, радио ва интернетнинг аҳолига таъсир ўтказиш шакли, усул ва воситалари. Омма психологияси, ахборот билан манипуляция қилиш ва унинг хусусиятлари, ахборот манипуляциясининг мақсад ва вазифалари, шакллари ва усуллари, «ахборот истеъмоли маданияти» тушунчаси, ахборотни қабул қилиш маданиятини шакллантиришининг аҳамияти.

Таянч тушунчалар: ахборот ўлчови, ахборот макони, «Биринчи даражали» ва «Давлат сифатида шакллана олмаган» мамлакатлар, ахборот уруши, ахборот қуроли, ахборот экспанцияси, ОАВларнинг психологик таъсири, оммавий коммуникация, нейролингвистик дастурлаш, омма психологияси, ахборот манипуляцияси, «Ахборот истеъмоли маданияти».

5.1. Дунёда ахборот ўлчовларининг ўрганилиши

Баъзи бир давлатлар ахборот бозоридаги ҳукмронлигининг ошиш тенденцияси, халқлар, давлатлар ва маданиятлар хусусида уларнинг шахсий қарашларни шакллантиришга интилиши. Маълумки, бугунги кунда ахборот оқимлари ҳаддан ташқари жадал ва кенг кўламдир. Битта мисол: охириги элик йил ичида жамиятда айланадиган ахборот ҳажми миллион марта кўпайди ва кундан кунга янада ошиб бормоқда. Бу шундай бир катта рақамки, уни тўла даражада англаб олиш ҳам қийин. Шунини айтиш зарурки, ахборот билан ишлаш имконияти ҳамма давлатларга ҳам хос эмас.

Демак, техникавий жиҳатдан қудратли бўлган давлатлар кучли ахборот технологияларига эга. Шунинг эвазига улар ўзлари ишлаб чиққан ахборотни тарқатиш йўли билан бошқа мамлакатлар устидан олдин ғоявий, кейин эса сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳукмронлик қилишга ҳаракат қилмоқда. Бундай давлатлар сирасига энг аввало ривожланган мамлакатлар киради. Мазкур мамлакатларнинг ахборот манбалари сифатида биринчи ўринда давлат ахборот марказлари ва миллий ОАВ хизмат қилади.

Ахборий ҳукмронликнинг мақсади битта – ахборот тарқатадиган мамлакатнинг мафкурасини бошқа давлатлар ва халқлар ўртасида кенг тарқатиш ва тарғиб қилиш. Лекин бундай вазифа борлиги ҳақида улар очик-ойдин айтмайди, аксинча, уни ҳар хил йўллар билан яширади. Масалан, инсон ҳуқуқлари ёки демократик андозалар никоби остида).

«Биринчи даражали» ва «ривожланмаган» давлатлар ҳақидаги афсонанинг яратилиш эҳтимоли мавжудлиги. «Биринчи даражали» ва «ривожланмаган» давлат ҳақидаги афсоналар аслида бир неча асрлик тарихга эга. Аммо сайёрамиз мамлакатларини бундай тоифаларга бўлиш учун асос йўқ. Иқтисодий, илмий ва техникавий жиҳатлардан ривожланган мамлакатлар аҳолиси яхши яшайди деган гапнинг ўзи унча ҳам тўғри эмас. «Яхши яшаш» нима дегани? Моддий бойлик етарлилигимиз? Унда нега аҳолиси энг узок умр кўрадиган, иқтисодий ривожланган Япония бир неча ўн йилликлар давомида дунё мамлакатлари ичида ўз жонига қасд қилувчи фуқаролар сони жиҳатидан дунёда биринчи ўринда туради? Нега Самарқанд ва Бухоро тўйларини кўрган француз ва немислар бизнинг урф-одатларимизга ҳавас билан қарайдилар ва «сизларга

Европа маданияти керак эмас экан» деган фикрларни билдирадилар? Бу АҚШ профессори Самюэль Хантингтон айтган маданиятлар (тамаддунлар) тўқнашуви эмас, аксинча, улар турфа хиллигидир.

5. 2. ОАВ ахборот–психологик урушни олиб бориш воситаси сифатида

Афсуски, айрим ОАВ бугунги кунда шундай воситага айланганлар. Ушбу урушда ОАВ ўрни ва ролини аниқлаш учун энг аввало ахборий-психологик урушнинг маъносини англаб олишимиз зарур. «Ахборот уруши» сўзларининг асосчиси физик-олим Томас Рон ҳисобланади, 1976 йилда у ахборотни ҳарбий кучларнинг энг заиф бўғини деб таърифлаб, ушбу масалага барча давлат микёсидаги масъул кишиларни эътиборини қаратди. Шундан бери мазкур тушунчанинг аҳамияти кундан кунга кучайиб келмоқда.

Бевосита ахборот уруши таърифига келганда биз бир китобдан иктибос келтирмоқчимиз: «Ахборот уруши деб, ижтимоий, сиёсий, этник ва бошқа тизимларнинг моддий ютуққа эга бўлиш мақсадида бир-бирига очик ва яширин мақсадли ахборий таъсирларига айтилади. Шу билан бир қаторда ахборот уруши рақиб устидан ахборий ҳукмронликка эришиш ва шунинг эвазига унга моддий, мафкуравий ёки бошқача зарар етказиш учун давлатнинг ҳарбий кучлари, ҳукумати ҳамда хусусий ташкилотлари томонидан амалга ошириладиган тадбирлар ва операциялар мажмуасидир» (Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б. Государственная ахборий-ная политика в условиях ахборийно-психологической войны. 2 - нашр. М.: Горячая линия – Телеком. 2006, 203 б.).

Турли ОАВ (телевидение, радио, даврий матбуот)нинг ўзига хос психологик таъсири. Ҳар бир ОАВ аудиторияга ўзига хос таъсир этиш кучига эга. Интернетгача уларнинг ичида энг самаралиси телевидение эди, чунки у томошабинга уч йўл билан ахборот етказди: тасвир, овоз ва мантик. Шунинг учун телевидение оммавий равишда тарқалганидан кейин беш-ўн йил ичида беш юз йиллик тарихга эга бўлган матбуотдан ўзиб кетди. Радио ҳам катта кучга эга, чунки у икки канал орқали таъсир кўрсатади, овоз ва мантик. Унинг афзаллиги – жонли овоз ёрдамида аудитория билан мулоқот қилиш бўлиб, бундай усул ахборот манбаи билан

тингловчи ўртасидаги масофани йўкотади. Инсон овозидаги хаяжон ва самимийлик радионинг имкониятини кескин оширади.

Матбуотнинг ўқувчи билан мулоқот йўли эса асосан мантикий исботдан иборат, бундай таъсирга маълум миқдорда расмлар, ранг, сарлавҳалар кўринишлари ҳам кўшилади.

Психологик таъсир технологияси. Юқори технология ва оммавий коммуникация. Психологик таъсир инсоннинг сезгилари билан боғлиқ: кўриш, эшитиш, таъм билиш, ҳид сезиш, қўл билан тегиш, фикрлаш ва ҳ.к. Ахборот хавфсизлиги масаласига келганда психологик таъсир кўпроқ ОАВ ёрдамида амалга оширилади, шунинг учун улар мутахассислар томонидан доимий мукаммаллаштирилмоқда. Натижада ривожланган мамлакатлар матбуот, радио ва телевидениенинг барча имкониятларини ўзида мужассамлаштирган интернетдек юқори технологияга эга бўлдилар.

Интернет оммавий коммуникация таъсирини энг баланд поғонага кўтарди. Сайтга жойлаштирилган маълумот бирдан бутун дунё бўйича тарқалиб кетади. Унинг адади (тиражи) эса чексиз. ОАВнинг роли интернетгача ҳам кучли бўлган, энди эса уларнинг таъсири тасаввур қилиб бўлмайдиган даражага етди. ОАВдан ташқари интернет реклама, маълумотлар етказиш, электрон почта хизматларини ҳам бажаради. Энг қулайи шундаки, интернетдаги маълумот жуда кўп, у арзон ва ўта тезкор.

Интернетнинг пайдо бўлиши ва интернет журналистикасининг такомилли. Интернетни кўп мутахассислар ҳарбийларнинг ихтироси деб айтади. Аслида эса дастлабки босқичда уни АҚШдаги тўртта университет кашф этди. Мазкур университетлар компьютерларини бир тизимга бирлаштириб, ўзаро кутубхоналаридан фойдалана бошладилар. Пентагон эса бундан тез хабар топди. Ва ихтиронинг имкониятларини ўрганиб, ҳарбий тизимни такомиллаштириш мақсадида олимларни жалб этган ҳолда уни ўз мақсадларига йўналтирди. Интернетдан журналистлар ҳам фойдалана бошлади. Натижада интернет журналистикаси пайдо бўлди.

Интернет журналистикаси – катта ва муҳим мавзу. Уни бир мавзу очиб беришнинг иложи йўқ (қаралсин: Калмыков А.А., Коханова Л.А. Интернет-журналистика. М.: ЮНИТИ–ДАНА, 2005). Шунинг учун биз фақат унинг ижобий ва салбий томонларини айтиб ўтамиз. Интернетнинг қулайликлари: арзон, тезкор, техник жиҳатдан материалларни жойлаштириш қийин эмас, маълумотларни катта ҳажмда ўрнатиш мумкин, уларни турли тилларга

ўгириш осон, ахборот чегара ва масофани билмайди ва ҳ.к. Салбий оқибатлари: хоҳлаган одам истаган ахбороти билан виртуал майдонга тўсиксиз кириб келиши, назорат йўқлиги ва шу туфайли деструктив мазмундаги террористик ҳамда порнографик маълумотлар ўта кўплиги, космополитик ғоялар ҳамда «универсал маданият» кенг тарқалиши, давлат роли пасайиши, тармоқ ёрдамида демократик фундамен-тализм ривожланиши ва бошқ.

Нейролингвистик дастурлаш ва доимий, узлуксиз эфирга узатиладиган телевизион хабарлар натижасида турли миллат ва халқлар онгига таъсирининг ўсиши. Нейролингвистик дастурлашни айрим мутахассислар (масалан, Г.Г.Почепцов) унга ҳеч нарсани қарши қўйиб бўлмайдиган шприц таъсирига қиёслайдилар. Бундай ўхшатишда маълум бир ҳақиқат бор. Агар бирор-бир ғояни, у ёлғон бўлса ҳам, ОАВ ҳаддан ташқари кўн ва турли шаклларда такрорлаверса, аудитория (гарчи у ушбу ғояга дастлабки боскичда ишонмаган бўлса-да) бориб-бориб, кейинчалик унга ишонадиган бўлади. Ҳар хил услубларда, барча ОАВда маълум бир фикрни такрорлаш одамнинг ости онгига таъсир этади ва у ушбу фикр таъсирига тушади. Мазкур жараёни мутахассислар нейролингвистик дастурлаш деб атайд.

Агар радио, телевидение ва матбуотда айрим давлат, гуруҳ ёки шахс ҳақида қайта-қайта бирор-бир нотўғри фикр такрорланаверса, турли мамлакатлардаги халқлар, ҳар хил миллатлар унга ишондилар. Нейролингвистик дастурлаш учун энг қулай ОАВ телевидениедир, чунки у аудиторияга бир пайтга ўзида учта канал орқали ўз таъсирини ўтказади. АКШ коммуникативистлари телевидениени ҳатто наркотикка ҳам ўхшатадилар.

Янгилик, унинг кўриниши ва шакллари. Чегараланмаган журналистика; янгиликларни тиклаш йўллари, фактларни тартиблаш ва таҳлил этиши, янгиликлар блокининг тартиби.

Янгиликларнинг кўринишлари ҳар хил бўлади: воқеа, ҳодиса, факт, далил, рақам, номлар акс эттирилган хабар, лавҳа, репортаж, маълумотномалар ва ҳ.к. Бугунги кунга келиб янгиликларни етказиш усуллари ғоявий курашнинг катта бир йўналишига айланиб қолди. Ушбу соҳада эса нафақат журналистлар, улар билан бир қаторда сиёсатшунослар, политтехнологлар, иқтисодчилар, психологлар, қисқаси, оммавий ахборотни халққа етказадиган барча мутахассислар фаолият олиб бормокдалар. Уларнинг маҳорати шу қадар ривожланиб кетдики, янгилик, мазмундан қатъи назар,

кандай хулоса чиқариш керак бўлса, шундай тарзда у аудиторияга етказилади. Фактларни эса керакли тартибда тизимлаштириш қийин эмас, уларнинг кетма-кетлигининг ўзи аудиторияга керакли маълумотни беради ва ахборот етказувчи учун зарур бўлган дунёқарашни шакллантиради.

5.3. Ахборот уруши ва ахборот қарама - қаршилиги

Психологик, электрон ва дезахборий кўринишдаги ахборот уруши; ахборот ҳужуми ва унинг турлари (тўғридан-тўғри, айланма), ахборот тизимининг ишдан чиқиши. Ахборот уруши таърифини биз юқорида келтирган эдик. Ушбу фикрни давом эттираемиз. Ахборот урушининг хусусиятлари куйидаги-лардан иборат. Биринчидан, ахборот қуролини ишлаб чиқиш унча ҳам қиммат эмас ва бу ишни турли соҳалар мутахассислари бажа-риши мумкин. Иккинчидан, чегаралар нисбий бўлиб давлатлар қонуний ва ноқонуний ҳаракатларни олиб бориши мумкин. Учун-чидан, ҳужумнинг олдини олиш қийин. Тўртинчидан, зарарни ҳисоблаб чиқиш мураккаб бўлиб ҳарбий блоклар, бирлашмалар тузиш имконияти мавжуд.

Ахборот қуроли, унинг ўзига хослиги, замонавий дунёда уни қўллаш имконияти ва қўлами. Ахборот қуролининг кенг ва тор маънода тушунилиши мумкин. Кенг маънода ахборот қуроли деб, рақибни керакли йўналишда фикрлашга ундайдиган, унинг нуқтаи назарини ўзгартиришга қодир бўлган ва тегишли ахборот ёрдамида амалга ошириладиган ҳаракатларга айтилади. Тор маънода ахборот қуроли деб рақибнинг ахборот захиралари устидан назоратни таъминлай-диган ва унинг телекоммуникация тизимларига зарар етказа оладиган техникавий усуллар ва технологияларга айтилади. Демак, ахборот қуроли – бу рақибнинг ахборот ва бошқарув тизимларига таъсир этувчи махсус мослама ва воситалардир. Табиийки, ахборот технологиялари ривожланган мамлакатлар томонидан бундай қуролдан фойдаланиш имкониятлари жуда кенг.

Ахборий қарама-қаршилиқнинг мақсади, восита ва шакллари, уни назорат этиш, жамиятнинг умумий ҳолатига келтирадиган психологик зарарлари. Ахборий қарама-қаршилиқнинг мақсади – дунёвий (глобал) ахборот майдонида миллий манфаатлар ҳимоясини таъминлаш. Мазкур мақсадга эришиш эса турли мамлакатлар томонидан турлича амалга оширилади: технологик

кучли давлатлар ҳукмронлик қилишга интилади, ривожланаётган давлатлар эса ўзини ҳимоялашга ҳаракат қилади. Иккала томон ҳам ўзига қулай келадиган усуллардан фойдаланади.

Аммо шунини ҳам айтиш керакки, технологик жиҳатдан кучли давлатнинг ахборий ҳужуми бошқа мамлакатлар аҳолисига катта психологик зарар етказади. Чунки бундай урушни тўхтатайдиган ва агрессор-давлатга нисбатан чора кўриш учун имконият яратадиган халқаро меъёрий ҳужжат йўқ. Ривожланган мамлакатлар ушбу вазиятдан кенг фойдаланмоқдалар.

Оммавий коммуникация – хориж ОАВда ахборот экспансиясидан ҳимояланиш, фикрлаш ва ўзини туттиш воситаси сифатида. Хорижий ОАВ экспансиясидан ҳимояланиш учун энг қулай чоралардан бири – маҳаллий ОАВ. Ўзбекистон шароитида бунинг учун миллий газета, радио ва телевидениемизнинг имкониятлари бор, фақат улардан самарали фойдаланишимиз зарур. Бунинг учун бош омил ва мустаҳкам асос – миллий истиклол гоёсидир.

ОАВ доирасида халқаро корпорация; дунё ҳамжамияти ва айрим давлатларда жамоатчилик фикрини шакллантириш механизми сифатидаги. ОАВ соҳасида бевосита халқаро корпорациялар кам ва улар дунё бўйича ахборот тарқатиш жараёнига катта таъсир кўрсатолмайдилар. Бундай ОАВ сифатида биз «Си-эн-эн ва Би-би-си, «Евроныос» ва ТВ-5, Ассошиэйтэд Пресс ва Франс Пресс», Рейтер ва ИТАР-ТАСС, «Америка овози» ва «Дойче Велле»ларни тилга олишимиз ўринлироқ бўларди. Ушбу ахборот манбалари АҚШ, Буюк Британия, Франция, Германия ва Россияга тегишли бўлиб, улар нафақат юқори тезлик ва катта ҳажмда, шу билан бир қаторда турли тилларда маълумотларни тарқатадилар. Масалан, Би-би-си телерадиокорпорациясининг ўзбек тили-даги сайти, «Америка овози» радиостанциясининг эса ўзбек тилидаги бўлими бор. Биз улар Ўзбекистон ҳақида тарқатадиган материалларга бефарқ бўла олмаймиз.

5. 4. Хориж матбуоти, телевидение, радио ва интернетнинг асосий қадриятлари. Хориж ОАВнинг аҳолига таъсир кўрсатиш йўллари, шакл ва услублари

Табиики, бундай ахборот манбалари, энг аввало, иқтисодий жиҳатлардан бақувват давлатлар томонидан уларга хос ва мос

бўлган кадриятларни, жумладан, ғарбий кўринишдаги «демократия стандартлари»ни тарқатади. Бу ҳақда қисман юқорида айтиб ўтилди. «Бунинг сабаби нимада?» деган саволга жавоб куйидагича бўлиши мумкин. Гап шундаки, ҳар бир халқ ёки миллат тарихий ривожланиб ва шаклланиб келган ва ушбу кўп асрлик жараёнининг ўзи қайси бир яшаш усули тўғри ёки нотўғри эканлигини исботлаб берган. Агар у ёки бу халққа қандай яшаш кераклиги мажбуран сингдирилса албатта, бундай зўравонлик, жумладан, «демократик фундаментализм» кўпчилик томонидан қабул қилинмайди. Агар хорижий ОАВ ёки ташкилотлар Ўзбекистон ҳудудида умуминсоний кадриятларни тарқатишга ёрдамлашса, улар Ўзбекистонликлар томонидан яхши қабул қилинади.

Жамоа руҳияти ва унинг ўзига хос хусусиятлари. Ахборот манипуляцияси, унинг мақсад ва вазифалари, қоида, усул ва шакллари. Жамоатчилик фикрига таъсир этувчи ахборотнинг ижтимоий феномени. Оммавий аудиторияга психологик таъсирнинг усул ва шакллари. Алоҳида бир одамнинг руҳияти жамоа руҳиятига тенг эмас, албатта. Энг қизиги шундаки, жамоа руҳиятида онгсизлик даражаси баландроқ. Оммада таассуротда ОАВ томонидан айтилган гапларга бирдан ишониш, ваҳимага тушиш, салбий ахборотга кўпроқ берилиш кайфиятлари анча кучли. Буни Карл Юнг «жамоавий онгсизлик» деб таърифлаган ва бугунги кунда ушбу психологик категориянинг исботлаб берилгани Юнгнинг буюк капиёти деб ҳисобланади.

Ахборот манипуляциясига келганда, айтиш керакки ушбу муаммо бўйича анчагина китоблар чоп этилган ва улар билан танишиш фойдадан холи бўлмайди. Биз эса манипуляциянинг айрим кам тилга олинмаган турларини айтиш билан чегараланамиз. Булар: абстракт, тушунарсиз фикрлаш; манба томонидан ахборотни фақат унинг фойдасига бўлган қисмини етказиш; реал фактларни хомаки, нореал хулосалар билан яқунлаш; ўз вақтида жавоб бермасдан долзарб муаммони «совутиш» ва ҳ.к.

Ахборотдан фойдаланиш маданияти тушунчаси, тузилиши ва моҳияти. Ахборотдан фойдаланиш маданияти ҳеч қачон ўзидан ўзи пайдо бўлмайди, бундай маданият бир қатор омилларга боғлиқ. Биринчидан, ахборот истеъмолчилари юксак шахсий маданиятга эга бўлишлари лозим. Иккинчидан, ОАВ ва бошқа манбалардан келаётган маълумотнинг магзини чақиб, муаллифлар мақсадларини англаб олиш керак. Учинчидан, касбий ўсиш ва

шахсий дунёқарашни ривожлантирадиган маълумотларни олиб, кераксиз ахборотни тез эсдан чиқариш зарур ва ҳ.к.

5. 6. Резюме

Ахборий ҳукмронликнинг мақсади битта – ахборот тарқатадиган мамлакатнинг мафқурасини бошқа давлатлар ва халқлар ўртасида кенг тарқатиш ва тарғиб қилиш. Лекин бундай вазифа борлиги ҳақида улар очик-ойдин айтмайди, аксинча, мақсадни ҳар хил йўллар билан яширадilar. Масалан, инсон ҳуқуқлари ёки демократик андозалар ниқоби остида ўзларининг ғаразли мақсадларини ахборий таъсир орқали амалга оширмоқчи бўладilar. Бундай ҳолат албатта аҳолини ахборот уруши, ахборий таъсирлар ва уларнинг усуллари ҳамда ахборот истеъмоли маданияти тўғрисидаги тушунчалар билан қуроллантиришни талаб этади.

5. 7. Назорат учун саволлар:

?	1. Баъзи бир давлатларнинг ахборот бозоридаги ҳукмронлигининг охиши тенденцияси нимадан иборат ва у қандай шаклда намоён бўмоқда?
.....	2. ОАВга ахборот–психологик урушни олиб бориши воситаси сифатида қандай тавсиф берар эдингиз?
.....	3. Телевидение, радио ва даврий матбуотнинг ўзига хос психологик таъсири ҳақида гапириб беринг.
	4. Интернетнинг пайдо бўлиши ва интернет журналистикасининг такомили ҳақида нимани биласиз?
	5. Нейролингвистик дастурлаш жараёнини тушунтириб беринг.
	6. Ахборот уруши ва ахборот қуролини тавсифлаб беринг.
	7. Ривожланган мамлакатларнинг халқаро миқёсдаги етакчи оммавий ахборот воситалари томонидан дунё ҳамжамияти ва турли давлатларда жамоатчилик фикрини шакллантириши мақсади қандай амалга оширилади?
	8. Жамоа руҳияти ва унинг ўзига хос хусусиятлари, ахборот манипуляцияси, унинг мақсад ва вазифалари, қоида, усул ва шакллари ҳақида гапириб беринг.
	9. Ахборотдан фойдаланиш маданияти тушунчасини изоҳлаб беринг.

6- мавзу. АХБОРОТ СОҲАСИДА ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ТИЗИМИНИНГ МОҲИЯТИ ВА МАЗМУНИ

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

1. Ахборот соҳасида хавфсизликни таъминлаш тизимини яратишнинг мазмун ва моҳияти ҳамда зарурияти. Ўзбекистоннинг дунё ахборот муҳитига кириши, дунё ахборот маконида мамлакатимиз манфаатларини ҳимоя қилиш зурурияти, ҳамдўстлик мамлакатлари ва стратегик ҳамкорлар билан ягона ахборот маконини биргаликда яратиш.

2. Миллий ахборот тизимларини такомиллаштириш муаммолари. Миллий ахборот тизимлари, Ўзбекистон ягона ахборот тизимининг субъекти сифатида, ахборот бозоридан фойдаланиш муаммолари, ахборот олиш, сақлаш, тарқатишнинг умуммиллий ва умуминсоний манфаатлари, ахборий соҳада миллий хавфсизликни таъминлаш тизимини яратиш усуллари.

3. Ахборот тизимидан кириб келётган салбий таъсиротларга қарши курашиш усуллари. Салбий ахборотлар таъсирига қарши курашда «Ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат» тамойилининг устуворлиги, ахборий таъсиротларга қарши кураш усуллари.

4. Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлашда Ўзбекистон тажрибаси. Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлашда Ўзбекистон тажрибасининг такомиллашиб бориши, ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлашда инсонпарварлик тамойили.

Таянч тушунча ва атамалар: Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизими, миллий ахборот тизими, миллий хавфсизликни таъминлаш тизимини яратиш усуллари, давлат ахборот сиёсати, миллий таҳдид, миллий хавфсизлик, ижтимоий хавф, сиёсий конфликтология, сиёсий психология.

6 1. Ахборот соҳасида хавфсизликни таъминлаш тизимини яратишнинг мазмуни ва моҳияти ҳамда зарурияти

Инсоният ахборот оқими тобора тезлашган, Ер шари аҳолиси кайфиятини, руҳиятини, мақсад ва иштигишларини, қолаверса, бутун тафаккур тарзини ўзгартиришга қодир бўлган ахборот технологияси вужудга келган бир даврда яшамокда. Бу ҳозирги замон тамаддунининг ўзига хос ютуғи. Халқлар, мамлакатлар, давлатлар ўзаро муносабатларини тобора яқинлаштиришга, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларини бошқаришга, дунёвий кайфият, дунёвий руҳият ва маслакнинг вужудга келишига хизмат қиладиган мўъжизакор ҳодиса.

Бироқ тамаддунининг ана шундай улкан, кенг миқёсли ва серқирра ютуғидан ким қандай мақсадларда фойдаланаяпти? Уни беқиёс ва қудратли кучини нималарга ишлатаяпти? -деган ҳақли савол ҳам муаммога айланмоқда.

Умуман олганда инсоният тафаккури кенгайиб, фан-техника тараққиёти жадаллашгани сайин инсоният ўзининг буюк яратувчилик қудратини намоён этмоқда. Шу билан бирга ўзининг бошини ўзи оғритадиган, ўз ҳаётига ўзи таҳдид соладиган, ўз истиқболини мавҳумлаштирадиган ҳолатларга ҳам дуч келмоқда.

Инсоният ёзув ихтиро қилинганга қадар тахминан уч миллион йил оғзаки алоқа қилган бўлса, ундан беш минг йил кейингина саноат асосида китоб босишни ўрганди. Ундан беш юз йил ўтиб телефон, радио ва телевидениега эга бўлди. Анъанавий эшитув – кўрув воситаларидан компьютерларга ўтиш учун эса атиги эллик йилча вақт керак бўлди, холос. Ана шу тарихий ҳақиқатнинг ўзи инсон тафаккури тараққиёти, фан-техника ривожини билан боғлиқ бўлган оламшумул ўзгаришлар динамикасини кўрсатади.

Компьютерларнинг юзага келиши эса бутун ер шарини ягона ахборот маконига айлантирдики, натижада ҳар бир мамлакат тақдири билан ҳам, бутун дунё тақдири билан боғлиқ бўлган воқелик юзага келди.

Бугун Ўзбекистон ана шу ягона ахборот тизимининг фаол субъектига айланди. Унинг дунё билан алоқаси, жаҳон ижтимоий-сиёсий жараёнларига иштироки, давлатлараро муносабатлар, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий ва маданий алоқалари умумжаҳон ахборот тизими таркибида амалга оширилмоқда. Бу бевосита электрон почта, электрон ахборот алмашиш тизими

оркали ҳам миллий, ҳам дунёвий муаммоларни ҳал этишда фаолият самарадорлигини оширишда, вақтни тежашда, молиявий харажатларнинг кескин камайишида, қолаверса, замонавий ахборот алмаштириш салоҳиятини намоён қилишда катта самара бермоқда.

Аммо масаланинг иккинчи томони ҳам бор. Бу бевосита ахборот бозоридан фойдаланаётганда қандай ахборотларни қабул қилиш, қандай ахборотлардан фойдаланиш борасидаги салоҳиятни ҳам такозо этмоқда. Чунки бозорнинг оддий ҳақиқати шундаки, ҳар ким топганини савдога чиқаради. Сифати, мазаси, ранги, таъми ёки фойдаси жиҳатидан танлаш харидорнинг ихтиёрида. Ана шу ҳаётини қонуният нуқтаи назаридан қараганимизда жаҳон ахборот бозорида бизнинг манфаатларимизга зид бўлган, миллий хусусиятларимизни, анъаналаримизни, турмуш тарзимизни рад этадиган ахборотлар ҳам хуруж қилмоқда, ҳаётимизга шиддат билан кириб келмоқда. Бу ўз - ўзидан ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш муаммосини кўндаланг қилиб қўймоқда.

Ҳозирги замон ахборот тизими, унинг жуда кенг имкониятларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ўзбекистонда ахборот олиш, сақлаш, фойдаланиш ва тарқатишнинг умуммиллий манфаат ва умуммиллий тараққиёт нуқтаи назаридан бошқарув механизми яратиш, унинг моҳияти ва унсурларни чуқур англаш зарур бўлиб қолмоқда. Ана шу ҳаётини эҳтиёждан келиб чиқиб ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизимини яратишнинг қуйидаги усуллари кўллаш зарур деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, социологик йўналиш. Бунда ахборот олиш ва тарқатиш жараёнида жамият тараққиётида ахборотнинг ижтимоий воқелик сифатидаги ролдан келиб чиқиб жамиятда шаклланаётган ижтимоий онг йўналишлари, ижтимоий тафаккур даражаси ва унинг оқимларини ўрганишни йўлга қўйиш керак. Аҳоли турли қатламлари қарашлари, касбий ва бошқа ижтимоий ҳолатлари асосидаги фикрлаш тарзини аниқлаб бориш зарур.

Иккинчидан, статистик йўналиш. Кўпмиллатли мамлакатда, хусусан, 130 дан ортиқ миллат ва элат яшаётган, 20 га яқин диний конфессиялар фаолият кўрсатаётган Ўзбекистонда миллатлараро ва динлараро можароларни, турли сиёсий манфаатлар ва бузгунчи ғоялар таъсирида келиб чиқиши мумкин бўлган сиёсий низоларни ўрганиб бориш, бу борада аниқ ҳисоб-китобларга, таҳлилий ечимларга эга бўлиш талаб этилади.

Учинчидан, сиёсий конфликтология ва сиёсий психология. Ахборот-психологик хавф авж олаётган бир пайтда, турли бузгунчи ғоялар инсон онги ва тафаккурига ўз таъсирини ўтказаяётган бир шароитда сиёсий можаролар келиб чиқиши мумкин бўлган манбаларни ўрганиш, омилларни аниқлаш ҳамда унинг натижасида жамиятда шаклланиши мумкин бўлган жамоатчилик фикри, сиёсий карашлари, руҳияти - ижтимоий-сиёсий психология изчил равишда ўзгариб бориши лозим.

Тўртинчидан, маънавий-тизимий ва функционал таҳлил. Ахборот тизими, хусусан, ахборот-психологик таъсир ахборот сиёсати тизими ва воситасининг муҳим қисми сифатида баҳола-ниши лозим. Воқеликка ана шу тарзда ёндашиб, илмий-таҳлилий, назарий ва амалий хулосалар чиқариш керак. Тизим ахборотлашган жамиятда ахборот оқими таъсирида шаклланаётган ижтимоий фикр фан нуқтаи назаридан изчил ўрганилиши, унинг предмети ва методологиясини ишлаб чиқиш муҳим бўлиб қолди.

Бешинчидан, ахборот тизимида миллий истиқлол ғояси-нинг устуворлиги. Ҳар қандай фуқаро ахборот бозоридан «маҳсулот» танлаш жараёнида унинг қалбида, руҳиятида, кайфиятида, феъл-атворида, буларнинг барчасининг оқибати сифатидаги хатти-харакати ва муносабатида мафкуравий иммунитет устуворлигини таъминлаш зарур.

Албатта, Ўзбекистонда мустақилликнинг ўтган 2 йили мобайнида оммавий ахборот коммуникацияси соҳасида жиддий ўзгаришлар юз берди. Энг аввало, ҳар бир фуқаронинг сўз ва фикр эркинлиги, ахборот олиш ва тарқатиш ҳуқуқи Конституция билан кафолатланди, оммавий ахборот воситалари тўғрисидаги бир қатор қонунлар яратилди ва амалда қўлланилмоқда. Мустақил нашрлар сони кескин кўпайди. Буларнинг ҳаммаси мамлакат ички ҳаётида миллий ахборот тизимининг ўзига хос тараккиётдан далолат беради.

Шу билан бирга Ўзбекистон жаҳон ахборот тизимида фойдаланишнинг энг замонавий ва тезкор технологиясини жорий этди. Бу нафақат давлат ва ҳокимият, расмий идоралар, балки нодавлат-нотижорат ташкилотлар, ҳатто, алоҳида фуқароларга дунё ахборот бозорига бемалол кириши ва ундан бемалол фойдаланиш имконини беради.

6. 2. Миллий ахборот тизимларини такомиллаштириш муаммолари

Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизими бевосита ижтимоий хавф, миллий таҳдид, тараққиётга тўғанок сифатида баҳоланмоғини ва унга қарши кучли механизмни яратишни тақозо этади. Бунда давлат ахборот сиёсати алоҳида аҳамиятга эга. Албатта, Ўзбекистонда ахборот тизими, уни бошқариш, ундан фойдаланиш борасида қатор қонунлар бор. Жумладан, ахборот олиш қафолатлари, электрон почта, электрон рақамли имзо тўғрисидаги қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Бирок булар етарли эмас. Чунинчи, замонавий ахборот технологиялари тобора такомиллашиб, ривожланиб, ахборот олиш, сақлаш, уни ишлаш ва тарқатишнинг шакллари, усуллари, услублари тобора кенгайиб бормоқдаки, бу бутун кўлами билан амалдаги қонунларда ўз ифодасини топмаган.

Масаланинг иккинчи томони ҳам бор. Ўзбекистонда ҳозирги мавжуд ижтимоий фикр, жамиятнинг умумий сиёсий-маърифий даражаси замонавий ахборот хуружига ва унинг шиддатига дош бериши зарур. Аниқроғи, унинг бутун кўламини, моҳиятини, ахборот остидаги яширин ғояни ва ахборот тарқатувчи манба мақсадини етарли даражада баҳолаш керак. Натижада ахборот бозорида мавжуд бўлган асосли, жиддий, фикрланга чақирадиган, тараққиётга ёрдам берадиган ахборотларни етарлича қабул қила олиш мумкин. Акс ҳолда, енгил-елпи, шов-шувли, ҳаётимиздаги мавжуд ўткинчи камчилик ва нуқсонларни бўрттириб кўтариб чикқан хабарлар таъсирига тушиб қолиш мумкин. Уларни тез қабул қилади. Натижада жамиятда ялпи ўртача кайфият, озурда рухият пайдо бўлишига имконият яратилди. Бундай вазиятда миллий ахборот тизимини ҳар томонлама қўллаб - қувватлаш, унинг фаолиятини такомиллаштириш, таъсир доирасини ошириш зарур бўлиб қолмоқда. Бу муам-моларни ҳал этиш учун қуйидагиларга эътибор бермоқ лозим:

- оммавий ахборот воситаларида ҳозиргача шаклланган тил, услуб ва ифода усулини ўзгартириш лозим. Жозибадор, аини пайтда ҳаётга яқин, энг оддий фуқаро қалби ва рухиятига мос келадиган халқчил ифода усулини шакллантириш зарур. Бошқача қилиб айтганда, ахборот маконини ҳаётга, одамларга, уларнинг

кундалик ташвишу изтиробларига, янгиланаётган жамият муаммоларига мослаштириш керак;

- жамиятни, унинг ҳар бир аъзосини ахборот воситаларига кизиқишини орттириш йўли билан ахборот орқали юзага келаётган руҳий танглик, маънавий озурдалик, бошқача қилиб айтганда, бузгунчи ғояларга эргашиш кайфияти оммалашиб кетишига чек қўйиш лозим. Ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат тамойилининг устуворлигига эришмоқ керак;

- ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш мақсадида фуқаролик жамияти институтлари-жамоат ташкилотлари фаолиятини янада такомиллаштириш, улар сўзи ва фикрини таъсирчанлигини ошириш лозим. Токи ҳар қандай умумманфаат ва умумтараккиёт йўлида айтилаётган сўз ҳар бир тингловчи қалбига кирсин, онгига сингсин. Уни рағбатлантирсин, руҳлантирсин, миллий яқдилликка, миллий бирликка даъват этсин.

6. 3. Ахборот тизимидан кириб келаётган салбий таъсиротларга қарши курашиш усуллари

Албатта, ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлашнинг энг самарали йўллари билан бири-тўғридан тўғри ҳар қандай бузгунчи ғояларга, жамоатчилик фикрини бузадиган хабарларга асосли тарзда қарши тура билиш ва унга қарши тарғибот механизмини самарали бошқаришни таъминлаш.

Ҳозирги замон ахборот тизимида шундай ходисалар мавжудки, уларга қарши чиқиш эмас, уни бошқариш, тартибга солиш ҳам мумкин бўлмай қолмоқда. Демак, бундай шароитда энг мақбул ва самарали усуллари ишлаб чиқиш зарур. Жумладан:

Биринчидан, жамоатчилик фикрини ўзгартираётган, чалғитаётган вайронкор ахборотлар ташқаридан, ўзига хос ҳимоя қалқонига эга бўлган маконлардан келаётганлигини назарда тутиб, ахборот тарқатиш борасидаги можароларга йўл қўймай, уларга юксак сиёсий ва касбий маданият орқали ёндашиш, бефарқлик, сукут сақлаш кайфиятига барҳам бериб, миллий орийат, миллий нафсоният билан боғлиқ ҳолдаги тарғиботчилик имкониятимизни намоён этиш йўлидан бориш даркор.

Иккинчидан, ҳар қандай ҳужумкор ва бузгунчи ғояга қарши ўз вақтида, мўлжални аниқ олиб муносабат билдиришда эҳтиросларга берилмаслик, ортикча шов-шувларга йўл қўймасдан сиёсий

вазминлик ва босиклик, айна пайтда кучли таъсир ўтказиш усулларини ўзлаштирмоқ лозим.

Ахборот соҳасида ахборот хуружи қизғин авж олган бир пайтда, айна ана шу хуружлар моҳиятини, унинг манбаларини, ривожланиш омилларини, илмий тил билан айтганда конфликтотген жихатларини чуқур ўрганиш лозим. Бузгунчи ва хужумкор ахборотлар мақсади, иддаоси, уларнинг тагида ётган манфаатлар канчалик тўғри ўрганилса, уларга шунчалик тўғри ва ишончли зарба бериш мумкин бўлади.

XXI аср тамаддунси оқибатида инсоният хаёти ахборот-психологик таҳдид кучаётган жараёни бошдан кечирмоқда. Бу айниқса, ривожланиш йўлига чиқиб олган Ўзбекистондай ёш мустақил давлатларга салбий таъсир ўтказиши мумкин. Чунки ҳар қандай асоссиз, бузгунчи ғоя ўғиш даврига хос бўлган жузъий камчиликлар ва ўткинчи ижтимоий-иқтисодий нуқсонларни бўрттириб кўрсатиб, жамоатчилик фикрини чалғитиши, унинг истиқболга ишончини сусайтириб юбориши мумкин. Зотан, бутун жаҳон сиёсати тобора маданиялашиб, ижтимоий-сиёсий жараёнлар инсонийлашиб бораётган бир пайтда оммавий қирғин қуролларида фойдаланиш ибтидоий ҳодисага айланиб қолди. Унинг ўрнига ахборот-психологик қуролларида фойдаланиш устувор аҳамият касб этмоқда.

6. 4. Ахборот соҳасида хавфсизликни таъминлашда Ўзбекистон тажрибаси

Миллатларни йўқ қилиш, уларнинг илдизини қирқиб ташлаш, миллий хусусиятлари, анъаналари ва урф-одатларини барбод этиш йўли билан мамлакатларни забот этиш тамаддунвий ҳодисага айланди. Бундай мақсадни амалга оширишда ахборот тизимидан фойдаланиш кенг авж олиб бормоқда. Мустақил Ўзбекистон эса ана шу жараёнда ўзининг янгидан-янги имкониятларини, ақлий салоҳиятини ўзини ўзи ҳимоя қилиш ва ҳар қандай тажовузларга қарши тура олиш иқтидорини намоён этмоқда. Бироқ бу етарли эмас. Аниқ натижаларга эришиш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим, деб ўйлаймиз:

- инсонни шахс ва фуқаро сифатидаги имкониятларини рўёбга чиқариш;

- инсоннинг ўзини ўзи химоя қила олиш инстинктини, ўзини ўзи бошқариш салоҳиятини шакллантириш;

- алоҳида одамлар, гуруҳлар, катламлараро муносабатларни яна ҳам барқарорлаштириш;

- аҳолида жамоалар бирлиги, умумий хонадон-яхлит мамлакат тақдирини учун жавобгарлик ҳиссини кучайтириш;

- миллатидан ва диний эътиқодидан қатъи назар Ўзбекистон фуқароси бўлган ҳар бир шахснинг келажак учун масъуллигини таъминлаш;

- келиб чиқиши мумкин бўлган можаролар, келишмовчиликлар асосларини, йўналишларини, уларнинг ривожланиш омилларини ва динамикасини доимий тарзда, узлуксиз равишда ўрганиб бориш.

Албатта, ахборот соҳасида хавфсизликни таъминлаш борасида Ўзбекистон тажрибаси такомиллашиб бормоқда. Бу бевосита ахборот хуружи авж олаётган, ахборот тарқатиш технологилари тобора такомиллашиб, унинг усул ва услублари янгиланиб бораётган бир пайтда ана шу цивилизациявий жараённинг энг самарали, энг инсонпарвар усулларидан яна ҳам кенгроқ фойдаланиш имкониятларини тақдим этмоқда.

6. 5. Резюме

XX асрнинг иккинчи ярми тезкор, кенг кўламдаги ахборот тизими ва телекоммуникация технологияларининг ривожланиш даври сифатида ҳаётнинг деярли барча жабҳалари ҳамда инсон фаолиятига кириб бориши, шунингдек, ахборот маконининг глобаллашуви, бутун жаҳон ривожига таъсир кўрсатган ва кўрсатётган омил сифатида эътироф этилди. Эътиборли жиҳати, мамлакат ичидаги ва ташқи дунёдаги фаол ахборот алмашувида одамлар эҳтиёжининг жуда ортиб боришидир.

Шунингдек, охириги йилларда ахборот ресурслари давлатлараро тўқнашув, геосиёсий мақсадларга эришиш учун майдон сифатида фаол фойдаланилмоқда. Бу айниқса, мазкур соҳада сезиларли даражада манфаат келтирадиган замонавий ахборот технологияларга эга ривожланган давлатларга хосдир. Ахборот соҳасидаги бундай ҳолатлар мамлакат фуқароларини, жумладан, ёшларни ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш борасидаги билимларга эга бўлишни талаб этади. Шу сабабдан Ўзбекистоннинг ахборот соҳасидаги ҳаётга молик миллий манфаат-

ларини, ҳозирги дунё ахборот маконидаги манфаатларини ҳимоя қилиш долзарб вазифалар сифатида муҳим устувор масалалардан бири бўлмоғи лозим.

6. 6. Назорат учун саволлар:

?	1. Ўзбекистон ягона ахборот тизимининг фаол субъекти деганда нимани тушунасиз?
.....	2. Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш муаммоси нималардан иборат?
.....	3. Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизимининг қандай усуллари мавжуд?
4. Миллий ахборот тизими фаолиятини такомиллаштириш, таъсир доирасини оширишда нималарга эътибор бермоқ лозим?
5. Ҳужумкор ва бузғунчи зояга қарши қандай курашиш керак?
6. Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлашда аниқ натижаларга эришиш учун нималарга эътибор бериш лозим?

7-мавзу. АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ВАЗИФАЛАРИ, АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА УСУЛЛАРИ

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

1. Ахборотнинг инсон ҳаётига таъсир ўтказиши омиллари. Ахборот тушунчасининг глобал аҳамият касб этиб бориши, ахборот соҳасининг тез суръатлар билан ўсиши ва «Ахборотли жамият» тушунчаси, ахборотнинг инсон ҳаётига таъсир ўтказиши омиллари ва унинг ҳаётий эҳтиёжга айланиб бориши.

2. Ахборот соҳасида «шаҳс – жамият - давлат» ҳамкорлиги. Тизим ахборотлашган жамиятда «шаҳс – жамият - давлат» ҳамкорлиги мутаносиблигини таъминлаш зарурияти, ахборот соҳасида «шаҳс – жамият - давлат» ҳамкорлигининг самарали жиҳатлари.

3. Ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий, дастурий-техник ва ташкилий – иқтисодий усуллари. Ахборот – психологик хавфсизликни таъминлашнинг ташкилий – техник, моддий – молиявий ва замонавий билимларга эга бўлган қобилиятли мутахассисларни тайёрлаш йўналишлари.

4. Ахборот - психологик хавфсизлик тушунчаси. Ахборот-психологик хавфсизлик тушунчасининг мазмун ва моҳияти, ахборот – психологик хавфсизликка риоя қилиш амалиёти ва унинг оқибатлари, «Шарқона муносабатлар илми» ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш усуллари сифатида.

Таянч тушунчалар: информатика, ахборотлашган жамият, шаҳс-жамият-давлат алоқадорлиги ва мутаносиблиги, тизим ахборотлашган жамият, геноцид, ахборот-психологик хавфсизлик.

7. 1. Ахборотнинг инсон ҳаётига таъсир ўтказиш омиллари

«Ахборот» тушунчаси бугунги кунда глобал моҳият касб этмоқда. У *инсон* тафаккурига турли *йўналишларда* таъсир ўтказувчи, яхлит инсоният ҳаётини ва тақдирини у ёки бу томонга

буриб юборувчи, гоҳ салбий гоҳ ижобий моҳият касб этувчи кудратли воситага айланди.

Аслини олганда ахборот тушунчаси дунёкарашни ифодалайдиган барча билимлар соҳасида қадимдан мавжуд бўлган. Кибернетиканинг келиб чиқиши ва ривожланиши бу тушунчани «алоқа» ва «бошқарув» тушунчалари билан бирга кенг қўлланилишига олиб келди. Ҳозирги вақтда ахборотларни ҳосил қилиш, қайта ишлаш, сақлаш, кўпайтириш ва тарқатиш алоҳида илмий соҳани - информатика соҳасини ташкил этади. Бу лотинчада таништириш, тушунтириш, шарқ тилларида эса хабар, ахборот маъносини билдиради.

Ахборот соҳасининг тез суръатлар билан *ўсиши*, уни автоматлаштириш усуллариининг шиддат билан ривожлантирилиши компьютерларнинг яратилишига ва кишилиқ ҳаётининг турли соҳаларини компьютерлаштиришга олиб келди. Бу эса ўз навбатида *бугунги* кунда ғоятда тезкорлик билан ўсиб бораётган «Ахборотлашган жамият» назариясини майдонга келтирди.

Компьютерлаштирилган дунё, яъни ахборотлаштирилган глобал тизимнинг вужудга келиши миллатлар, халқлар ва бутун инсоният тақдирини бир-бирига боғлаб қўйди. Ахборот олиш, уни ишлаш, сақлаш ва тарқатиш технологиясининг тасаввур қилиб бўлмайдиган даражадаги тараққиёти бугун жиддий ташвишлар туғдирмоқда. Чунки ҳозирги замон компьютерларининг энг сўнгги авлоди ҳар бирининг процессорида 80-100 *миллион* транзистор бўлиб, ҳар сонияда икки миллиардгача вазифани бажара олади. Ахборот технологиясининг ана шундай мўъжизаси туфайли хоҳлаган киши ер юзининг хоҳлаган нуқтасидаги одам билан сонияларда алоқа ўрнатиши, муаммони лаҳзаларда ҳал этиши мумкин. Ана шу ҳолатнинг ўзи инсон фаолиятини, тафаккур тарзини, ахлоқий меъёрларини, оламга муносабатларини, яхлит олганда эса янги юз йилликдаги *инсоният* ҳаёти ва тақдирини ифода этади. Бошқача қилиб айтганда, XXI аср *тамаддунси* ахборот хуружи, инфор-мацион-психологик уруш қиёфасида ўзини намоён этмоқда.

Инсониятнинг келажақдаги тақдири ва истиқболи хусусида ўйлар эканмиз, ахборот технологияси моҳияти, унинг тараққиёти, инсон ва инсоният ҳаётига таъсир ўтказиш *омилларини чуқур* ўрганишни тақозо этади. Булар қуйидагиларда кўринади:

биринчидан, инсон фаолиятини мақсадга мувофиқ ҳолда йўлга қўйиш, йўналтириш, умумманфаат атрофида бирлаштириш, жамоа

ва жамият ишига дахлдорлик *туйғусини* шакллантириш, инсоният ҳаётини саклашда масъуллик, унинг тақдирига тақдирдошлик хиссини шакллантириш;

иккинчидан, турли феъл - атворга, табиатга эга бўлган, ўз манфаати *устуворлигига интилаётган* сиёсий субъектлар ўртасидаги ўзаро мувофиқликни таъминлаш. *Уруш маданиятсизлигидан* тинчлик маданиятига ўтиш, давлатлараро ва *минтақалараро муносабатларда* бир-биридан қочиш эмас, бир-бирига интилиш *кайфиятини яратиш*, жаҳон муаммоларини ҳал этишда соғлом ғояларга тан бериш руҳиятини *шакллантириш*;

учинчидан, фан - техника тараққиёти чексиз даражада ривожланаётган бир пайтда унинг кенг имкониятларини умумий тараққиёт йўлига сафарбар этиш кайфиятининг устуворлигини таъминлаш. Акс ҳолда ғайриахлоқий ва ғайриинсоний кайфиятдаги фуқаро қудратли технологияларни жамият тараққиётига зид бўлган ғоят хатарли мақсадни амалга оширишга ишлатиши мумкин. Бу, айниқса, халқаро терроризм, нарқобизнес, диний экстремизм сингари глобал фожиаларни бошқаришда, давлатлараро иқтисодий муносабатларни чалкаштиришда, банк, молия-кредит тизимини издан чиқаришда қўл келади;

тўртинчидан, ахборот технологиясининг бекиёс имкониятларини, улкан қудратини тўла - тўқис инсон ҳаётига татбиқ этиш, *инсон* тақдирига хизмат килдиришни таъминлайдиган энг замонавий ва самарали бошқарув механизмининг иқтисодий, ижтимоий, маънавий, руҳий ва сиёсий соҳаларда юксак маданият билан унумли фойдаланиш асосида ташкил этиш.

7. 2. Ахборот соҳасида «шахс – жамият - давлат» ҳамкорлиги

Тигиз ахборотлашган жамиятда «шахс-жамият-давлат» алоқадорлиги, уларнинг ўзаро узвийлиги ва яхлитлигини таъминлаш бир мунча қийинлашади. Чунки ахборот оқими тезлашгани ва ахборотлар гирдобида яшаш каби мураккаб, зиддиятли вазиятнинг юзага келиши бевосита шахс тафаккурининг, инсон дунёқарашининг кескин ўзгаришига сабаб бўлмоқда.

Маълумки, ҳар бир фуқаро ўз шахсий нуқтаи назари, ўз қарашлари, маънавий-маърифий, ахлоқий-руҳий имкониятлари доирасидагина фаолият кўрсатади, ўз олами худудида яшайди ва ташқи оламга ўз ақли доирасида шахсий муносабатини билдиради.

хар бир индивид мустақил инсон сифатида табиий-биологик камолотидан ва руҳий эҳтиёжидан келиб чиқиб, ўзига мос ахборотни қабул қилади, уни таҳлил этади. Шу ахборот атрофида мушоҳада юрига-ди, фикрлайди ва ана шу таҳлиллار асосида ўзининг шахсий хулосасига эга бўлади. Натижада ўз нуқтани назарини шакллантиради.

Демак, ҳар қандай ахборот мазмуни, моҳияти, таъсир этиш даражаси, жамиятга фойдали ёки зарарлилиги, кишини эзгуликка ёки ёвузликка даъват этиши билан «**шахс-жамият-давлат**» мутаносиблигига у ёки бу тарзда таъсир этади. Ана шу жихатдан караганда, миллий манфаатларни асраш ва ривожлантиришда ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлашнинг аҳамияти яна ҳам ошади.

7.3. Ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий, дастурий-техник ва ташкилий – иқтисодий усуллари

Ахборот хавфсизлигига нисбатан тажовузларнинг олдини олиш ва бартараф этишда ҳуқуқий, дастурий-техник ва ташкилий – иқтисодий усуллар қўлланилади.

Ҳуқуқий усуллар жамиятда ахборот муносабатларини тартибга солувчи, ахборот хавфсизлигини таъминловчи мажмуавий меъёрий-услубий ҳужжатларни ва меъёрий-ҳуқуқий актларни ишлаб чиқишни кўзда тутаяди.

Дастурий-техник усуллар қайта ишланаётган ахборотнинг берухсаат олиншига йўл қўймаслик ва унинг тарқалиб кетишининг олдини олиш, маълумотларнинг нотўғри талқин қилиниши, йўқотилиши, ўзгаришига ёки ахборот воситаларининг ишини тўхташига олиб келувчи таъсирларнинг олдини олиш, дастур ва аппаратларга солинган мосламаларни аниқлаш, техник усуллар билан маълумотларни ушлаб қолишнинг олдини олиш, алоқа каналлари орқали узатишда маълумотларни ҳимоя қилиш воситалари, жумладан криптография (фақат сирини билладиганларгина тушунадиган ёзувлар)ни қўллашни ўз ичига олади.

Ташкилий-иқтисодий усуллар махфий ва яширин маълумотларни ҳимоя қилиш системасини яратиб ва фаолият кўрсатишини таъминлаш, ушбу системаларни ахборот хавфсизлиги талаблари бўйича сертификатлаш, ахборот хавфсизлиги соҳасидаги фаолиятни лицензиялаш, маълумотларни ҳимоялаш усуллари ва

воситаларини стандартлаштириш, химоя қилинган ахборот системаларида ходимлар ҳаракатини назорат қилишни ўз ичига олади.

Ушбу усулларнинг қўлланилиши ахборот хавфсизлигини таъминлашда банд бўлган ва жавобгар ходимларни иқтисодий рағбатлантириш ва маънавий қўллаб-қувватлашда муҳим ўрин эгаллайди.

Ҳар бир йўналишларда ахборот хавфсизлигининг таъминланиши ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, биринчи навбатда белгиланган вазифаларнинг бажарилиш ўзига хослигига, ахборот хавфсизлигининг ҳар бир соҳасига хос бўлган унсурлар ва бўғинлар мавжудлигига боғлиқ.

Шу боис бу шакл ва усуллардан фаолиятнинг ҳар бир йўналишида ишни махсус ташкиллаштириш, ахборот хавфсизлиги ҳолатига таъсир килувчи ўзгача омилларни ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш талаб қилинади.

Акс ҳолда қуйидаги хавфларга учраш мумкин.

Сиёсий йўналишда:

- маҳаллий ва чет эл ОАВ (нашриётлар, радио, телевидение, телекоммуникацион системалар ёрдамида тарқатиладиган электрон даврий нашрлар) таъсирида аҳоли турли гуруҳларининг умумий фикрлари ва сиёсий қарашлар шаклланишига;

- вақтида ахборот билан таъминланишга боғлиқ бўлган сиёсий, бошқарув қарорларини қабул қилиш тузилма;

- сиёсий тапшилотлар, партиялар, бирлашмалар ва ҳаракатларнинг ОАВ орқали Ўзбекистон Конституциясида тасдиқланган ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий йўналишдаги ўз дастурларини эркин ифода қилиш ҳуқуқларига;

- давлат ҳокимияти ва бошқарувининг сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ҳаёт ҳақида ОАВ, матбуот марказлари, жамоатчилик билан алоқа марказлари ва шу қабилар орқали аҳолига доимий ахборот бериш тузилма;

- жамият фикрини аниқлаш, ўрганиш, таҳлил қилишни ўз ичига олувчи жамоат фикрини шакллантириш тизимига салбий таъсир қилиши мумкин.

Бу шароитда ахборот бозорининг бир бўлаги бўлган ахборот хизматларининг фаолияти доираси қуйидагилардан ташкил топиши мумкин:

• ОАВлардан фойдаланишда сиёсий ҳаётдаги ҳамма субъектларнинг конституцион мажбурият ва ҳуқуқларини амалга

оширишга оид муносабатларни тартибга солувчи конунчиликнинг, ҳуқуқий ва ташкилий механизмларни ишлаб чиқиш ва доимий ривожлантириш;

- бошқарув органлари, сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотларининг фаолиятини ахборот-ташвиқот қилишга аралаштириш, аҳолига нисбатан ёвуз мақсадда руҳий таъсир кўрсатишга қарши қаратилган ахборот сиёсатини ишлаб чиқиш ва олиб бориш.

Иқтисодий йўналишда:

- давлат статистика тузимида;

- хусусий шаклдаги ҳамма хўжалик субъектларининг тижорат фаолияти, хизмат ва товарларнинг истеъмол хусусиятлари тўғрисидаги маълумотлар манбаларига;

- молия, биржа, солиқ, божхона маълумотларини, давлат ва тижорат ташкилотларининг ташқи иқтисодий фаолияти тўғрисидаги маълумотларни йиғиш ва уларни қайта ишлаш тузимида хабар туғилади;

Давлат статистика ҳисоботининг ахборот-ҳисоблаш системаси унинг ахборот ресурсларига берухсат киришдан етарли даражада ҳимояланган бўлиши лозим.

Тижорат фаолияти, хизмат ва товарларнинг истеъмол хусусиятлари тўғрисида яширин ёки ёлгон маълумот берган манбааларнинг жавобгарлигини белгилаб берувчи конунларнинг йўқлиги хўжалик объектларининг нормал фаолиятига салбий таъсир кўрсатади. Шу билан бирга, сирли бўлган тижоратга доир маълумотни тарқатиш оқибатида давлат ва тижорат ташкилотлари фаолиятига сезиларли даражада талафот етказилиши мумкин.

Ахборот хавфсизлиги нуқтаи назаридан олдиндан билиб ёки билмай маълумотлар билан ишлаш технологияларига шикаст етказиш, рухсатсиз уларга кириш имкониятларини яратувчи маълумотларни ўғирлаш ва бузиш ҳаракатлари молия, биржа, солиқ, божхона маълумотларини йиғиш ва қайта ишлаш системаларига асосий хавф ҳисобланади.

Иқтисодиётнинг нормал фаолият юритишига компьютер тизим ва тармоқларидан фойдаланган ҳолда криминал шахслар томонидан содир этилаётган компьютер жиноятлари жиддий хавф туғдиради.

Ҳуқуқ-тартибот йўналишида асосий ахборот хавфсизлиги объектларига ўз фаолиятида махсус ва тезкор хизмат характерида эга маълумотлардан фойдаланувчи ички ишлар, адлия бошқар-

малари ва ташкилотлари, прокуратура, суд, шунингдек, ушбу тизимларнинг ахборот марказлари ва бошқа бўлинмаларининг (жумладан, жойлардаги бошқарув органлари) ахборот ресурслари киради.

Ҳуқуқ-тартибот йўналишидаги объектларга асосий хавф тугдирувчи ташқи манбалар:

- жиной ва сунистеъмом гуруҳнинг ва алоҳида шахслар жосуслик фаолиятининг ҳамма турлари, жумладан ахборот-техник таъсири;

- жиной ташкилотлар томонидан ҳуқуқ-тартибот кучларининг вазифалари ва режалари, техник таъминланганлиги, шунингдек, махсус бўлинмалар ва ички ишлар органларининг дислокация жойларини ошкор этувчи маълумотларни йиғишда ОАВ дан фойдаланилиши;

- ички ишлар органлари ва ҳуқуқ-тартибот йўналишидаги бошқа объектларнинг ахборот ресурсларига чекланмаган ҳолда киришга интилаётган жисмоний тижора ташкилотларининг фаолияти.

Асосий хавф тугдирувчи ички манбалар:

- картотека ва автоматлаштирилган маълумотлар базасида сакланадиган, жинойатларни очиш ва текширув ишларини олиб боришида фойдаланиладиган маълумотларни йиғиш, қайта ишлаш, саклаш ва узатиш регламентининг бузилиши;

- ҳуқуқ-тартибот йўналишида ахборот алмашинувининг қонуний ва меъёрий тартибга солинишидаги нуқсонлар;

- тезкор-қидирув, маълумот бериш, криминалистлик ва статистик характерга эга маълумотларни йиғиш, қайта ишлаш ва саклашда ягона усуллар (методология)нинг яратилмагани;

- техник воситалардаги камчиликлар ва ахборот ҳамда телекоммуникация системаларининг дастурий таъминотларидаги узилишлар;

- картотека ва автоматлаштирилган маълумотлар базасида бевосита банд бўлган ходимларнинг атайлаб қилган ҳаракатлари ва хатолари ва ҳ.к.

7.4. Ахборот - психологик хавфсизлик тушунчаси

Бизнинг назаримизда ахборот-психологик хавфсизлик бевосита сиёсий можароларнинг олдини олиш, энг аввало, инсоннинг ўзини ўзи тушуниши ва фуқаролараро муносабатларини юксак

маънавий-маърифий мезонлар асосида шакллантириш, ахборот куролидан замонавий инсонпарвар тафаккурни, ижодкорлик руhini, яратувчилик қобилиятини, бунёдкорлик имкониятларини шакллантиришни тақозо этади.

Ахборот хавфсизлик психологияси тушунчаси психология, аниқроғи сиёсий психологиянинг илмий категорияси ҳисобланади.

Ахборот – хавфсизлигининг психологик мазмуни бугунги кунда ҳал қилиниши мураккаб кечаётган айрим психологик хуружлар (ахборот, мафкуравий, маданий таҳдидлар), терроризм, диний экстремизм, сиёсий экспанция, жамият ва давлат доирасида вужудга келиши мумкин бўлган турли зиддиятли вазиятларни мақсадли ўрганиш, таҳлил қилиш ва бартараф этишнинг мақбул йўллари ишлаб чиқишга имкон яратади. Психологик хавфсизлик доирасида қуйидагилар тушунилади:

- инсон фаолияти доирасида вужудга келиб, унинг хавфсизлигига таъсир ўтказадиган психик жараёнлар;
- инсон ҳаётига таъсир ўтказадиган психик ҳолат;
- фаолиятда намоён бўладиган шахс хусусиятлари.

Жамиятни бошқариш, ҳозирги замон меъёрлари асосида кишилик таракқиётини таъминлашнинг янги усул ва услубларини кидириб топиш зарур. Жумладан, сиёсий-ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий, ижтимоий-психологик ва ахборот тизимини бошқариш каби катор, бир-бирига узвий боғлиқ бўлган йўналишларда бошқарувнинг энг мақбул услубини топиш, бевосита ҳокимият ва унга ишончни, жамият ва давлат таракқиётини таъминлашда фуқаролар яқдиллигини, маънавий ва ғоявий жиҳатдан бирлигини таъминлаш тақозо этилади.

Жамият шундай шаклланиши лозимки, унинг аъзолари тигиз ахборотлар бозоридан умуммиллий манфаатга хизмат қиладиган, унинг таракқиётига ёрдам берадиган ахборотни танлай олсин. Ахборот олиш кафолати бу бевосита шахсий манфаатдан устун турадиган, умуммиллий манфаатга дахлдор бўлган кадриятга айланмоғи лозим. Ана шундай шароитда қандай мазмундаги ахборотни тарқагишни ман этиш, жамиятнинг психологик ҳолатига салбий таъсир этувчи, ижтимоий, миллий, этник, диний тафовут ва келишмовчиликларни кучайтирувчи, зўравонлик ва урушни тарғиб этувчи, порнография, маиший бузуқлик, шахслар мавқеига, обрўсига ва шаънига салбий таъсир этувчи ахборотларни чегаралаш-

нинг норасмий, виждон билан боғлиқ бўлган, соғлом ақл ва юксак тафаккурга таянган маънавий-руҳий меъёрлари вужудга келади.

Ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси ана шу тарзда маънавий-ахлокий мезонга айланади. Эркин шахс ва озод кишилик жамоаси бўлган фуқаролик жамияти шароитида ахборот-психологик хавфсизликнинг ўзига хос тизимлари шаклланмоғи лозим. Бу бевосита ОАВ фаолияти ва унда хизмат қиладиган ахборот олувчи, сақловчи ва тарқатувчи ходимларнинг сиёсий савиясига, касб маҳоратига ва энг муҳими фуқаролик позициясига, жамият ишига дахлдорлик туйғусига боғлиқ. Зотан, ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг бош мезони ва асосий таянчи – миллатпарварлик, ватанпарварлик, фидокорлик туйғуси.

Демак, ахборот хуружи тобора авж олиб бораётган, якка тартибда ҳар бир фуқаро, ҳар бир инсон онгига кучли таъсир ўтказаётган, кенг миқёсда олганда эса жамият тараққиёти ва миллат тақдирини ҳал қилишга кодир бўлган, глобал миқёсда эса бутун инсоният ҳаётини қафолатлайдиган, унинг тараққиёти ёки таназзулини белгилашга кодир бўлган тигиз ахборот тизимини бошқариш, тартибга солиш, ундан фойдаланиш меъёрларини ишлаб чиқиш ҳозирги замоннинг энг долзарб муаммоларидан биридир.

Умуман олганда ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси қандай пайдо бўлди? Унинг ҳаётийлиги, инсоният тақдирига дахлдорлиги нимада? Ана шундай савол тугилишининг ўзи муаммонинг долзарблигини ва ўта кескинлигини кўрсатади. Бизнингча ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси қуйидагиларда намоён бўлади:

Биринчидан, ахборот-психологик хавфсизлик - бу бевосита инсон руҳиятига таъсир ўтказиш орқали уни ўз ақидаларидан, муқаддас идеалларидан, эътиқодидан айирадиган бузғунчи ғоялардан асрашдир. Демак, ахборот-психологик хавфсизликка эҳтиёж, энг аввало бевосита инсон ва жамият, инсон ва давлат, шахс ва унинг дахлсизлиги, миллат ва миллий кадриятлар, жумладан, урф-одатлар, анъаналар, тарихий ва маданий мерос, авлодлар ворислиги, миллатнинг истикболи билан боғлиқ бўлган кадриятларга маънавий-руҳий таъсир, бузғунчи ғоялар ва тажовузкор мафкураларнинг мавжудлигидан келиб чиқади.

Иккинчидан, ахборот-психологик хавфсизликка риоя қилинмаса, унинг таъсирчан чоралари кўрилмаса, бузғунчи ғоялар миллий кадриятларни барбод этиш орқали тарихан мавжуд бўлган халқлар ва миллатларга қатга хабар туғдириши муқаррар.

Учинчидан, тигиз ахборотлашган жамиятда ахборот орқали замонавий руҳий таъсир технологияларининг тобора ривожланиб бораётганлиги шахс ва жамият тафаккурининг шаклланишига у ёки бу тарзда кучли таъсир ўтказди. Жамоатчилик фикрининг қай даражада шаклланганлигига, жамиятнинг сиёсий онги, ҳуқуқий билимлар савияси, маънавий-маърифий даражасига қараб жамият таракқиётга ёки таназзулга юз тутиши муқаррар.

Тўртинчидан, ижтимоий фикрни шакллантиришда ахборот таъсирини, ахборот технологияларидан фойдаланиш усуллари ва услубларининг тобора кенгайиб бораётганлигини назарда тутсак, ахборот-психологик хавфсизлик муаммоси яна ҳам кескинлашиб қолади.

Бешинчидан, мазкур атаманинг моҳияти шундаки, у инсон, жамият тушунчалари доирасидан чиқиб келиб, яхлит инсоният, бутун кишилик тақдири билан боғлиқ бўлган глобал масалаларни ҳам қамраб оладики, натижада ҳозиргача мавжуд бўлган глобал муаммоларнинг энг тажовузкори, энг бузгунчиси ёки аксинча уларни бартараф этишнинг, энг ташаббускори бўлиб қолиши муқаррар. Бу ҳолат халқаро сиёсатда, давлатлараро, минтақалараро муаммоларни ҳал этишда буюк давлатчилик шовинизми авж олиши мумкин бўлган ҳолатларда яна ҳам хавфлироқ моҳият касб этади. Бундай пайтда кўпроқ анъанавий сиёсий мувофиқлаштириш тажрибаларидан кенгроқ фойдаланишни зарур. Яъни, шарқона муносабатлар илми (И.Каримов), мулоҳазалилик, мушоҳадалилик, ҳар қандай воқеа ва ҳодисаларга ақл-идрок йўриғи билан ёндашиш тамойили устувор бўлмоғи лозим.

Ахборот сиёсатини тигиз ахборотлашган жамият шаклланаётган бир пайтда ҳозирги замонавий талаблардан келиб чиқиб янгилаш, модернизациялаш зарур.

Ахборот орқали юзага келган психологик можаролар шароитида давлат ахборот сиёсатининг вазифаси жамиятни салбий ахборот-психологик ҳуружидан ишончли сақлаш, қатъий ҳимоя қилиш механизмини яратиш билан белгиланади.

Ҳар бир янги ахборот-психологик можаро ҳимоя қилинаётган жамият учун янги таҳдидларни келтириб чиқариши ҳам мумкин. Демак, таҳдид қанча кўп бўлса, қўрқув, ҳадик ва ишончсизлик шунча кўпаяди. Ана шундай маънавий, руҳий, ижтимоий вазиятдан келиб чиқиб, жамият қайфиятини мувофиқлаштириб, йўналтириб, бошқариб туриш муҳим аҳамият касб этади.

Олтинчидан, ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси маълум бир халқ, миллат, мамлакат ҳаётида жиддий ижтимоий хавф туғдириши мумкин бўлган замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан тинчлик ва барқарор тараққиёт йўлида унумли фойдаланиш, уни бошқариш, ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий манфаатларга сиёсий тус бермаслик усуллардан фойдаланишни тақозо этади.

Кейинги йилларда республикамиз ахборот ҳудудида чет эл ОАВ кўрсатувлари ва эшиттиришлари кўплаб ошиб, тарқатилаётган даврий нашрларнинг сони чет эл фондлари ва ташкилотлари сони кўпайди. Республика ахборот жабҳаси миллий хавфсизликнинг муҳим таркибий қисмига айланди.

Миллий хавфсизликнинг ахборот соҳасидаги асосий йўналишларидан бири-ахборот олиш ва ундан фойдаланишда фуқароларнинг конституцион ҳуқуқларига риоя қилиш, жамиятнинг маънавий кадриятлари ва миллий анъаналарини, давлатнинг маданий-илмий салоҳиятини сақлаш ва ривожлантириш, маҳаллий ва халқаро ҳамжамиятга давлат сиёсати ҳақида ҳаққоний маълумотларни етказиш билан боғлиқ. Шунингдек, Ўзбекистоннинг давлат сиёсати, ички ва халқаро ҳаётдаги ходисаларга ёндашувини ахборот жиҳатдан кенг ёритишдан иборат.

Ахборот хавфсизлиги талабларига амал қилиш, бюджет маблағларини бирлаштириш ва тежаш, иқтисодий ва молиявий таҳлил бўйича вазифаларни бажариш, солиқ, ижтимоий таъминот хизматлари фаолиятини қўллаб-қувватлашга қаратилган йўналишлардан бири бу-махсус ҳудудий тақсимланган автоматлашган ахборот системаси кўринишидаги шахсий маълумотлар, кўчмас мулк ахборотлари, тезкор-кидирув, маълумот бериш, суд материалларини ўз ичига олувчи бирлантирилган ва химояланган кўп тизимли системани яратишдир.

Фан, техника ва технология йўналишидаги ахборот хавфсизлиги объектлари химоясини ташкил этиш мушкул. Бу ерда жойлардаги ахборот структуралари илмий ва интеллектуал салоҳиятни ноқонуний ўзлаштириш ёки фойдаланишнинг олдини олиш мақсадида илмий, техник ва технологик маҳсулотларни ноқонуний тарқатиш ёки фойдаланиш бўйича конкрет тавсияларни ишлаб чиқиш системасини такомиллаштириш ва ҳудудий ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш билан ёрдам бериши мумкин.

Ахборот хавфсизлигини таъминлашга қаратилган йўналишлар шахнинг, жамиятнинг, давлатнинг ахборот хавфсизлигини химоя қилишга оид ҳуқуқий меъёрлар сифатида қаралади. Бу борада Республикамизда Конституция, қонунлар, низомлар, фармонлар ва бошқа муҳим ҳужжатлар қабул қилинган.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш ҳуқуқий, ташкилий ва муҳандис-техник йўналишларини ҳам камраб олади:

1. Ахборотнинг ҳуқуқий химояси – бу, ахборотнинг химоясини ҳуқуқий асосда таъминлайдиган махсус ҳуқуқий актлар, ҳаракатлар, тартиб-қоидалар ва чора-тадбирлар ҳисобланади. Ахборотнинг ҳуқуқий химояси халқаро ва давлат ҳуқуқлари доирасида олиб борилади.

Халқаро ҳуқуқларга шартномалар, конвенциялар, махсус битимлар, декларациялар, патентлар, муаллифлик ҳуқуқлари ва лицензия каби ҳужжатлар киради.

Ички давлат ҳуқуқларига: конституция, қонунлар, фармонлар, қарорлар киради.

Бирор идорага оид ҳуқуқларга буйруқлар, қўлланмалар, дастурлар, низомлар, қоидалар, йўриқнома каби ҳужжатлар киради.

2. Ахборотнинг ташкилий химояси - амалдаги ҳуқуқий нормативлар асосида ишлаб чиқариш фаолияти ва бажарувчилар ўртасидаги маълум бир тартибни сақлаш-регламентация. Аммо, конфиденциал ахборотдан сабабсиз фойдаланиш бундан мустасно.

Ташкилий химояга қуйидагилар киради:

- режим ва кўриқлашни ташкил этиш (ходимлар ва ташқаридан кирувчиларни кириш-чиқишда назорат қилиш механизмини яратиш, ташкилот ходимларининг иш тартиби ва ҳудуддаги ҳаракатини тартибга солиш в.х.);

- ишчилар билан ишлашни ташкиллаштириш (ходимларни танлаш, яширин ахборот билан ишлаш қоидаларини ўргатиш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш тартибини бузганда қўлланиладиган жазолар билан таништириш в.х.);

- ҳужжатлар билан ишлашни ташкиллаштириш (ҳужжатлар ва ҳужжатлаштирилган ахборот билан ишлаш, яширин ахборотни фойдаланиш, таркатиш, сақлаш ва йўқ қилиш ҳаракатларининг олдини олиш);

- техник воситалар билан ишлашни ташкиллаштириш (яширин ахборотни техник воситалар ёрдамида йиғиш, қайта ишлаш ва сақлашни ташкил этиш);

- ички ва ташқи хавфларни таҳлил қилишга қаратилган ишларни такомиллаштириш (яширин ахборотга таъсир этадиган ички ва ташқи хавфларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва ҳимоясини таъминлашни ташкил этиш).

3. Инженер-техник ҳимоя - ахборотни тарқатиш, йўқотиш яширин эғалик қилиш, ахборот ресурсларига ноқонуний кириш шакллари химоя қилишга қаратилган махсус чора-тадбирлар, персонал-хизматчилар, техник воситалар ҳисобланади.

Инженер-техник ҳимоя бир неча турга бўлинади:

- объектларга таъсир этиш;

- реализация (амалга ошириш)лари;

- худудга қараб эғалик қилиш;

- ҳимоя қилишга қаратилган техник воситаларни ҳимоя қилиш;

- ёвуз мақсадлиларнинг таъсир этувчи воситаларидан ҳимоя қилиш.

Ахборотни ҳимоя қилишда қўлланиладиган воситаларнинг таснифи:

1. Жисмоний – ёвуз мақсадлиларнинг мамлакат ахборот манбааларига киришининг олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар, муҳандислик қурилмалари.

2. Аппаратли - техник воситалар орқали ахборотнинг йўқолиши ёки тарқатилишининг олдини олишга қаратилган механик-электрон ва бошқа қурилмалар (масалан, компьютерда сақланаётган ахборотнинг четга чиқишининг олдини олиши учун унга порол ўрнатиш ёки бошқа усулларни қўллаш). Аппаратли ҳимоя қилишнинг асосий вазифаси ахборот хавфсизлигини техник воситалар орқали ҳимоя қилишдир.

3. Дастурий яъни программа воситалари - ахборотнинг ҳимоя қилиш функциялари, бутунлиги ва конфиденциаллигини сақлашни амалга оширадиган, умумий ёки махсус таъминлашга киритилган махсус дастурлар тизими.

4. Криптографияли - бу шифрлашнинг техник ва дастурий воситалари. Бунда махсус математик ва алгоритм воситалари орқали узатиш тизимлари ва алоқа тармоқлари, ЭҲМ да сақлаш ва қайта ишлашнинг турли усуллари ҳимоя қилинади. Бу усул ахборот

хавфсизлигини таъминлашда муҳим ва ишончли восита ҳисобланади.

5. Бирлашган умумий-юқорида таъкидлаб ўтилган барчча турларнинг ахборотни ҳимоя қилиш йўлида қўлланилиши.

1. Ҳимоянинг жисмоний тизимида механик, электро механик, электрон, электрон-оптик, радио, радио-техник ва бошқа қурилмалар орқали ахборотнинг тарқалиши ва ундан ноқонуний фойдаланишнинг олди олинади. Бунинг учун қуйидаги вазифалар бажарилиши керак:

- ташкилотни қўриқлаш ва кузатиш;
- бино ва унинг ички хоналарини қўриқлаш ва назорат қилиш;
- молиявий ва ахборот асбоб ускуналарини, маҳсулотларини қўриқлаш;
- бино ва хонага кириш назоратини амалга ошириш.

Ўз навбатида жисмоний ҳимояни уч категорияга бўлиш мумкин: огоҳлантириш воситалари, излаб топиш воситалари ва йўқ этиш воситалари. Масалан, бирор объектнинг девор билан ўралиши бу ҳудудга руҳсатсиз кирилмаслигидан огоҳлантиради. Ёнгин эса йўқ қилиш хавфини туғдиради.

2. Аппаратли ҳимояда яширин ахборот манбаларига техник таъсир кўрсатиш, қурилмалар ўрнатиш, ҳимоя воситаларини йўқ қилиш назарда тутилади. Бунда ахборотнинг чиқиш каналларини ёпиш, ҳар хил объектларда, жойларда хавфли каналларнинг пайдо бўлишининг олдини олиш, жосуслик ишларини аниқлаш ва бартараф қилиш ишлари амалга оширилади.

3. Дастурий ҳимояда компьютерни бегоналарнинг киришдан сақлаш назарда тутилади.

Дастурий ҳимояда конфиденциал ахборотнинг хавфсизлигини ҳимоялашда қуйидаги дастурлар қўлланилади:

- ахборот манбаларини руҳсат берилмаган шахсларнинг киришдан ҳимоя қилиш;
- ахборотдан нусха кўчиришнинг олдини олиш;
- дастурлардан нусха кўчиришнинг олдини олиш;
- дастурларни вируслардан ҳимоялаш;
- ахборотни вируслардан ҳимоялаш;
- алоқа каналларининг дастурий ҳимояси.

7.5. Резюме

Бугунги кунда кундалик халқаро муносабатларда «ахборот уруши», «ахборот қарама-қаршилиги», «ахборот босими» ва ҳ.к. каби тушунчалар кўп ишлатилаётганлиги аҳолини ахборот хуружидан ҳимоялаш бўйича чоралар кўриш муҳимлигини янада оширади. Ушбу муаммонинг долзарблиги яна шундаки, ҳозирда одамлар онги (шахс, ижтимоий гуруҳ, жамият) маълум даражада оммавий ахборот воситаларининг фаолияти ва ахборот ресурсларининг таъсиридадир.

Шунинг учун, айниқса очик ахборот тизими шароитида шахс, жамият ва давлатнинг ахборот, ахборот-психологик хавфсизлиги билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилишнинг аҳамияти янада ошади. Айни вақтда, ахборот тизими имкониятларини миллий манфаатларни ҳимоялаш ва ривожлантириш, шунингдек, глобал ахборот маконида давлатнинг манфаатларини амалга ошириш учун қулай шароит яратиш йўлида фойдаланиш жуда муҳим ҳисобланади.

7.6. Назорат учун саволлар:

?	1. Ахборотнинг турли муаммоларни келтириб чиқариш сабаблари нималардан иборат?
_____	2. Ахборотнинг инсон ҳаётига таъсир ўтказиш омиллари нималардан иборат?
.....	3. «Шахс-жамият-давлат» мутаносиблиги деганда нима-ни тушунаси?
.....	4. Ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси қандай пайдо бўлди?
	5. Ахборот-психологик хавфсизлик тушунчасининг ҳаётийлиги, инсоният тақдирига дахлдорлиги нимада?
	6. Миллий манфаатларни ҳимоя қилишда ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш роли қандай?
	7. Ижтимоий фикрни шакллантираётганда ахборот таъсирининг аҳамияти қандай?
	8. Ахборот орқали юзага келган психологик можаролар шароитида давлат ахборот сиёсатининг вазифаси нималардан иборат?

8- мавзу . ОЧИҚ ОММАВИЙ АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИ ШАРОИТИДА ШАХСНИНГ ПСИХОЛОГИК ЎЗ - ЎЗИНИ ҲИМОЯЛАШИ

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

1. Шахс руҳий кечинмаларининг ижтимоий борлиқ қадриятларига боғлиқлиги. Инсон ижтимоий – сиёсий, иқтисодий ва маънавий тизимнинг асоси ва бош бўғини, инсоннинг руҳий ҳолати унинг дунёқараши, эътиқоди, гоялари, жавобгарлик ва жамоатчилик ҳисси, моддий таъминланганлиги ва эҳтиёжларининг қондирилишига боғлиқлиги.

2. Шахс онгида гоя ва фикрнинг пайдо бўлиши. Мафкура ва психологик хавфсизлик муаммолари. Гоя ва унинг ўзига хос хусусиятлари, гоя турлари, шакл ва хусусиятлари, миллий истиқлол гояси тушунчаси, Мафкура ва унинг хусусиятлари.

3. Турли ахборот-психологик вазиятларда шахснинг ижтимоий хулқи. Турли ахборот – психологик ҳолатларда инсоннинг ўзини – ўзи тутishi ва унинг асосий компонентлари, шакллари ва психологик ўзини – ўзи ҳимоя қилиш алгоритми, ахборотлар билан боғланиш шароитида психологик ҳимоя воситалари, фойдали ва зарарли ахборотлар тушунчаси.

5. Шахснинг маънавий - ахлоқий тақомили ва ўзини-ўзи ҳимоя қилиш ва бошқариш имкониятлари. Шахснинг маънавий – маърифий ривожланганлик даражаси ахборот – психологик хавфсизликдаги кафолат сифатида, психологик ўзини – ўзи бошқариш.

6. Таълим билан қамраб олинмаган аҳолига зиёлилар орқали соғлом гояларни етказиш усуллари. Таълим билан қамраб олинмаган аҳолига соғлом гояларни етказиш усуллари, маънавий – маърифий тарғибот, аҳолига психологик таъсир этишининг босқичлари.

Таянч тушунча ва атамалар: шахснинг руҳий кечинмалари, гедонистик психология, эгоцентризм, гоя, мафкура, миллий истиқлол гояси ва мафкураси, мафкуравий иммунитет, психологик ҳимоя, психологик ўзини – ўзи бошқариш.

қадриятларига боғлиқлиги

Ўз вақтида Ҳиндистоннинг таниқли сиёсий арбоби Махатма Ганди шундай ёзган экан: *«Мен уйимнинг дарвоза ва эшикларини маҳкам беркитиб ўтира олмайман. Чунки унга тоза ҳаво кириб туриши керак. Ва шу баробарида эшик ва деразаларимдан кираётган ҳаво довул бўлиб, хонадонимни аздар-тўнтар қилиб, ўзимни йиқитиб ташлашини ҳам хоҳламайман»*. Бу сўзларни бугунги ахборий хуружлар ва турли хил маълумотларнинг турли йўллар билан мамлакатимизга, умуман, бошқа мамлакатларга ҳам кириб келиб, у ёки бу минтақада асрлар мобайнида шаклланган қадриятлар, урф-одатлар, эътиқод шакллари ва тарбия услубларига салбий ёки ижобий таъсири жараёнлари маъносида қўллаш ҳам мумкин. Зеро, дунёга юз очган ёшлар дунё тилларини бемалол эгаллаб, «интернетомания» касалига чалиниш арафасида турган Ўзбекистонга ҳам яхши, ҳам ёмон таъсирлар, хуружлар мавжудлиги шароитида шахснинг ўзини-ўзи психологик жиҳатдан салбий таъсиротлардан ҳимоя қила олиш имкониятларини кенгайтириш энг долзарб муаммолардан биридир.

Яқинда Интернет саҳифаларида америкалик сиёсатшунос олим Патрик Бьюкененнинг «Смерть Запада» номли китоби пайдо бўлди. Эътиборга молик жиҳат шуки, катта ҳажмдаги бир китобнинг сўз бошидаёқ, муаллиф яхлит бир миллатлар ва халқлар тақдирига алоқадор бўлган воқеалар, Ғарбнинг тақдири жамият маънавиятидаги инқирозлар, жумладан, оила ва никоҳ, туғилиш ва аҳолининг табиий ўсиши борасидаги жиҳатлар таҳлилига эътиборни қаратган. Минг таассуф ва афсус билан у Европа Америкача маданиятни қабул қилиб, бугун унинг ҳаёт тарзига сингиб кетганлигига қаршилик кўрсатишга қодир эмаслигини эътироф этади. Бьюкененнинг фикрича, саноати ва юқори технологиялари ривож топган жамиятда одамларнинг бирдан бойиб кетиш, тўкин ҳаётга эришишга бўлган эгоистик интилиши уларнинг асл қадриятларга, жумладан, оила ва никоҳга, ёшлар тарбиясига бўлган муносабатларида кескин инқирозни келтириб чикарди. Бу ҳолатни у гедонистик психологиянинг асоси деб баҳолаб, унинг оқибати жамиятда қатор ижтимоий муаммоларни келтириб чиқараётганлигини очик эътироф этади.

Гедонизмнинг маъноси-шахс ва унинг хулқ-атвори мотивларида фақат нималардандир лаззатланиш, кониқиш олиш ва ўзидаги ички рухий изтироблардан холи бўлишга интилиш устуворлигидир. Тўғри, аслида инсоннинг тўқ ва фаровон ҳаётга интилиши, бой-бадавлат яшашни холагани айб эмас, лекин бундай тўқинчилик инсонийликка қарши бўлиши мумкин эмас. Муаллифнинг ташвиши ва уни хавотирга солган нарса шуки, бундай онг ва шуурдаги ўзгаришлар европа халқларининг энг зарур ва муҳим қадриятларга нисбатан салбий муносабатларида ифодаланади. Масалан, бугунги Европада дунёга келаётган болаларнинг ҳар учтасидан биттаси никоҳсиз туғилаётганлиги, туғилишнинг кескин камайиб кетганлиги, умуман аёллар ўзидан зурриёд қолдиришни истамаётганлиги, маблағи етарли бўла туриб, фарзанд туғилиши ва уни тарбиялашга кетадиган маблағни кизғанаётганлиги яққол намоён бўлмоқда. Умуман Фарб аёлларининг аксарияти турмушга чиқиб, ўзидан муносиб зурриёд қолдириш ниятидан тобора узоқлашиб бормоқдалар.

Олимларни мавжуд аҳволни ижобий томонга ўзгартириш, фарзанд туғилиши учун давлат томонидан ажратиладиган нафақаларнинг, суюнчи пуллар миқдорининг орттирилиши, оналар учун алоҳида имтиёзларнинг жорий этилиши ёки бола сони ортгани учун оилага кўрсатиладиган мурувват аёлларни соғлом оила қуриб, унда соғлом фарзандларни тарбиялашга ундармикин, деган савол ўйлан-тирмоқда ва мулоҳазалар мантигидан шу нарса аён бўлмоқдаки, замонавий европаликларни бундай имтиёзлардан кўра, мансаб поғоналаридан кўтарилиб, ўз манфаатинигина ўйлаб яшаш кўпроқ қизиқтиради. Чунки замонавий Фарб ёшлари, хотин-қизлар учун бу каби имтиёзлар бола туғилиши ва бу билан боғлиқ ташвишлар олдида ҳеч гап эмас. Шу каби гедонистик психология бизнинг ёшларимиз онгида пайдо бўлмаслиги, очик ахборотлар маконида бемалол турли маълумотларни қабул қилиш имконияти пайдо бўлган ҳозирги шароитда уларни эзгу миқсадларга йўналтириш, уларда соғлом дунёқараш, эртанги кунга ишонч, собит гоё, соғлом ҳиссиётлар, эл-юрт олдида, оиласи ва яқинлари олдида инсоний жавобгарлик ва юксак масъулият ҳисларини тарбиялаш миллат манфаатига бевосита алоқадор вазифамиздир.

8. 2. Шахс онгида гоя ва фикрнинг пайдо бўлиши. Мафкура ва психологик хавфсизлик муаммолари

Жахон ҳамжамиятининг мустикал Ўзбекистонни тан олиши, давлатимизнинг кенг ташқи сиёсий ва ташқи иктисодий фаолияти ўзбек халқининг маънавий кадриятлари ва имкониятлари тикланишига, ўзини бошқа халқлар орасидаги тўла ҳуқуқли миллат сифатида англаб етишига кенг имкон яратмоқда. Тобора кенгайиб бораётган халқаро алоқалар жахон маданиятини янада чуқурроқ билиш, умуминсоний кадриятлардан баҳраманд бўлиш учун қулай замин яратмоқдаки, бу ўз навбатида ўзбек ёшларининг турли фаолият соҳаларидаги истеъдоди ривожланишига, унинг тadbиркорлик ва киришимлилик, бир неча чет тилларни ва компьютер технологияларини тез ўрганиб олиш каби иктидорининг рўёбга чиқишига сабаб бўлди, хориж мамлакатларига бориш, улар билан алоқалар ўрнатиш, дунё стандартлари бўйича олий ўқув юртларида тахсил олиш имконини оширди. Ана шу алоқалар туфайли миллий меҳмоннавозлик ва саҳоват анъаналари янада ривожланди.

Бунда алоқаларнинг кенгайиши ҳақиқий маънавий ва маданий кадриятларни муносиб баҳолаш имконини берди. Ҳозирги ёшлар ҳам, уларнинг ота-оналари ҳам учраган кинони кўриб, дуч келган маза-матраси йўқ китобларни ўқиб кетаётгани йўқ. Атайлаб юртимизга олиб келинаётган Фарбнинг сунъийлаштирилган санъатидан, «кенг истеъмол»даги маданиятидан норозилик бизнинг халқ билан бўлаётган деярли барча учрашувларимизда сезилиб турибди. Бундай маҳсулотнинг илгариги «ман этилган неъмат»га хос «лаzzати», жозибадорлиги деярли қолмаган. Ҳозирги кунда хорижнинг маданий кадриятларидан фойдаланишга анча жиддий ва танлаб ёндашиш эҳтиёжи кучайиб бормоқда. Лекин очик оммавий ахборот воситалари орқали тинимсиз маълумотлар қуйилиб келаётган шароитда онги ҳали тўла шаклланиб улгурмаган фарзандларимиз учун таҳдид ҳам, атайлаб уюштирилаётган мафкуравий тажовузлар ҳам бор.

Шундай шароитда Президентимиз Ислам Каримовнинг фикрлари биз учун ҳамиша далда бўлади: «Энг муҳими, калбимизда ғуруримиз, билагимизда кучимиз бор экан, биз тинчликни химоя қилишга, унга хавф солаётган кучларга қарши курашишга, қаддимизни тик тутиб, бошимизни баланд кўтариб яшашга қодирмиз. Бизни кўрkitмоқчи бўлаётган ғаламислар шуни билиб

кўйсинки, биз ҳеч кимга бош эгмаганмиз ва ҳеч қачон бош эгмаймиз. Бунда бизга миллий ғоямиз ва мафкурамиз ғоявий таянч ва асос бўлади».

Зеро, миллий мафкура халқнинг мақсад-муддаоларини ифода-лайди, тарих синовларидан ўтишда унинг руҳини кўтариб, суянч ва таянч бўлади, шу миллат, шу жамият дуч келган кўплаб ҳаётий ва маънавий муаммоларига жавоб излайди. У инсон фақат моддий бойликлар ва неъматлар эмас, аввало, ақл-заковат, иймон - эътиқод туфайли юксак маънавиятга эришиш учун интилиб яшаш лозим-лигини аңлатадиган, бу мураккаб ва таҳликали дунёда унинг йўлини ёритиб беради. Истиқлол мафкураси кўпмиллатли Ўзбекистон халқининг эзгу ғоя – озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш йўлидаги асрий орзу-интилишлари, ҳаётий идеалларини ўзида акс эттиради.

Дарҳақиқат, давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, миллий ғоя ва истиқлол мафкураси ҳақида гап борар экан, биз ниҳоятда кенг камровли, мураккаб, серкирра, инсоният тарихида аниқ ва мукамал ифодаси, тугал намунаси хали-хануз яратилмаган тушунчаларни ўзимизга тасаввур қилишимиз керак. Бу тушунчалар ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги каби юксак ғояларнинг маъно-мазмунини теран аңлаб етишга хизмат қилади. Бу мафкура халқни халқ, миллатни миллат этадиган, унинг шаъну - шарафи, орномуси, ишонч-эътиқодини ифодалайдиган, жамиятимизнинг ўзига хос тараккиёт йўли, турмуш тарзи, туб манфаатларига таянган ҳолда муттасил ривожланиб, такомиллашиб борадиган ғоялар тизимидир.

Халқни буюк келажак ва улуғвор мақсадлар сари бирлаштириш, мамлакатимизда яшайдиган миллати, динидан қатъи назар, ҳар бир фуқарони ягона Ватан бахт саодати учун доимо масъулият сезиб яшашига чорлаш, ажлодларимизнинг бебаҳо мероси, миллий кадрият ва анъаналаримизга муносиб бўлишга эришиши, юксак фазилатли ва комил инсонларни тарбиялаш, уларни яратувчилик ишларига даъват қилиш, шу муқаддас замин учун фидойиликни ҳаёт мезонига айлантириш-миллий истиқлол мафкурасининг бош мақсадидир.

Давлатимиз раҳбарининг кўрсатмалари ва истиқболли ғояларидан келиб чиқиб, ҳозирги мураккаб шароитда халқимиз, аввало ўсиб-униб келаётган ёш авлодимиз онги ва қалбида **мафкуравий иммунитет** ҳосил қилиш муҳим долзарб аҳамият касб этган

вазифаларимиздандир. Бу ишни бамисоли ниҳолга мевали дарахт куртагини пайванд қиладиган уста боғбондек нозиклик ва меҳр билан, оқилона йўл билан амалга ошириш лозим.

8. 3. Очiq ахборот коммуникация тизимида инсоннинг ахборот таҳдидларини баҳолаш ва хавфсизлигини таъминлаш имкониятлари

Шахс турли мафкуравий таҳдидлардан қандай сақланиши мумкин?

Ушбу масалага ойдинлик киритиш учун аввало эгоцентризм қаби тушунчаларга изоҳ бериш даркор. Эгоцентризм сўзи лотинча «ego»-мен ва «centrum»-доира маркази сўзларидан олинган бўлиб, ўз фикр-ўйлари, манфаатлари доирасида қотиб қолган инсоннинг атроф-муҳит ва одамларга оид ўз билимлари ва ўзгаларга муносабатини ўзгартира олмаслигини билдиради. Психологияда эгоцентризмнинг бир қанча турлари мавжуд. Улар билишга оид, ахлоқий, коммуникатив соҳаларда ва бошқаларга бирор хил маълумот бериш жараёнида ўзгаларнинг фикри билан ҳисоблашмаслик, уларни менсимасликдир. Назаримизда, замонавий ахборий хуружлар муаллифларида айнан шу қаби эгоцентризм кузатилади ва улар ўзларига ўхшаш фақат ўз манфаатинигина кўзлайдиган авлод онгини қамраб олишга ҳаракат қилади. Шунинг учун ҳам шахсга психологик ҳимоя зарур. Психологик ҳимоя бўлиши учун шахсда мустақил фикр бўлиши лозим.

Демак, очiq ахборотлар таҳдиди шароитида ёшларни тўғри яшашга, ватанпарвар ва инсонпарвар эркин фикрли бўлишга ўргатиш орқали уларда мафкуравий иммунитетни тарбиялаш энг долзарб вазифалардир. Зеро, ўргатиш бир томонлама жараён бўлмай, у «педагог-тарбияланувчи» мулоқоти тизимида кўпроқ *тарбияланувчининг фазилатларига* боғлиқ. Бундай мураккаб ишни ташкил этишда ҳар бир ижтимоий тоифа ёки шахснинг индивидуал-психологик хусусиятларини инобатга олиш зарурати ижтимоий психологияда исботланган. Масалан, агар ўқувчи ёки талабаларни яхлит гуруҳ деб оладиган бўлсак, уларнинг барчаси билан бир вақтда, бир хил самарада ишлаш ва шу орқали уларнинг мустақил тафаккурини ўстириш, соғлом эътиқодини тарбиялашнинг иложи йўқ. Иккинчидан, бир гуруҳ талаба ёки ўқувчи учун мақбул

ва самарали деб ҳисобланган услубни бошқасида ҳам айнан жорий этишга уриниш бундай шароитларда тескари натижа бериши мумкин.

Демак, бугун таълим муассасаларида таълим олаётган, лекин минг афсуски, ўз мустақил фикрига эга бўлмаганлар билан ишлашда куйидагиларга эътибор қаратиш лозим:

Биринчидан, хулқ-атвордаги хатоликлар энг аввало, фикрлаш тарзидаги хатоликларнинг оқибати бўлгани учун талабаларнинг негатив фикрлаш тарзи схемасини ўзгартириш лозим.

Иккинчидан, фикрлаш тарзига таъсир кўрсатиш учун педагоглар ўзларининг тушунтириш услубларини, тарбия методларини ўзгартиришлари лозим. Яъни, илгари, буйруқомуз оҳангда, талаба билан мулоқот қилган педагогларнинг, энди керак бўлса, «тенгма-тенг», демократик оҳангда, босқичма-босқич хатти-харакатларни биргаликда таҳлил этишга ўтишлари талаб этилади.

Учинчидан, ўқувчи-талабанинг ўз-ўзини идрок қилиши, ўзига бўлган баҳосини ўзгартириш лозим, яъни, талабани ижобий ишларга йўналтириш орқали ўзига бўлган баҳосини ўзгартиришга эришиш керак.

Ниҳоят, шундай вазият яратиш лозимки, ўқувчи ижобий тажриба орттирсин, ўзига, оиласига ёки синфдош дўстларига, мактабига манфаатли иш қилиб олқиш олсин. Яъни, уларни жамоат ишларига кенг жалб этиш амалиётини кенгайтириш, бу ишдан манфаатдорлигини ошириш лозим.

Демак, таълим ва тарбия жараёнида ҳар бир педагог ёшларнинг мустақил фикрлашлари учун шароит яратиш лозим, акс ҳолда унинг онги тайёр шаблонлар, стереотипларга шу қадар ўрганадики, улар охир-оқибат ҳар қандай бидъат ёки ёт ғояларга эргшиб кетаверадиган бўлиб қолади. Яъни, дарсни ташкил этишнинг ноанъанавий усулларига кенг йўл очиш, дарсларда ўқувчилар билан интерактив мулоқотни ташкил этиш улар миясининг яхшироқ ишлаши, кизиқиши ва мустақил фикрлашга ёрдам беради.

Психологик манбалардан яна шу нарса маълумки, ёшлар мустақил фикрлашлари учун таълим жараёнининг ўзида жорий этилган тартибларда бюрократияни минималлаштиришга эришиш керак. Чунки эски таълим тизими ўқитувчининг айтганини, у ёзган маъруза матнини айнан кўчириб ёзиб келиш, айтиб беришни талаб қиларди.

Ахборот-психологик ҳужумнинг вазифалари

Бу ҳолат мияни автоматик ишлашга, зомби каби ёдланган бир хил қолипда бўлишга ўргатади. Бундай мияда албатта ўзига хос вакуум ҳосил бўладики, бу вакуумга кейинчалик бошқа ёт гоё ва тушунчалар жуда тез сингади, чунки мия деярли тормозланган бўлиб ҳар қандай бошқача хабар унга осон кириб олади.

Демак, давримиз педагоглардан, раҳбарлардан ўз иш услубларини ўзгартириш, мулоқот қобилиятларини такомиллаштиришни талаб қилмоқда.

Мазкур ҳолат унинг таъсир кўрсата олиш хислати самарали бўлишини талаб этади. Бу эса бевосита ёшларда мустақил, эркин тафаккурни ривожланиши учун реал замин бўлади.

Ўқитувчилардан ёшларни турли ёмон таъсирлардан асрашда ахлоқий кадриятлардан фойдаланиши, ахлоқий таъсир кўрсатиш технологиясини оқилона ўз фаолиятида жорий эта олиши талаб этилади. Ахлоқийликка ўргатиш, ахлоқан ва маънан юксак бўлиш умуман тазйикни, куч ишлатишни рад этади. Маъмурий тазйик ёшларни ёт таъсирлардан асраб қололмайди. Бунинг ягона йўли - ўқувчи билан муносабатда инсонийлик тамойилларини жорий этиш, эркин фикр алмашиш муҳитини яратишдир. Зеро, мамлакатимизда қурилаётган эркин фуқаролик жамиятини асосчиси Ислом Каримов бу эзгу ишларни амалга оширишда ҳамisha ёшларга, уларнинг мустақил фикрли, иқтидорларига ишонадилар.

8. 4. Турли ахборот-психологик вазиятларда шахснинг ижтимоий хулқи. Психологик ҳимоя тушунчаси.

Очиқ ахборот коммуникацияси жараёнида ёшлар онгига таъсир этаётган ёт ғояларга қарши ҳимоя воситаларини ишлаб чиқишдан аввал ёшларнинг ижтимоий хулқидаги ташвишланиш, нимадандир чўчиш ва шу туфайли ижтимоий муносабатлардан ўзини олиб қочишга интилиш ҳислари намоён бўлишига эътибор қаратиш лозим. Чунки агар, *психологик ҳимоя ҳолатининг моҳиятидан келиб чиқадиган бўлса, бу шахс-ички кечинмаларини ифодаловчи шундай ҳолатки, унда одам ички руҳий мўътадилликни асраш учун ўзидаги хавотирланиш, кўркув ва ҳадиксирашни босишга, улардан халос бўлишга интилади. Психологик ҳимоя-шахсни турли салбий таъсирлардан асрашга, психологик ўнгайсизликни бартараф этишга хизмат қилади.* Шундай ҳолатларда одам одатда шахслараро муносабатларда ўзини бошқачароқ тутадиган бўлиб қолади. Психологлар ҳимоя механизмларига одатда қуйидагиларни киритадилар:

Психологик ҳимоя механизмлари:

- очик ҳис-кечинмаларни босиш, кўрсатмасликка уриниш;
- рад этиш, яъни номаъкул маълумотни очик рад этиш, кўшилмаслик;
- проекция – ўзидаги ҳиссиёт ва кечинмаларни ташқи объектларга кўчириш орқали пайдо бўлган ҳолатнинг сабабларини ташқаридан кидиришга мойиллик;
- идентификация – ўзини ахборот эгасига ўхшатиш, унинг ўрнига ўзини кўйиш орқали қадриятларни рад этиш ёки танқидсиз ўзлаштириш;
- регрессия – илгари ҳаётида, масалан, ёшлигида бўлиб ўтган қайсидир воқеаларга қайтиш, уларнинг яхши ва маъқулларини яна хотирада тиклаш ва ҳулқда қайтариш орқали ўзида психологик ҳимоя ёки оқловни ташкил этиш;
- ёлғизланиш-жамиятдан ўзини олиб қочиш, ўзидаги ўзгаришларни бошқаларга билдирмасликка интилиш;
- рационализация – мулоҳаза ва фикр юритиш орқали ўзида ҳимоя инстинктларини пайдо этиш;
- конверсия- мулоқотдаги қандайдир тўсиқлар ёки барьерларни олиб ташлаш учун кутилмаган усулларни қўллаш, масалан, хавотирли информацияни юмористик ахборот билан алмаштириш.

8. 5. Шахснинг маънавий – ахлоқий такомил, ўзини-ўзи ҳимоя қилиш ва бошқариш имкониятлари

Очик ахборот хуружлари вазиятида шахснинг ўзини ўзи ҳимоя қилишни бошқаришда айрим жиҳатларга алоҳида эътибор бериш лозим. Аввало, ҳар бир инсон учун мустақил фикр зарурлигини таъкидладик. Мустақил фикрга эга бўлган инсонгина ўзига нисбатан қаратилган яхши ёки ёмон маълумотнинг моҳиятига етиши ва унга нисбатан адекват реакция кўрсатиши, ҳимоя механизмларини ишга солиши мумкин.

Иккинчидан, ёшлар турли ёт ва бемаза ахборот хуружларига берилмаслиги учун биз уларда миллий ғурурни тинмай тарбиялашимиз ва бунда ҳар бир фан предмети ва тарбиявий мулоқотлардан оқилона фойдаланишимиз зарур. Масалан, республикамизда нишонланган катор тантаналар ўтказилган халқаро тадбирлар ва уларнинг нима учун айнан Ўзбекистон ҳудудида ташкил этилган-

лигига ёшлар эътиборини қаратиш ва уларни очик фикр алмашинувига чорлаш уларда миллий гурурни уйғотади.

Миллий гурурнинг ахамияти шундаки, бундай сифати бор инсон бошқаларга қул, жумладан, ахборот хуружларига тобе бўлмайди.

Учинчидан, миллий гурури бор инсонда имон, инсоф ва диёнат тушунчаларини шакллантириш мумкин. Чунки инсон қалби билан боғлиқ бу кадриятлар интернет ва очик ахборотлар оламида адашгирмайдиган «компас» ролини ўйнайди. Зеро, интернет шундай ўрмонки, унда компасиз юриб бўлмайди. Тўртинчидан, олий ўқув юртларида профессор-ўқитувчиларнинг мавқеини, улар айтадиган ҳар бир сўзнинг аниқ мўлжалли бўлишини таъминлаш зарур. Домла айтадиган ахборот қандай бўлишидан қатъи назар, у қабул қилувчи инсоннинг измида бўлиши, унинг манфаатига хизмат қилишини талабалар онгига етказиши керак. Бунинг учун ёвуз ниятли, ёт ғояларни тарғиб этувчиларнинг асл ниятларини, улар сайъи - ҳаракатларининг охир-оқибати нима билан тугашини очик айтавериш лозим.

Шундай қилиб, ахборот хуружларига қарши туришнинг психологик йўллариини ҳар бир мураббий ва талабага етказиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун *қуйидагиларни* ёдда тутиш лозим:

А) Аслида атайлаб таъсир этишга мўлжалланган хабарни шахс дарров қабул қилмайди. Чунки, биринчидан, унда илгаридан психологик химоя мавжуд ва иккинчидан, ҳар қандай янги нарсанинг сингиб кетишида муайян ахборот тўсиқлари ҳам бўлади.

Б) Бундай шароитларда шахс, бу хабарга ҳамма ишонаверсин, менга таъсир қилмайди» деб ўйлайди лекин маълум маънода у ахборот таъсирига тушиб қолган бўлади.

В) Ишонтирувчи чақириқларга, масалан, реклама орқали етказилаётган хабарларга ёш болалар жуда ўч бўлади ва айнан улар муайян маҳсулотни харид қилишга ота-онани кўндиради. 90% она-лар айнан реклама қилинган маҳсулотларни болаларига сотиб олиб беради. Худди шундай интернетга уланиш, уйда замонавий компьютерга эга бўлиш фикри ҳам болалардан чиқади, бунга ота-онани кўндирадилар ҳам. Бу маънода ёшлар энг химояланмаганлар тоифасига киради.

Г) Хабарнинг асл мақсади аслида маълумот бериш эмас, балки ишонтириш эканлигини тушуниш керак. Одамнинг маълумотлилики

даражаси канчалик юкори бўлса, унинг турли хабарларга ишон-кирамай муносабатда бўлиши ҳам юкори бўлади. Лекин хабарга ишонмаслигимиз бизнинг уни қабул қилишимиз ёки қилмаслигимизни билдирмайди. Яъни, агар биз очикчасига ёшларга «бу ахборот манбаига ишонманглар, улар атайлаб ёлғон маълумот бермокда» десак, бу нарса уларнинг шу турли ахборотни қабул қилмасликларини кафолатламайди. Лекин «огоҳлантирилган одам курулланган, мухофазали бўлади» деган тамойилдан келиб чиқиб, биринчи огоҳлантиришдан сўнг, яна ўз фикримизни фактлар билан асосласак, улардаги иммунитет кучлироқ бўлади. Аммо шуни назарда тутиш лозимки, огоҳлантириш муддати ҳам роль ўйнайди. Масалан, тажрибаларда бир ҳафта аввал огоҳлантиришнинг таъсири узокроқ муддатдан кўра камроқ эканлиги маълум бўлган ёки уйда холи, комфорт шароитда қабул қилинган таъсир билан одамлар орасида, кўпчилиكنинг ичида ёмон хабарни қабул қилиш фаркланади, чунки ёлғиз уйдаги таъсир шубҳаланишни кучлироқ намойиш этиши кузатилган.

Иккинчи томондан, бевосита ахборотни қабул қилиш арафасидаги огоҳлантиришлар қарши далиллар топиш вақтини камайтиради, ундан сал аввалроқ огоҳлантириш эса инсон миясида маълумотни қайта ишлашга имкон беради.

Д) Таниш нарсалар ҳақида маълумотга эга бўлган одамни ишонтириш тезроқ амалга ошади. Лекин самарали тактикалардан бири сифатида ахборот каналлари орқали берилаётган маълумотларни ортикчасига жамият манфаатларига зид эканлиги, уларнинг адолатсиз, худбинларча узатилаётганлиги, нималаридир қонунга хилоф эканлигини қайд этиш мумкин. Яъни, тарбиячи, ўқитувчи очик тарзда ўз норозилигини баён этиш, тарғиботчи фикрга қарши эканлигини айтиш имконига эга. Бу ҳолат ҳам аудиторияни ўйлашга мажбур этади.

Яна ўзига хос стратегиялардан бири - очик ахборот манбалардан кетган маълумотни, ундаги айрим фактларни тан олишдир. Масалан, дарҳақиқат, бизда дарсликларнинг сифати талаб даражасида эмаслигини, маҳаллаларда ночор, нотинч оилалар ҳануз мавжуд эканлиги ва ҳ.к.ни айтиш ва аниқ далиллар билан камчиликларни бартараф этилиш йўллари хусусида фикр билдириш лозим.

Бундан ташқари, ўқитувчига хос бўлган усуллардан бири-ўз қарашларига нисбатан иккиланиш позицияси борлигини очик тан олиш: «балки мен ноҳақдирман, лекин бу масалада шундай

асосларим бор эди...», деб ўз асосларини келтириши ҳам педагогик амалиётда самарали усуллардан ҳисобланади.

8. 6. Таълим билан қамраб олинмаган аҳолига зиёлилар орқали соғлом ғояларни етказиш усуллари

Миллий ғоя мамлакатимизда истиқомат қилаётган салкам 30 миллион аҳолига мақсад-муддаолари, истиқболда тинч ва фаровон яшашига кафолат берувчи ғоявий куч бўлиб, у миллатни миллат, халқни халқ этиб бирлаштирувчи кучли омидир. Бугунги кунда миллий ғоя, миллий мафкура тарғиботи билан кенг жамоатчилик шугулланмоқда, айниқса, таълим тизимида бир қатор илмий манбалар, дарсликлар яратилиб, ўқув жараёнларида қўлланилмоқда ва ёшларни ўз Ватанига содиқ, мард, фидойи, юксак маънавий фазилатлар эгаси бўлишга ундалмоқда. Лекин мамлакатимизда таълим тизими билан қамраб олинмаган аҳолига ҳам миллий ғояни сингдириш зарураги бор. Таълим билан қамраб олинмаган аҳоли онгида миллий ғурур, ватанпарварлик, юртга садоқат, халқ ишига камарбасталик психологиясини шакллантиришнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш муҳим вазифалардандир.

Миллий ғоя ҳар бир фуқаронинг оиласи, жамият, эл юрт олдидаги бурч ва масъулиятини қай даражада акс этаётганини белгилайдиган мезондир. Шунинг учун инсонларда мана шу эътиқодни, масъулиятни кучайтириш учун тарғиботнинг самарали усулларни қўллаш зарур. Тарғиботнинг самарали кечиши учун қандай омилларга мурожаат этиш керак?

Тарғиботнинг энг самарали йўлларида бири халқ ичига фаол кириб бориш, яъни маҳаллаларда аҳоли билан юзма-юз бевосита суҳбатлар олиб боришдир. Давра суҳбатларига таникли эл-юрт ишончини оклаган олимлар, меҳнат фахрийларини таклиф этиб, инсонларда Ватанга бўлган меҳр-муҳаббатни янада кучайтириш мумкин.

Тарғиботнинг самарали кечадиган жараёни сифатида таълим тарбияни оила институти орқали олиб бориш ҳам ўз натижасини беради. Инсон дастлабки ҳаёт ҳақидаги тасаввурларини ўз оиласидан олади. Машҳур рус ёзувчиси Л.Толстой «хамма тасаввурларим 5 ёшгача олган таассуротларим йиғиндисидан иборатдир» дегани бежиз эмас. Чунки инсоният илк бора атроф-муҳит ҳақидаги маълумотларни жамиятнинг асосий ўзаги бўлмиш оиладан олади.

Оилада яхши тарбия топган бола мактабда, маҳаллада, жамоат жойларида ҳам ножўя ҳаракат қилмайди. Педагог А.С.Макаренко ота-оналарга қарата шундай деган эди: «Сизнинг хулқ-атворингиз ҳал қилувчи омилдир. Сиз болани фақат у билан гаплашаётганда унга бирор нарсани ўргатаётганда ёки буйруқ бераётганда ўргатаман деб ўйламанг. Сиз уни ҳаётингизнинг ҳар бир сониясида, ҳатто, ўзингиз уйда йўқ чоғингизда ҳам тарбиялайсиз. Сизнинг қандай кийинишингиз, бошқа кишилар билан қандай гаплашишингиз, қандай қувонишингиз ва ташвишланишингиз, дўстларга ва душманларга қандай муомала қилишингиз, қандай кулишингиз, қандай газета ўқишингиз бола учун катта аҳамиятга эга. Товушингиздаги озгина ўзгаришни ҳам бола сезади ёки ҳис этади, фикрингиздаги барча бурилишлар кўринмас йўллар орқали унга етиб боради». Демак, фарзандларга оилада таълим тарбия берилаётганда ота-оналарнинг ўзлари улар учун намуна, ибрат бўлишлари керак. Шунинг учун миллий ғояни инсонлар қалбига ва онгига сингдиришни энг аввало оиладан бошлаш керак.

Маънавий-маърифий тарғиботни оилада, маҳаллада, кенг жамоатчиликка ахборот тармоқлари, нотиклик клублари, жамоат ташкилотлари орқали узатиш мумкин. Бизнинг ижтимоий хулқ-атворимиз, ҳатти-ҳаракатларимиз бизнинг установакаларимиз билан белгиланади. Тарғибот ва ташвиқот ҳам таълим-тарбиянинг бир кўриниши бўлиб, агарда тўғри олиб борилса, инсонларни бузгунчи ғоялардан асрайди, установакаларни ўзгартиради.

Ижтимоий сўровлар орқали жамоатчилик фикрини ўрганиб, уларнинг билдирган фикр-мулоҳазалари асосида мафкуравий тарғиботни олиб бориш мумкин. Жамоатчилик фикрини ўрганаётганда асосан учта омилга аҳамият бериш керак. *Биринчи омил* - сўровда иштирок этаётганларни мазкур сўровдан *ижтимоий манфаатдорлиги*, *иккинчи омил* - *баҳс-мунозарага сабаб бўладиган вазият*, *учинчи омил* - иштирок этаётганларнинг мазкур *фикрга нисбатан аниқ фикрлари* бўлиши.

Тарғибот ва ташвиқотнинг самарали усулларида бири *оммавий ахборот воситасидир*. Оммавий ахборот воситалари кенг жамоатчилик фикрига тез ва кучли таъсир эта олади. Чунки ҳар бир оилада оммавий ахборот воситалари хабарларидан фойдаланилади ва инсонларнинг маълумот олиш манбаи бўлган бу восита орқали халқимизга миллий ғояларни сингдириш қулайроқдир.

Биз ҳар куни ишонарли маълумотларга бой бўлган хабарларга дуч келамиз, улардан унчалик муҳим бўлмаган қисми ҳам таъсир этиши мумкин. Бирор бир хабар, гоё инсоннинг ҳулқ-атворини ўзгартириши мумкин, бунда *психологик таъсир этишининг* олти босқичига мувожаҳат қилиш керак:

Таълим билан қамраб олинмаган аудиторияга психологик таъсир этишининг олти босқичи:

1. Хабар, гоё аудитория берилиши керак.
2. Берилган хабар, фикр аудиториянинг диққатини жалб қилиши лозим.
3. Аудитория хабар, фикрнинг моҳиятини тушуниши зарур.
4. Аудитория берилган хабардан янги гоё сифатида хулоса чиқариши даркор.
5. Янги гоёни ёдда сақлаб қолиниши мақсадга мувофиқ.
6. Ёдда сақланган гоёни кишилар ўзининг ҳулқ-атворида қўллаш олиши керак.

Урф-одатлар, миллий қадриятларимиз орқали ҳам халқимизга миллий гоёни тарғиб этиш мумкин. Ўзбек оилаларининг ўзига хос миллий қадриятлари мавжудки, бу одатлар ер қуррасининг ҳамма ерида ҳам топилавермайди Масалан, оддий овқатланиш маданиятини олайлик. Ҳамма оила аъзолари жам бўлгандан сўнг дастурхонга таом тортилади. Сўнг таомга биринчи бўлиб оиланинг каттаси бува, буви, ота кетма-кетлигида таомга қўл узатилади. Оддий кундалик давом этадиган бу жараёнда ҳам катталарни ҳурмат қилишга, сабр-қаноатли бўлишга ундалади.

Бадий адабиёт орқали халқимизга сабр-қаноат, ҳаллоллик, ватанпарварлик, садокат каби фазилатларни қалбларга сингдириш мумкин. «Адабиёт атомдан кучли, лекин унинг кучини ўтин ёришга сарфламаслик керак» (Абдулла Қаҳҳор). Мамлакатимиз олим ва ёзувчи, шоирларининг асарларида миллий менталитетимизга мос гоёлардан ўринли фойдаланишимиз зарур.

Ёзувчи А.Қаххор «Бирор бир асар ўқувчида қандай таъсир қолдирса, уни қайси йўлга бошласа, унинг ғояси ўшандадир» деган фикрни билдирган. Дарҳақиқат, ҳозирги кунда ёшларни турли ёт ғояларга берилиб кетмасликлари учун уларни эзгу ғояларига ундаш керак ва бу ғоялар уларнинг маслағига айланишига эришмоқ лозим. Шундагина инсонларни турли бузғунчи ғоялардан сақлай оламиз.

8. 7. Резюме

Инсон – ижтимоий - сиёсий, иқтисодий ва маънавий тизимнинг асоси ва бош бўғини ҳисобланади. Инсоннинг рухий ҳолати унинг дунёқарашлари, эътиқоди, ғоялари, жавобгарлик ва жамоатчилик ҳисси, моддий таъминланганлиги, эҳтиёжларнинг қондирилиши қабилага боғлиқлик ҳолда намоён бўлади.

Ғоя ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, шахснинг мафқураси, дунёқараш, тушунча ва ғояларида ифодаланади.

Очиқ ахборот-коммуникатив тизимларда шахснинг кўникмаларини шакллантириш ҳамда тўғри баҳолаш ва ахборот-психологик хавфсизлик таҳдид белгиларини, таъсир кўрсатишни имкониятларини ва ўз-ўзини ҳимоя қилиш муомаласини тўғри ташкил этиш орқали турли хил ахборий таҳдидлардан ҳимоялаш мумкин.

8. 8. Назорат учун саволлар:

?	1. Гедонистик психология тушунчасига таъриф беринг.
_____	2. Эгоцентризм тушунчаси ва унинг турлари.
.....	3. Мафкура ва психологик хавфсизлик деганда нимани тушунасиз?
.....	4. Миллий гуруҳ тушунчасига таъриф беринг.
5. Психологик ҳимоя деганда нимани тушунасиз?
  6. Ҳимоя механизмларига таъриф беринг.
  7. Психологик таъсир этиш босқичларини санаб ўтинг.

9- мавзу. ЖАМОАТЧИЛИК ФИКРИ ВА ЖАМИЯТНИНГ АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК ҲИМОЯСИНИ ТАЪМИНЛАШ

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

1. Жамоатчилик фикри тушунчаси. *Жамоатчилик фикри жамоатчилик онгининг ижтимоий кўриниши сифатида, жамоатчилик фикри фуқаролик жамияти ҳолатининг ўлчами сифатида, жамоатчилик фикрини шакллантириши ва уни ўрганиши мамлакатнинг ижтимоий – сиёсий ҳаётининг таркибий қисми, жамоатчилик фикрини ўрганиши усуллари.*

2. Ўзбекистонда жамоатчилик фикрини ёйиши орқали ахборот хавфсизликни таъминлаш. *Жамоатчилик фикри омилига эътибор, ижтимоий фикрни мақсадли шакллантириши, жамоатчилик фикрининг дахлсизлиги.*

3. Жамоатчилик фикрини шакллантириши механизмлари. *Ахборот хавфсизлигини таъминлашда, жамоатчилик фикрини шакллантириши жараёнларида миллий менталитетни ҳисобга олиши.*

4. Конфиденциал ахборотнинг тарқалишини тўхтатиши. *Конфиденциал ахборот ҳақида тушунча, конфиденциал ахборотларнинг сир сақланиши, конфиденциал ахборотларнинг сир сақланиши шарт – шароитлари ва зарурияти.*

Таянч тушунча ва атамалар: жамоатчилик фикри, жамоатчилик фикрини шакллантириш, фикр дахлсизлиги, миллий менталитет, конфиденциал ахборот, сир сақлаш, ахборот хавфсизлиги.

9.1. Жамоатчилик фикри тушунчаси

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш масаласи бугунги кунда фавқулодда муҳим аҳамиятга эгадир. Ахборот хавфсизлигини самарали таъминлаш эса жамоатчилик фикри феноменини чуқур англашни тақозо этади. Жамоатчилик фикрини ўрганиш эҳтиёжи эса бир томондан, давлат ва жамият тузилмаларининг демократия тамойилларига нечоғли асосланишига, иккинчи томондан эса мавжуд эмпирик манбаларни илмий-таҳлилий мушоҳадалаш,

назарий қайта ишлаш, синтезлаш ҳолатларига бевосита боғлиқ ҳолда шаклланади. Ана шу икки жиҳатлардан бирор бири бўлмаса жамоатчилик фикрини ўрганиш ҳам, уни демократик услубларда шакллантириш ҳам самарали кечмайди. Жамоатчилик фикри ижтимоий онгдан ҳам давлат ёхуд тузумнинг директив карашларидан ҳам, ёки алоҳида шахс фикр-қарашларидан ҳам фарқ қилади. Жамоатчилик фикри ижтимоий онгнинг хосиласи, жамият турли табақаларининг фикр-қарашлари, муносабатларининг реал ва умумлашма ифодасидир. Жамоатчилик фикри муайян ижтимоий-сиёсий ҳолат, турмуш тарзи, иқтисодий ўзгаришлар хусусида умумий ёки бир неча хил муносабатларга, мавжуд ҳолатларнинг келиб чиқиш сабаблари, ҳаракатлантирувчи кучлари, муаммонинг ечимига хилоф бўлаётган омилар борасида эса мутлақо қарама-қарши ҳамда ўзгарувчан карашларга эга бўлади. Жамоатчилик фикрининг тез ўзгарувчан табиати ҳам уни ижтимоий онгнинг фаол қисми сифатида тасвирлайди.

Айни чоғда, жамоатчилик фикрининг ўзгарувчанлик табиатига таъсир ўтказиш уни муайян меъёрларда ушлаб тура олиш ҳамда мақсадли шакллантириш давлат, жамият хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлаш кафолати ҳам саналади.

Мамлакатда амалга оширилаётган барча ислохотлар, мақсадли ижтимоий ўзгаришлар, янгиланишлар жараёни жамоатчилик фикрида намоён бўлади.

Шу боисдан, жамоатчилик фикрини мазмунсиз асосда, ёхуд тартибсиз тарзда шаклланишига йўл қўйиш қутилмаган натижаларга олиб келиши мумкин. Тарихда собиқ шўролар ҳукуматининг сўнгги лидерлари амалга оширмоқчи бўлган қатор лойиҳалар, ижтимоий ўзгаришлар ислохотининг инкирозга юз тутганлиги фикримизнинг далили бўла олади (масалан, қайта қуриш дастурини амалга ошириш орқали собиқ сиёсий тузум асосларини мустаҳкамлашга уриниш, Сибир дарёларини буриш, анланган эҳтиёжларини шакллантириш, алкоголизмга қарши кураш ҳаракатлари ва ҳ.к.).

Шу боисдан ҳам, ислохотларни амалга ошириш жараёнларини жамоатчилик фикрида қандай намоён бўлаётганлиги, уни қандай шакллантириш, оммани янгиланишлар руҳида тарбиялаш ва энг муҳим жиҳатлардан бири бўлган ахборот хавфсизлигини таъминлаш масалалари Юртбошимизнинг диққат-эътиборида бўлиб келаётганлиги бежиз эмас.

Яқин ўтмишимиздан маълумки, шўролар даврида жамоатчилик фикрига ҳукуматнинг ҳеч қандай эътирозларга ўрин қолдирмайдиган директив кўрсатмалари, махсус сиёсий-назарий йўналишлар орқали узлуксиз равишда таъсир ўтказилиб келинар эди. Бунинг учун эса ўзига хос икки босқичли таъсир услуби амалга ошириларди. Биринчи босқичда вертикал таъсир услуби, яъни энг юқоридан энг қуйи бўғинларгача давлат томонидан режалантирилган ҳукмрон фикр тазйиқи тизимий тартибларда мукамал дастурлар асосида амалга оширилса, иккинчи босқичда горизонтал таъсир услублари ишга туширилиб, ишлаб чиқариш корхоналари, таълим тизими муассасалари, жамоат ташкилотларида «бўюртма» килинган сиёсий фикр алоҳида ижтимоий қатламлар онгига мунтазам равишда сингдирилар эди. Ана шу механизмни ҳаракатга келтириш учун эса давлат тизими марказлашган партия ва турли хил ташаббус гуруҳлари никоби остида мунтазам равишда фаолият юритиб келарди.

Директив кўрсатмалар таъсири ва тазйиқи остида сиёсий ва маънавий забун бўлган халқ ўз характерида табиий равишда ялпи тазйиқдан ҳимоя стандартларини шакллантирган эди.

Бугунги кунда ана шу услубда, яъни жамоатчилик фикрига режавий тарзда бевосита таъсир ўтказиш амалиёти Хитой, Шимолий Корея, Куба, Ироқ сингари мамлакатларда сақланиб турибди. Аммо, ривожланган Ғарб ва Шарқ мамлакатларида жамоатчилик фикрини шакллантиришнинг билвосита услублари кенг қўлланилиб келинмоқда. Бу услуб демократия тамойилларига асосланган бўлиб, асосан оммавий ахборот воситалари, реклама, норасмий лидерлар таъсири, шоу дастурлар ва бошқа омиллар воситасида амалга оширилади.

Фуқаровий жамиятда инсоннинг ўз салоҳиятларини юзага чиқариш ҳамда ўз-ўзини ҳимоялаш эҳтиёжи учун табиий равишда муайян ижтимоий-сиёсий гуруҳларга аъзо бўлиши тақозо этилади. Бу эса инсонга ўзи аъзо бўлган жамият, партия орқали ташқи воқеликка ижтимоий таъсир этиш имкониятини ҳам юзага келтиради. Ривожланган мамлакатларда жамоатчилик фикрини шакллантиришнинг умумий (оммавий ахборот воситалари, телевидение, реклама, шоу - дастурлар) ва горизонтал (жамоат ташкилотлари, оила, норасмий лидерлар, корхоналар, партиялар) йўналишлари амал қилиб келади. Айни вақтда таъкидлаш жоизки, ахборот хавфсизлигини таъминлаш никоби остида ахборот хуружини

глобаллаштиришга интилишдан иборат деструктив ҳаракат ҳам авж олдирилмоқда Масалан, жамоатчилик фикрини бошқариш деб номланувчи (Public Relation) тизим орқали Америка Қўшма Штатларида жамоатчилик фикрини махсус шакллантириш борасида 200.000 кишидан кўпроқ киши доимий фаолият юритиб келади. Биргина АҚШ мудофаа вазирлиги фаолиятини тарғиб этиш бўйича 15.000 мутахассис ишлайди.

Худди шундай тизим Англия, Франция, Италияда ҳам мавжуд бўлиб, бу мамлакатларда берилаётган ахборотларнинг таъсири, уларнинг аҳолининг турли қатламлари орасида ижтимоийлашуви кўламларини ўрганишга ихтисослашган социолог-психолог штатлари амал қилиб келади. Мисол учун, «Рено» заводининг Париждаги илмий лойиҳалаш ва моделлаштириш маркази (марказда 2,5 минг киши фаолият юритади) да 35 кишидан иборат социолог ва психо-логлар гуруҳи доимий иш олиб боради. Шунга ўхшаш мисолларни бошқа кўплаб йирик мамлакатлар ахборот индустрияси иш тажрибаси орқали ҳам кўрсатиш мумкин.

Ахборот интервенциясининг бугунги моҳияти тоталитар тузум давридаги давлат ва ҳукмрон партиянинг директив кўрсатмаларини аҳоли онгига тазйиқий сингдириш услубидан фарқ қилади. Бугунги кунда ахборот тайзиқи асосан, билвосита услублар орқали, яъни, санъат ва маданият, дин, саноат маҳсулотлари, таълим тизими орқали амалга оширилмоқда Ахборот хуружларига қарши кураш жамоатчилик фикри социологияси фанини ривожлантиришни тақозо этади. Ўзбекистонда истиклол йилларининг илк даврлариданок жамоатчилик фикрини ўрганиш ва ана шу реал эҳтиёжлар асосида халқнинг маънавий сарчашмалари булоғини очиш, ўзлигини намоён этиш имкониятларини тиклаш борасида муҳим қадамлар қўйилди. **Биринчидан**, ана шу ижтимоий жараённи ҳам назарий ҳам амалий ўрганишга мутасадди бўлган социология соҳасининг илмий-педагогик асослари таркиб топтирилди, ўнлаб ўқув-услубий адабиётлар, монографиялар, илмий тўшамлар нашрдан чиқазилди. **Иккинчидан**, социология фанининг илмий-назарий салоҳияти таркиб топтирилди. **Учинчидан**, жамиятнинг турли табақалари орасида ижтимоий фикрни ўрганишга ихтисослашган профессионал нодавлат ташкилотлар тизими шаклланди.

Биргина «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини ўрганиш марказида ўтган беш йил мобайнида 109 та махсус социологик сўровлар ўтказилиб 130 мингдан зиёдроқ киши тадқиқотларга жалб

этилди. Агар мамлакатимиздаги ўнлаб ихтисослашган социологик марказлар, ташкилотларнинг мустакил равишда ўтказувчи сўровларига ялли жалб этилган аҳоли сони тахмин этилса, бу ракам бир неча юз мингдан ошиб кетади.

9. 2. Ўзбекистонда жамоатчилик фикрини ёйиш орқали ахборот хавфсизлигини таъминлаш

Ўзбекистонда жамоатчилик фикрини ёйиш орқали ахборот хавфсизлигини таъминлаш ҳолатини умумий баҳолайдиган бўлсак, бу жараён бугунги кунда ўзининг фаол шаклланиш босқичида эканлигига амин бўламиз.

Хўш, шаклланиш босқичидан ўтиш ҳолатида қандай сабоқларга социология фани ўз эътиборини қаратиши лозим? *Биринчидан*, ахборот хавфсизлигини таъминлаш ишларининг тизимий ҳолатда эмаслиги, социологик тадқиқот ўтказиш ишларининг пировард, якуний мақсадга қатъий бўйсундирилмаганлиги яъни ахборотга бўлган ижтимоий эҳтиёжлар негизида аниқланган фикр-хулосаларнинг тегишли давлат ва нодавлат ташкилотларнинг амалий ҳаракат дастурларига жорий этилмаслиги, *иккинчидан*, тадқиқотларнинг етарли профессионал билим ва маҳоратга эга бўлмасдан ўтказишнинг одатий ҳолга айланганлиги жиддий муаммолардан саналади. *Учинчидан*, ўтказилган сўров натижалари турли ахборот воситалари, радио ва телевидение орқали халққа тўлиқ етказилмасдан оммалаштирилмай келинмоқда. Бунинг оқибатида эса жамоатчилик фикрини ўрганиш иши ижтимоий фикрни шакллантиришдан иборат пировард мақсадга тўла хизмат қилмаяпти.

Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов жамоатчилик фикри омилига жиддий эътибор қаратиб, мазкур соҳанинг фуқаролик жамиятини барпо этиш ва жамиятни эркинлаштириш борасида катта имкониятлари мавжудлигини бир неча бор таъкидлаганликлари бежиз эмас. Айниқса, жамоатчилик фикрини мақсадли шакллантириш, аҳоли турли табақалари онгини эзгулик ғоялари руҳида тарбиялаш, маънавият, маърифат, одоб-ахлоқ тамойилларини устувор мавқеларга кўтаришда социологиянинг аҳамиятига бежиз урғу берилмади.

Шу ўринда давлатнинг ўрни қандай бўлади, деган ҳақли савол туғилиши табиийдир. Давлат ошкоралик ва демократия шароитида фуқаровий жамият эркинлигини таъминлаш кафолати сифатида

намоён бўлади. Бу жараёнларда давлатнинг иштироки фақат ташкилий-хукукий, тех-никавий, моддий шароитларни таъминлашга кўмаклашиш билан чегараланади. Жамоатчилик фикрини ўрганиш ишларини эса нодавлат жамоат ташкилотлари, партиялар, илмий муассасалар, социологик марказлар бевосита, тўғридан - тўғри амалга ошириб борадилар.

Хўш, бугунги кунда мамлакатимизда ижтимоий фикрни мақсадли шакллантириш, ахборот хавфсизлигини таъминлаш борасида қандай салоҳиятларимиз мавжуд? Ҳозирги кунда республикаимизда 500 дан ортиқ газета ва 200 га яқин журнал рўйхатга олинган. Пойтахтимизда 5 та телеканал 30 дан ортиқ таҳририят орқали кўрсатувлар тайёрланмоқда. Вилоятларда 10 та телестудия фаолият юритмоқда. Бундан ташқари, мамлакатимизнинг бутун ҳудудлари радио тўлкинлари билан тўла камраб олинган. Юртимизда ўнлаб радио маҳсулотлар тарқатувчи марказлар куну-тун иш олиб бормоқда.

Айни чоғда Ўзбекистон олий ва ўрта махсус, халқ таълими тизимида 300 мингдан ортиқроқ зиёлилар армияси мавжуддир.

Шунингдек, мамлакатимизда 12 минг кишидан иборат олий ва ўрта махсус маълумотга эга бўлган маданий-маърифий соҳа ходимлари фаолият юритмоқдалар. Барча вилоят ва туман хокимликлари қошида «Маънавият ва маърифат» марказлари ишлаб турибди.

Хўш, ана шундай салоҳиятдан қандай фойдаланилмоқда? Таассуфки, мазкур имкониятлардан фойдаланиш ҳолати талаб даражасида эмас. Масалан, республикадаги 6 минг клуб ва маданият уйлари, ахборот ресурс марказлари музей, маданият ва истироҳат боғларида ишловчи ўн минглаб малакали зиёлилар жамоатчилик фикрини шакллантиришга фаол хизмат қилишлари керак. Маданият вазирлиги тасарруфидаги мазкур ташкилотлар, ҳаминша ҳам туманлардаги маънавият ва маърифат марказлари билан бакамти, уйғун ҳамкорликда фаолият юритмаётирлар. Жойлардаги маданий-маърифий муассасалар фаолияти оммага фақат санъат жанрларини тарғиб этиш, ёшларни бадиий ҳаваскорлик ишларига жалб этиш билан чекланиб қолмоқда. Маълумки, клуб муассасалари, телевидение ёки газеталардан фарқ қилиб, конкрет аудитория, реал аҳоли гуруҳлари ўртасида бевосита иш олиб бориш имкониятларига эгадир. Аслида улар аҳоли билан жонли, юзма-юз мулоқотга киришиш, мафкуравий таъсир кўрсатиш имкониятларига кўра бошқа ижтимоий таъсир омилларидан устунроқ мавқега эгадирлар.

9. 3. Жамоатчилик фикрини шакллантириш механизмлари

Социологик тадқиқотлар воситасида ўрганилган жамоатчилик фикрининг дахлсизлиги масаласининг нечоғли муҳимлигини теран англаш ва уни кадрият даражасида баҳолаш ҳам муҳимдир. Маълумки, телевидение ёки бошқа оммавий ахборот воситалари социологик сўров натижаларидан телевидение ёки газета манфаатлари йўлидагина фойдаланишга интиладилар. Жамиятнинг холис фикри сифатида социологик сўров натижалари минбарлари ташкил этилмаган. Яна бир муаммо жамоатчилик фикрини шакллантиришда миллий менталитет омилидан етарли фойдаланмай келаётганимиздир. Маълумки, ўзбеклар табиатан жамоавий халқ бўлишларига карамай лидернинг ибратига, раҳбарнинг, обрў, мартабали шахсларнинг намунасига караб иш қилувчи халқ ҳисобланадилар. Жамоатчилик фикрини шакллантиришда жойлардаги обрў-этиборли шахсларга таяниш, уларнинг руҳлантирувчи салоҳиятидан фойдаланиш имкониятига етарли даражада эътибор берилмай келинмоқда. Социологик кузатувларга кўра, ҳозирги пайтда маҳаллалар, туманлар ва ҳатто ишлаб чиқариш корхоналаридаги маънавий-маърифий масалаларга бағишланган мажлисларда аксарият доимий қатнашувчи бир хил одамлар гуруҳи таркиб топиб қолаётганлиги ҳам эътиборга олинishi зарур. Жамоатчилик фикрини шакллантириш механизмини йўлга қўйиш мақсадида қуйидагилар таклиф этилади:

1. Мамлакатимизда жамоатчилик фикрини фақат ўрганувчи эмас, балки уни шакллантириш ишлари билан ҳам бевосита шуғулланувчи олий малакали кадрлар тайёрлаш ишларини йўлга қўйиш, жамоатчилик фикрини шакллантирувчи социология мутахассислигини алоҳида таълим йўналиши сифатида жорий этиш керак.

2. «Истеъдод» жамғармаси орқали олий ўқув юртларида фаолият юритаётган профессор-ўқитувчиларни ривожланган мамлакатларда малака оширишлари, хориждаги иш тажрибаларни ўзлаштириш имкониятларини янада кенгайтириш лозим.

3. Бугунги кунда мамлакатимиздаги ахборот хавфсизлигини таъминлаш борасидаги жамоатчилик фикри ҳолатини оммага етказётган даврий нашрларга барча ташкилот ва муассасаларни обуна қилишга эришиш зарур.

4. Ахборот хавфсизлигини маданият ва санъат соҳалари орқали Ўзбекистондаги минглаб клублар фаолиятини жойлардаги маъна-

вият ва маърифат марказлари иши билан уйғунлаштириш, ягона маъмурий бошқарув тизимини йўлга қўйиш кун тартибдаги масала ҳисобланади.

5. Оммавий ахборот воситаларида социологик марказлар томонидан ўрганилган ижтимоий фикр натижаларини тезкор тарзда бериб бориш аниқроғи таҳририятлар манфаатларига бўйсундирмаслик ва уларнинг мазмунини яхлитлигича, бузмасдан эълон қилиш, социологик тадқиқотлар яқунларининг дахлсизлиги хусусида шартномалар имзоланиши мақсадга мувофиқ. Шунингдек, оммавий ахборот воситаларида доимий эълон қилиб борилувчи «Социолог минбари» рубрикасини жорий этиш зарур. Доимий рубрика эса социологик тадқиқот натижаларини мунтазам равишда кетма-кет бериб боришни тақозо этади. Бу социологияга нисбатан реал тақлиф бозорини юзага келтиради. Фан ва соҳа ривожига кенг йўл очилади.

6. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун оммавий ахборот воситаларининг юқори ва қуйи бўғинлари рейтинги мониторингини жорий этиш ва ҳар уч ойда ҳолис социологик марказлар кўмағида мазкур нашрларнинг жамоатчилик фикридаги ижтимоий мавқеи даражасини аниқлаб бориш ҳамда матбуотда оммалаштириш ҳам бугунги кун талабларидан ҳисобланади.

7. Ахборот ва мафкуравий хуружларга қарши фаолият юритувчи туманлар ва вилоятлар ва вилоятлар ҳокимликларида уларнинг мавжуд штатлари рўйхати доирасида социолог штатларини жорий этишни амалга ошириш жоиздир.

Ахборот хавфсизлиги масаласида жамоатчилик фикрини шакллантириш жараёнларида миллий менталитетни ўзгараётган замон мантиғига мувофиқ равишда ўзгартириш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратиш лозим. Президентимиз «Тафаккур» журнали бош муҳарририга берган интервьюсида ҳамда «Қамолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати фаолиятига доир сўзлаган нутқларида ва бошқа чиқишларида ёш авлод табиатида шижоат, ташаббускорлик, янгиликка интилиш, гайратчанлик сингари фазилатларни шакллантириш хусусида тўхталган эдилар. Бу эса миллат менталитети таркибида мустақиллик, индивидуал ривожланишга эриша билиш хусусиятларини ривожлантиришни ҳам табиий равишда тақозо этади. Ахборот хавфсизлигини таъминлаш, мафкуравий таъсирдан огоҳлик масаласида фаолият дастурларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш заруратини кун тартибига қўяди.

Хуллас, мамлакатимиз Президенти халқимизни озод ва обод жамият барпо этиш ишларига қатъий азму қарор, шижоат билан киришишга даъват этмоқда. Бунинг учун эса кўпгина масалалар счими ўзимизга боғлиқ эканлигини теран англамоғимиз, снг шимариб, ғайрат билан ишга киришмоғимиз лозим.

Ахборотни ҳимоя қилиш усуллари бу- ахборотнинг конфиденциаллиги, бутунлиги, тўлиқ ва очиклиги, ички ва ташқи хавфларга каршилиқ кўрсатишда кўлланиладиган усуллар, кучлар ва воситалар бирлашмаси.

Хавфсизликни таъминлаш шахснинг, ташкилот ва мамлакатнинг ички ва ташқи хавфлардан ҳимояланган ҳолати. Бу хавфсизлиги куйидагича таъминланади:

-*хавфлардан огоҳлантириш* – бу хавфсизлик таъминлашида кўлланиладиган превентив чоралар;

-*хавфни борлигини аниқлаш*-реал ёки кутилиши мумкин бўлган хавфни назорат қилиш;

-*хавфни топиш*-реал хавфни ва аниқ жинойий ҳаракатни ўз вақтида аниқлаш;

-*жинойий ҳаракатнинг тарқалишининг олдини олиш* - аниқ жинойий ҳаракатни ва хавфни (маълум бир усул билан) бартараф қилиш;

-*оқибатларнинг ликвидацияси* - етказилган зарарни бартараф этиш.

Ахборотни ҳимоя қилиш мақсадлари:

- ахборотнинг тарқалиши олдини олиш;

- яширин киришнинг тақиқланиши;

- бутунлиги, тўлиқлиги ва ҳақиқатлиги сакланиши.

Ахборотни узатаётганда ҳар хил кутилмаган ҳолат юзага келиши мумкин. Масалан, хизматчининг, фойдаланувчининг рухсатсиз, ёмон ниятли ҳаракатлари, фойдаланувчи ёки хизматчининг хатолари, апаратура ёки дастурларнинг ишламай қолиши, фалокатлар, ҳар хил авария ва хавфларни шулар жумласига киритиш мумкин.

Ахборот хавфсизлигини таъминлаш ишини таҳлил қилган олимларимиз ҳимоя асосини ташкил этувчи тузилма ва концепцияларни куйидагича тавсифлайдилар:

• саноат асосида ахборотни ҳимоя қилиш техник воситаларнинг кўплиги ва кенг ривожланганлиги;

- ахборотни ҳимоя қилиш масалаларини ҳал қиладиган, ихтисослашган муассасаларнинг кўплиги;

- ушбу муаммога қарашлар тизимини етарлича аниқ баёнлаш;
- аниқ муҳим амалий тажрибаларнинг мавжудлиги.

Шунингдек, маҳаллий ва хорижий матбуотнинг таъкидлашича, ахборотга қаратилган ёмон ниятлар қарши фикрнинг ўсишини кучайтиради. Тажриба шуни кўрсатадики, бунга қарши кураш учун муҳим ва мақсадли йўналтирилган жараённи, амалиётни ташкил этиш керак.

Бунинг учун аввало малакали мутахассислар, маъмурият, фойдаланувчилар, илмий ходимлар фаол қатнашишлари шарт. Бу масаланинг ташкилий томонини аниқлаб олиш керак. Чунки;

- ахборот хавфсизлигини таъминлаш бир маротобалик тадбир бўлиб қолмайди ва у узлуксиз давом этадиган жараён;

- ахборот хавфсизлигини таъминлашда ҳимоя воситаларидан фойдаланилади. Агарда барча ҳимоя қилиш воситалари яъни, усуллар, услублар, меъёрлар бирлашсагина катта натижа беради. Бу бирлашма ахборот хавфсизлигини таъминлаш тизими дейилади;

- АХТ да ички ва ташқи шароитга қараб бу тизимнинг фаолияти назорат қилинади, қайта янгиланади, керак бўлса қўшимча қилинади;

- ахборотни ҳимоя қилиш учун қаратилган қонун-қоидаларга фойдаланувчилар роия қилсагина ахборот ҳимоя қилинади.

Ахборот хавфсизлигини таъминлашда *қуйидагилар ҳисобга олиниши керак:*

- Аниқ бир маълумот олиш учун белгиланган тартибда ҳақ-ҳуқуқ бўлиши к;

- Фойдаланувчи вазифани бажариш учун унга керакли минимал ҳуқуқни билиши АХТ лар фойдаланувчиларга керакли бўлган маълумотлар берилиши керак;

- Ҳимоя қилувчилар озгина бўлса ҳам маълумотга эга бўлиш;

- Сир сақланаётган ахборотни баҳолаш даражаси таъминланиши;

- Ҳимоя воситаларининг ишдан чиқмаслигини назорат қилиш;

9.4. Конфиденциал ахборотнинг тарқалишини тўхтатиш

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда замонавий технологияларни ривожлантиришга қаратилган кўпгина қонунлар ва меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди. Бу давлат ахборот инфраструктуру-расининг шаклланишида ижобий рол ўйнайди.

Шунга қарамадан кўплаб қўлланилаётган ахборотни қабул қилиш, қайта ишлаш, сақлаш ва узатиш тизимларидан фойдаланишда ҳимоя ва киришни чеклаш воситаларидан минимал ҳолда фойдаланилмоқда. Бунда миллий хавфсизликка таъсир қилувчи маълумотларнинг чиқиб кетиши ва давлат ахборот майдонига кириб келиши хавфи ўсиб боради.

Айрим давлатлар, халқаро уюшмалар ва трансмиллий корпорацияларнинг сиёсий ва иқтисодий фойдаларини кўзлаган мақсадда миллий ахборот ва телекоммуникацион тизимларининг фаолият кўрсатишларида, ўз шартларини ўтказиб қўйиш бўйича геополитик уринишларида муайян мақсадлар кўриниб турибди. Айрим тизимларнинг диққат эътибори асосан Ўзбекистоннинг суверен давлат сифатидаги ривожланишидаги, унинг геополитик ўрни, ҳарбий сиёсат, иқтисодий ислохотлар, илмий изланишларининг йўналишларидаги жараёнлар бўйича маълумотларни йиғишга қаратилган. Бундан ташқари иқтисодий, молия, савдо ва табиий-ҳомашё ва технология масалалари бўйича маълумотларни йиғишга ҳам қизиқиш ортиб бормоқда. Бугунги кун талабларидан келиб чиқиб, давлат муассасалари, корхоналари ва ташкилотларининг халқаро ҳамкорликларининг кенгайтириши давлат сирларининг чиқиб кетиши хавфини ҳам ошириб боради.

Ўзбекистонда охириги икки-уч йилда ахборотлар, ахборот эркинлиги, тамойиллари, ахборот эркинлигини таъминлаш, фуқароларнинг муурожаатлари, фуқароларнинг ариза ва шикоятлари билан ишлаш, интеллектуал мулк ҳуқуқлари илмий салоҳиятни ҳимоя қилиш маданий бойликни асраш, сақлаш билан боғлиқ масалалар бўйича қонунлар қабул қилинди. Энди бу қонунларни амалга киритишда, маана шу қонунда кўрсатилган объектлар хусусан, ахборотни турли таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун амалдаги маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексни, жиноят кодексларини такомиллаштириш керак. Қисқа вақтда эришилган натижалар ахборот эркинлигини таъминлашга қаратилди. Албатта, Ўзбекистон Республикаси учун ҳам ахборот хавфсизлиги тўғрисидаги доктрина

ёки концепциянинг қабул қилиниши жуда ҳам ўринли ва манфаатли ҳисобланади. Мамлакатимизда қатта ахборот марказлари, базалари, банклари шаклланиб бормоқда ва иктисодиёт, молия, тижорат соҳасидаги институтлар, субъектлар борки, дахлдор маълумотлар уларнинг бевосита розилиги билан ошқор қилиниши керак.

Фан, адабиёт, санъат соҳасида яратилган асарлар, интеллектуал мулкнинг, санъат мулкнинг намуналари яъни, патентлаштирилган объектлар борки, буларга ҳуқуқлар ҳам сақланиши керак. Албатта, бу ерда қонун доирасида чеклашлар бор ва эркинликлар ҳам таъминланади. Умуман ҳар бир фуқаронинг маълум бир тафаккурга эга бўлиши орқали ахборотларни олиш ёки тарқатиш имкониятлари бор. Мана шу нуқтаи назаридан ҳам давлатнинг глобал ахборот майдони яъни, халқаро ахборот майдонида иштирок этишига оид ахборот хавфсизлигини таъминловчи қатта, узок муддатга мўлжалланган ҳужжат қабул қилиниши керак.

Ахборот хавфсизлигини таъминлашда давлатнинг, давлат органларининг, мансабдор шахсларнинг, фуқароларнинг ахборот олиш эркинликларини таъминлаш, энг асосийси ахборот тўпловчи, таҳлил қилувчи, тарқатувчи идораларда яъни радио, телевидение, даврий нашлар, интернет тармоғи каби тизимларда ишлайдиган кадрларнинг тафаккурини кенгайтириш, уларни мавжуд қонунлар билан таништириш ниҳоятда муҳим ҳисобланади. ХХI асрда ахборот майдонидаги қураш даврининг сиёсатига айланиб бормоқда. Чунки қайси давлат биринчи бўлиб кўп, ҳолис, объектив, ҳаққоний ахборот тарқатса бутун дунё миллатлари ва халқлари шу мамлакатга эргашади. Шу мамлакатдаги бўлаётган ўзгаришлар, ислохотлар ёки ривожланишни қўллаб-қувватлайди ва ўзининг муносабатини билдиради. Айни жиҳатдан бугун қатта-қатта завод, фабрикалар орқали ишлаб чиқарилаётган товар моддий бойликлар орқали даромад олинаётган бўлса, фақатгина интернетда ахборот базасини яратиш, ахборот технологияларини сотиш, айрибошлаш каби йўллар билан қатта даромад олаётган мамлакатлар ҳам бор. Масалан, интернет учун дастурлар яратиш ёки юқори даражадаги технология воситаларини яратиш орқали даромад олаётган Голландия, Ҳиндистон, АҚШ, Германия каби мамлакатларнинг бутунжаҳон савдо тизимидаги, иктисодиётдаги ўрни яхши маълум.

Республикамизда ахборот технологияларини ривожлантири, ахборот техникалари билан боғлиқ кадрлар сиёсатини ҳал Албатта,

бу сохани яхши биладиган кадрлар кўп бўлса ёшларга кўпроқ билим берса, ёшлар ахборот технологиялари тизимлари билан ишлаш учун қулай шарт-шароитлар яратилса, ахборот майдонида республиканинг манфаатларини таъминлашда, устувор ғояларни тарғиб қилишда улкан имкониятлар юзага келади.

9.5. Резюме

Жамоатчилик фикри жамоатчилик онгининг ижтимоий кўриниши, фуқаролик жамияти ҳолатининг ўлчами сифатида намоён бўлади. Жамоатчилик фикрини шакллантириш ва ўрганиш – мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам жамоатчилик фикрини социологик усуллар билан ўрганиш мамлакат аҳолисининг иқтисодий, сиёсий ҳамда ижтимоий масалалар бўйича ривожланиш даражасини белгилаб бериши мумкин.

9.6. Назорат учун саволлар:

?	1. Жамоатчилик фикри тушунчасига таъриф беринг.
_____	2. Жамоатчилик фикрининг ўзгарувчан табиатини тав-
.....	сифланг.
.....	3. Ахборот интевенциясининг моҳиятини очиб беринг?
	4. <i>Public relation</i> нима?
5. Ўзбекистонда жамоатчилик фикрини ёйиши орқали ахборот хавфсизлигини таъминлаш ҳолати қандай?
  6. Жамоатчилик фикри дахлсизлиги деганда нимани тушунасиз?
  7. Ахборот хавфсизлигини таъминлашда маданият ва санъат соҳалари фаолияти қандай аҳамиятга эга?
  8. Ахборот хавфсизликни таъминлашда жамоатчилик фикрини шакллантириш нималарни талаб қилади?

10- мавзу. ЎЗБЕКИСТОН ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИ ВА ЖАМИЯТНИНГ АХБОРОТ- ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

1. Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг мақсади. Ахборот соҳасида мамлакатнинг миллий манфаатлари ва уларни таъминлаш, Ўзбекистоннинг ахборот хавфсизлигига таҳдидларнинг турлари, республикаимизнинг ахборот хавфсизлик ҳолати ва уни кучайтириш бўйича вазифалар, жамиятнинг турли соҳаларида ахборот - психологик хавфсизлигининг хусусиятлари ва уни таъминлаш учун керакли чора-тадбирлар, Ўзбекистон Республикасининг ахборот ва ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги халқаро ҳамкорлиги.

2. Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш вазифалари ва йўналишлари. Давлат сиёсатида мамлакат аҳолиси ҳамда жамиятнинг ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлашнинг асосий йўналишлари, уларни амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар, ахборот-психологик хавфсизликка эришишнинг ташкилий асослари.

3. Давлат ахборот сиёсати ва уни амалга оширишнинг шакл ва усуллари. Ўзбекистонда ахборот сиёсатининг муаммо ва ютуқлари, ахборот сиёсатини амалга ошириш шакл ва усуллари, ахборот сиёсатининг ҳуқуқий, сиёсий асослари, чет эл оммавий коммуникация воситаларининг таъсири остида қатъий психологик мутаносибликка эришишнинг йўли ва воситалари, Ўзбекистон халқларининг тарихий, маданий, маънавий бойликларини маҳаллий ОАВ фаолиятининг устувор йўналиши сифатида тасдиқлаш, давлат сиёсатини ахборий таъминлаш, маҳаллий аҳолига ва чет эл фуқароларига демократлаштириш ва жамият янгиланиш жараёнлари, ички ва халқаро ҳаётнинг долзарб ҳодисалари бўйича Ўзбекистоннинг тутган ўрни ҳақида ишончли, тўғри ахборот бериш.

4. Ўзбекистон Республикасида маълумотларни ҳимоялашнинг меъёрий-ҳуқуқий ва қонунчилик асослари. Маълумотларни

ҳимоялашнинг ҳуқуқий асослари, маълумотларни ҳимоялашдаги қонунчилик ҳужжатлари.

Асосий тушунча ва атамалар: ахборот – психологик хавфсизлик, ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш йўналишлари, ахборот сиёсати, ахборот сиёсатининг ҳуқуқий, сиёсий, иқтисодий омиллари, халқ, фуқаро, ахборот макони, миллий кизиқиш, миллий хавфсизлик.

10. 1. Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг мақсади

Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш *мақсади* куйидагилардан иборатдир:

- халқ, фуқаро, ижтимоий гуруҳлар ва сиёсий элита руҳиятига таъсир ўтказишнинг олдини олиш;
- геосиёсий рақиблар томонидан сиёсий элита доирасида ва халқ орасида ахборот идрок қилинишини манипуляция қилиш ҳаракатларига қарши туриш;
- ахборот маконида (глобал, регионал, МДХдаги давлатлар орасида) миллий қизиқишларини, мақсадларини татбиқ эта олиш;
- Ўзбекистон жамиятини миллий хавфсизликнинг муҳим муаммоларига муносабатини доимий мониторингини олиб бориш (ижтимоий фикр диагностикаси);
- тазйик ўтказмоқчи бўлган давлатлар экспансиясига диний-маданий соҳада қарши тура олиш.

10. 2. Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш вазифалари ва йўналишлари

Ўзбекистон Республикасининг ахборот - психологик хавфсизликни таъминлаш соҳасида юзага келган вазият туфайли зудлик билан куйидаги вазифалар ечими талаб қилинади:

- ушбу соҳада давлат сиёсатини асосий йўналишларини ишлаб чиқиш ва бу сиёсатни амалга оширувчи механизмларни яратиш;
- ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш тизимини яратиш ва такомиллаштириш;
- ушбу соҳа дастурини ёки концепциясини ишлаб чиқиш;

Ахборот хавфсизлигини таъминлашдаги жавобгарлик

Амалдаги конунларда фуқароларнинг, шахснинг шаъни ва кадр қимматини бузиш, тухмат қилиш, шунингдек, ахборот ресурсларини, тизимларини издан чиқаришда маъмурий ёки жиноий жавобгарлик белгиланган. Бу интернет журналистикасига ҳам дахлдор бўлиши лозим. Масалан, «Ўзбекистонда болалар ўлими биринчи ўринга чиққан» деган ёлгон ахборот бирор сайтга жойлаштириш мумкин. Маълумки, ҳар қандай давлатда аҳоли сонига нисбатан болалар ўлими ёки ногиронлик масалалари бор нарса, бу ижтимоий муаммо ҳисобланиб, доимий равишда давлат тузилмалар орқали ушбу муаммони ҳал қилиб боради. Мана шундай ёлгон ахборотнинг тарқатилиши мамлакатнинг халқаро микросидаги обрўсини тушириши мумкин. Битта журналистнинг шундай фикрни шакллантириш мумкин. У эфир орқали кетадими ёки даврий нашрларда бериладиган маълумот бўладими, келажакда бошқалар фойдаланадиган салбий ахборотга айланиб қолиши мумкин. Унинг хатарли томони шу.

Объектив ҳолис, ижобий, кишининг руҳини тетиклаштирувчи ахборотлар тарқатиладиган бўлса, давлат обрўсининг кўтаришга олиб келади. Масалан, 2003 йил Халқаро болалар жамғармаси ЮНИСЕФ томонидан Ўзбекистондаги болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ жуда катта ҳисоботи эълон қилинди. Дунё бўйича Ўзбекистонда болалар ўлими, болалар ногиронлиги жуда паст ўринда экан. Демак, соғлом авлод масала-сининг давлат сиёсатига кўтарилиши ўзининг натижасини берди.

Бу хабар ЮНИСЕФ нинг ёки БМТ аъзоси бўлган барча давлатларга тарқатилганда албатта, жуда катта қизиқиш пайдо бўлади. Ўзбекистонда олиб борилаётган ислохотлар айниқса ёш авлодни соғломлаштириш, тарбиялаш, тафаккурини ошириш билан боғлиқ бўлган сиёсатнинг амалда исботи мана шу ахборот орқали билинди. Албатта журналистлар мавжуд илмий-адабий, тарихий материаллар асосида ҳаққоний ахборотни тарқатадиган бўлса, бу журналист учун ҳам, жамият ҳам манфаатли бўларди.

Шахснинг ахборот борасидаги хавфсизлиги унинг ахборотдан эркин фойдаланиши зарур шароитлари ва қафолағларини яратиш, шахсий ҳаётига тааллуқли сирларини сақлаш, ахборот воситасида конунга ҳилоф равишда руҳий таъсир кўрсатилишидан ҳимоя қилиш йўли билан таъминланади.

Жисмоний шахсларга тааллуқли шахсий маълумотлар махфий ахборот тоифасига киради.

Жисмоний шахснинг розилигисиз унинг шахсий ҳаётига тааллуқли ахборотни, худди шунингдек, шахсий ҳаётига тааллуқли сирини, ёзишмалар, телефондаги сўзлашувлар, почта, телеграф ва бошқа мулоқот сирларини бузувчи ахборотни тўплашга, сақлашга, қайта ишлашга, тарқатишга ва ундан фойдаланишга йўл қўйилмайди, конун ҳужжатларида белгиланган ҳоллар бундан мустасно.

Жисмоний шахслар тўғрисидаги ахборотлардан уларга моддий зарар ва маънавий зиён етказиш, шунингдек, уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва конуний манфаатлари рўёбга чиқарилишига тўсқинлик қилиш мақсадида фойдаланиш тақиқланади.

Фуқаролар тўғрисида ахборот олувчи, бундай ахборотга эгаллик қилувчи ҳамда ундан фойдаланувчи юридик ва жисмоний шахслар бу ахборотдан фойдаланиш тартибини бузганлиги учун конунда назарда тутилган тарзда жавобгар бўладилар.

Оммавий ахборот воситалари ахборот манбаини ёки таҳаллусини қўйган муаллифни уларнинг розилигисиз ошқор этишга ҳақли эмас. Ахборот манбаи ёки муаллиф номи факат суд қарори билан ошқор этилиши мумкин.

Демак, ҳар бир шахсга, жамиятга, умуман республика худудига нисбатан тарқатиладиган ахборотларнинг тўғрилиги ва объективлиги жуда муҳим ҳисобланади. Мана шу жиҳатдан шахснинг хавфсизлигини, жамият хавфсизлигини, давлат хавфсизлигини таъминлаш деган масалалар ёки институтлар борки улар ўша тарқатиладиган ахборотнинг хавфлилик даражасини пасайтиради. Қолаверса, объектив, ҳаққоний ахборотлар орқали шахсга, жамиятга ахборот тарқатиш орқали уларнинг хавфсизлигини таъминлаш масаласи қўйилади.

Ҳимоя қилиш учун авваламбор, ўша ахборотнинг эркинлигини таъминлаш керак. Демак, «Ахборот олиш эркинлиги принциплари ва кафолотлари тўғрисида» ги Қонунида дастлаб ахборотларнинг эркинлиги, ахборотга эгаллик ҳуқуқи, мулк ҳуқуқи, ахборотларни тўплаш, тарқатиш субъектлар, ахборотга тегишли объектлар, ахборотларни олиш ва бериш муддатлари масаласи, ўша давлат органлари, мансабдор шахсларни, фуқаролар умуман дейлик хорижлик фуқароларга ахборот олишда эркинлик яратиш кафолотлари билан боғлиқ бир қатор моддалар киритилди. Мана шу эркинликларни, кафолотларни таъминлаш учун шахснинг, жамият-

нинг, давлатнинг ахборот билан боғлиқ бўлган хавфсизлигини таъминлаш зарурияти биринчи марта ўша қонунда кўрсатилди. Ҳақиқатдан ҳам кўп хорижий экспертлар ёки ахборот ҳуқуқи билан шуғулланувчи мутахассислар ахборот хавфсизлигини таъминлаш шартми, ахборот бу объектми, бунинг нима зарурияти бор эди деган фикрларни билдиришади. Ахборот-бу даромад манбаи. Ахборот - бу жамиятнинг соғлом фикр юритиши учун у ёки бу кўринишдаги таъсир ўтказадиган куч ҳисобланади. Айниқса, ўсиб келаётган ёшлар ҳали тафаккури яхши шаклланмаганлиги учун уларга тўғри, холис ҳаққоний ахборот бериш давлатнинг манфаатдорлиги борлигини очик айтиш керак. Агарда, бугун дунёда бўлаётган ҳар хил талаблар, ҳар хил ахборотлар, воқеалар, ҳодисалар ҳақидаги хабарларни доимий равишда республика ҳудудида таркатаверсак бу аҳолии орасига кўрқув, ваҳима ҳиссини солиши мумкин. Ўз кўзи билан кўрмаган, бевосита воқеалар гувоҳи бўлмаган, ҳодиса-фактларга нисбатан кишиларда фикрнинг шаклланишига олиб келади. Биз келажакда умид руҳида тарбиялаётган фарзандларимизга тўғри ҳаққоний, уларни онги тафаккури даражасида, улар ҳазм қила оладиган даражадаги ахборотни беришимиз керак. Шунинг учун «Ахборот олиш эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида» ги Қонунида биринчи марта шахс, жамият, давлатнинг ахборотлар билан боғлиқ хавфсизлигини таъминлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Мамлакатга кириб келаётган хавфли, ёлғон, ноҳолис ахборотлар ҳам борки, биз мана шу ахборотлардан шахсни, жамиятни, давлатнинг ўзини ҳимоя қилишимиз керак. Ҳимоя қилиш учун авваламбор, ўша ахборотнинг эркинлиги таъминланиш зарур. Демак, «Ахборот олиш эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида» ги Қонунда дастлаб ахборотларнинг эркинлиги, ахборотга эгалик ҳуқуқи, мулк ҳуқуқи, ахборотларни тўплаш, тарқатиш субъектлар, ахборотга тегишли объектлар, ахборотларни олиш ва бериш муддатлари билан боғлиқ бир қатор моддалар киритилди. Мана шу эркинлик, кафолатларни таъминлаш учун шахс, жамият, давлатнинг ахборот билан боғлиқ бўлган хавфсизлигини таъминлаш зарурияти биринчи марта ўша қонунда кўрсатилди.

10. 3. Давлат ахборот сиёсати ва уни амалга оширишнинг шакл ва усуллари

Ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсати ахборот ресурслари, ахборот технологияларини ривожлантириш ҳамда такомиллаштиришнинг замонавий жаҳон тамойилларини ҳисобга олган ҳолда миллий ахборот тизимини яратишга қаратилган.

Ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- ҳар кимнинг ахборотни эркин олиш ва тарқатишга конституциявий ҳуқуқларини амалга ошириш, ахборот ресурсларидан эркин фойдаланишини таъминлаш;

- давлат органларининг ахборот тизимлари, тармоқ ва ҳудудий ахборот тизимлари, шунингдек юридик ҳамда жисмоний шахсларнинг ахборот тизимлари асосида Ўзбекистон Республикасининг ягона ахборот маконини яратиш;

- халқаро ахборот тармоқлари ва интернет жаҳон ахборот тармоғидан эркин фойдаланиш учун шароит яратиш;

- давлат ахборот ресурсларини шакллантириш, ахборот тизимларини яратиш ҳамда ривожлантириш, уларнинг бир бирига мослигини ва ўзаро алоқада ишлашини таъминлаш;

- ахборот технологияларининг замонавий воситалари ишлаб чиқаришини ташкил этиш;

- ахборот ресурслари, хизматлари ва ахборот технологиялари бозорини шакллантиришга кўмаклашиш;

- дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқариш ривожлантирилишини рағбатлантириш;

- тадбиркорликни қўллаб қувватлаш ва рағбатлантириш, инвестицияларни жалб этиш учун қулай шароит яратиш;

- кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, илмий тадқиқотларни рағбатлантириш.

Ахборот идрок этувчи субъект ёки техник қурилма томонидан қабул қилинибгина қолмасдан, дастлабки манбадан ажралган бўлиши керак. Натижада ахборот устида амаллар бажарилади. Бу амаллар тўплами ахборот жараёнини ташкил этади.

Ахборот жараёнлари - бу ахборотларни қабул қилиш, йиғиш, ишлов бериш ва узатиш жараёнидир. Ахборот доимо моддий-энергетик шаклда, жумладан сигнал кўринишида намоён бўлади. Сигнал турли-туман физик табиатга эга бўлиши мумкин. Ахборот

жараёнида, сигнал манбадан қабул қилувчига, ундан эса манзилга ахборотни ташиш вазифасини бажаради. Ахборот узатиш жараёни-кўп босқичли бўлиб, сигнал ҳар бир этап оралиғида физик хусусиятини ўзгартириши мумкин. Бунда ахборотни ташувчи сигналнинг ўзаро бир қийматлилиги, узатишнинг объективлиги ва батафсиллиги, қабул қилувчи субъектнинг қабул қилиш имконияти тўғрисидаги масалалар юзага келади. Ахборот узатилиши - бу ахборот жараёнининг бир қисмини ташкил этади. Аслида ахборот жараёни у ёки бу манбада жойлашган ахборотни қабул қилиш ва қайд этишдан бошланади. Ахборот турли шовқинлардан ажратилади. Сигнални шаклланиш жараёни тугалланиб, унинг ёрдамида ахборот узатилади. Сигнал дискрет шаклда ифодаланиши мумкин бўлган аниқ тузилишга эга. Компьютернинг ишлаши дискретлаштирилган сигналларни узатиш тамойилига асосланган бўлиб, у формал-мантикий амалларни бажаради. Объектлар образини субъектив қабул қиладиган инсондан фарқли ўлароқ, компьютер объектнинг турли белгилари кодларини қабул қиладди.

Инсон ва компьютернинг ахборотни қабул қилишдаги принципиал фарқка қарамадан иккаласида ҳам ахборот жараёни маълумотни қабул қилиш ва уни ажратишдан бошланади. Ахборотнинг ўзи – электр, акустик, оптик ва шулар каби физик каналлар орқали узатиш учун қулай бўлган сигнал мазмунидир.

Ахборотни қабул қилиш – уни бошқа субъект ёки қабул қилиш қурилмаси томонидан иккиламчи қабул қилинишидир. Ахборотларга ишлов бериш инсон ёки техник қурилма, жумладан компьютер томонидан амалга оширилади. Компьютерда ахборотларга ишлов беришнинг маъноси - катъий дастур ёки алгоритм бўйича келаётган маълумотларни рақамли ёки аналогли қилиб ўзгартиришидир. Маълумотларга ишлов бериш ва бирор масалани ечиш учун компьютерда унча кўп бўлмаган ўзгарувчилар тўшлами бўлиши керак. Компьютердан фарқли ўлароқ, инсон маълумотларни фикран ва мантиқан қайта ишлаш қобилиятига эга. Ахборот жараёни истеъмомчига ахборотни тақдим этиш, яъни турли кўринишдаги тасвирларни намойиш ва қарор қабул қилиш билан тугалланади. Маълумотларни сақлаш муҳим босқич бўлиб, у бошқа босқичлар оралиғидаги ҳолатни эгаллайди ва ахборот жараёнининг ихтиёрий этапида амалга оширилиши мумкин.

Шундай қилиб, компьютер маълумотни қабул қилишдан бошлаб то унга ишлов беришнинг тугалланишигача бўлган ахборот

жараёнининг ихтиёрий боскичида қўлланилади. Ҳар бир ахборот жараёнининг мазмуни ушбу ахборотга ишлов берилаётган соҳа фаолияти билан аниқланади. Ахборот жараёнлари мураккаблик даражаси билан фарқланади.

Ахборот жараёнининг анча содда бўлган кўриниши – маълумотлардан нусха олишдир. Бошқарув жараёнлари эса энг мураккаб кўринишига тааллуқлидир.

Бошқарув – бу ахборот жараёни бўлиб, қўйилган мақсадга эришишга олиб келувчи тизим ҳолатининг ўзгаришидир. Бунда тўғри ва тесқари боғланиш тамойили амалга оширилади. Тамойил фақатгина кутилаётган натижаларни ўрнатишнигина эмас, жараённинг ҳаққоний боришининг ҳам ҳисоб ва назоратини олиб бориш ҳамда тизимни мўлжалланган параметрларидан энг кам оғишига эришиш мақсадида кутилаётган ўзгаришлар йўналишида тизимга таъсир кўрсатиш имконини беради.

Маълумотлар устида амалларни бажариш кидириш, кодлаш, химоялаш, сақлаш ва бошқа муаммоларни келтириб чиқаради. Амалдаги бошқарув тизимлари ўта мураккаб ва жуда хилма-хиллиги билан ажралиб туради. Улар бошқарув ахборотлари ва қайта алоқага эга бўлган бир неча каналлардан тузилган бўлиши мумкин.

Тизим деганда бир вақтни ўзида ҳам бир бутун, ҳам мақсадга эришиш йўлида турдош бўлмаган элементлар тўплами бирлашмаси сифатида қараладиган ҳар қандай объект тушунилади. Тизимлар бир-биридан тузилмасига ҳамда унга қўйилган асосий мақсадларига кўра фарқланади.

Информатикада «tizim» тушунчаси техник воситалар ва дастурлар йиғимларига нисбатан кўпроқ қўлланилади. Тизим тушунчасини компьютернинг қурилмаларига нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Бундан ташқари, аниқ масалаларни ечишга мўлжалланган, ҳужжат ишларини юритиш ва бошқарув ҳисоб-китоблари процедуралари билан тўлдирилган кўплаб дастурлар ҳам тизим бўлиб ҳисобланиши мумкин.

«Тизим» тушунчасига «ахборот» сўзини қўшилиши унинг яратиш ва фаолият юритиш мақсадини аниқлатади. Ахборот тизимлари ихтиёрий соҳада қарор қабул қилиш жараёнида зарур бўладиган маълумотларни йиғиш, сақлаш, қайта ишлаш, кидириш ва узатишни таъминлайди. Улар муаммоларни таҳлил қилиш ва янги маҳсулотларни яратишга ёрдамлашади.

Ахборот тизимлари - маълумотларни сақлаш, қидириш ва фойдаланувчилар сўровига биноан уларни тақдим этиш вазифасини бажарувчи тизимдир.

Ахборот тизимларининг замонавий талқини шахсий компьютерни ахборотларни қайта ишлашда қўлланиладиган асосий техник восита сифатида назарда тутлади. Агар, ахборотга ишлов беришда инсоннинг роли инобатга олинмаса, ахборот тизимларининг техник жиҳатдан таъбиқ этилиши ўз-ўзидан ҳеч қандай маъно касб этмайди.

Бошқарув ахборот тизимлари - маълумотлар, иктисодий - математик методлар ва моделлар, техник, дастурий ва бошқа технологик воситалар ва мутахассислардан иборат бўлиб, маълумотларни қайта ишлаш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш учун мўлжалланган.

Ахборот бошқарув тизими стратегик ва тактик режаларнинг жорий масалаларини ва ташкилотни тезкор бошқаришни ҳал этмоғи лозим. Автоматлаштирилган ахборот тизимлари иш фаолияти давомида олинган тезкор маълумотлар асосида раҳбар ташкилотнинг ресурсларини (моддий, молиявий ва кадрлар) режалаштириши, балансга келтириши, ресурслардан фойдаланиб, бошқарув қарорларининг натижаларини ҳисобини олиши ва баҳолаши, қўйилган вазифани бажарилиши устидан тезкор бошқарувни ўрнатиши ва шу каби ишларни амалга ошириши мумкин.

Бошқарув ахборот тизимлари куйидаги имкониятларни беради:

- маълумотларни тезкор йиғиш, узатиш ва қайта ишлаш ҳисобига қабул қилинган қарорларнинг асосланганлик даражасини ошириш;

- ташкилот бошқаруви бўйича ўз вақтида қарор қабул қилинишини таъминлаш;

- барча раҳбарлар таркибига ягона ахборот фондидан зарурий маълумотларни ўз вақтида тақдим қилиниши эвазига бошқарув самарадорлигини оширишга эришиш;

- бошқарувнинг ҳар қандай сатҳида ва турли тузилмалар бўлинмаларида қабул қилинган қарорларни мутаносаблаштириш.

Бошқарув ахборот тизимларини таснифлаш бошқарув жараёнларининг турларига, бошқарув сатҳига, ўрганилаётган объектнинг фаолият соҳасига ва объектнинг ташкил этилишига, бошқарувнинг автоматлаштирилганлик даражасига боғлиқ.

Автоматлаштирилган ахборот тизимлари – турли-туман ташкилотлар бошқарув қарорларини қабул қилиш учун зарур бўлган, автоматлаштирилган тарзда маълумотларни йиғиш, қайта ишлаш ва узатишни таъминловчи инсон-машина тизимидир.

Автоматлаштирилган ахборот тизимлари, маълумотларни қайта ишлаш бўйича барча амаллар автомат тарзда, инсон аралашуvisиз, лекин унга назорат вазифалари қолдирилган ҳолда бажарилиши билан тавсифланади. Автоматлаштирилган ахборот тизимларининг асосий ташкил этувчиси ахборот технологиялари (АТ) бўлиб, унинг такомиллашуvi ахборот тизимларининг ривожланиши ва фаолияти билан узвий боғлиқдир.

Автоматлаштирилган ахборот технологияларининг асосий мақсади – дастлабки маълумотларни қайта ишлаш воситасида янги сифатга эга бўлган ахборотларни олиш бўлиб, шунинг асосида оптимал бошқарув қарорларини ишлаб чиқишдан иборатдир. Бунга ахборотнинг интеграциялашуvi, унинг долзарблиги ва бир-бирини инкор этмаслигини таъминланиши, бошқарув аппарати фаолиятини қўллаб-қувватлашнинг сифат жиҳатдан янги шаклларини жорий қилиш ва ишлатиш учун замонавий техник воситалардан фойдаланиш ҳисобига эришилади.

Ахборот технологиялари қайта ишланаётган ахборотлар ҳажмининг шиддат билан ортишига қарамадан бу ахборотларни қайта ишлаш муддатини сезиларли қисқартирилишига олиб келади. АТ бошқарувда ахборот ресурсларидан фойдаланиш жараёнида энг муҳим ташкил этувчиларидан ҳисобланади.

Ахборот технологиялари учун автоматлаштирилган ахборот тизимлари - маълумотларни ўзгартириш учун қўлланиладиган восита ва усуллардан ташкил топган муҳит. Ахборот технологиялари ахборот тизимида айланувчи ахборотлар устида бажариладиган аниқ регламентланган қоидалардан иборат жараён дир.

Ахборот технологиялари ташкилий бошқарув ахборот тизимларининг асосий ташкил этувчиси ҳисобланади, у бевосита

Ахборот тизимлари ва ахборот технологияларини яратиш мураккаб лойиҳалаштириш жараёнидир. У ташкилотда янги яратилаётган ахборот-технологик муҳит орқали бошқарув аппарати фаолиятини қисман ёки тўлиқ қайта кўриб чиқишни ўз ичига олади. Шу сабабли лойиҳалаштиришнинг мақсади лойиҳа ҳужжатларини тайёрлаш ва ташкилот бошқарувининг инсон-машина тизимини жорий этишдан иборат. Бундай тизим асосини мутахассис-менед-

жерларга маълумот жиҳатдан хизмат кўрсатиш учун зарур бўлган натижавий ахборотни олишнинг автоматлашган технологияси ҳамда уларни реал вақт режимида асосланган қарорлар қабул қилишлари учун кўпвариантли ҳисоб-китоблар билан таъминлаш ташкил этади.

Лойиҳалаштириш жараёнида ИИО лари бўлинмасининг муҳим бўлган тавсифлари аниқланади, унинг ички ва ташқи ахборот оқимлари ўрганилади, ўрганилаётган тизим ва уни элементларининг математик ва физик аналоглари яратилади, инсон ва бошқарувнинг техник воситаларининг ўзаро муносабат шароитлари ўрнатилади. Асосий эътибор, ахборот тизимларининг умумий архитектурасини батафсил ишлаб чиқиш ҳамда унинг алоҳида объект ва элементлари бўйича лойиҳа қарорлари, уларнинг таҳлили, амалий апробацияси ва жорий этилишига қаратилади.

Ахборот тизимларини технологик жиҳатдан қараб чиқилганда бошқарув аппаратини алоҳида ажратиш мумкин. Қолган ташкил этувчилар – ахборот технологиялари, функционал масалаларни ечишнинг ахборот тизими (ФМЕАТ) ва қарор қабул қилишни қўллаб-қувватлаш тизими (ҚҚҚҚҚТ) – ахборот ва технологик жиҳатдотузилмасининг архитектурасининг асосини ташкил этади.

Ахборот технологияларининг лойиҳалаштириш объекти сифатида, маълумотларни йиғиш, узатиш, тўплаш ва сақлаш процедурасини амалга оширувчи, уларни фойдаланувчига қулай кўришида қайта ишлаш ва ҳисоб-китоблар натижаларини шакллантирувчи таъминот тизимлари олинishi мумкин.

Инсоният замонавий тараққиётининг бугунги таҳлили глобал ахборий жамиятнинг бўсағасида турганлигимизни тасдиқ-лаётир. Жамиятдаги шиддатли ўзгаришлар ижтимоий ва шахсий ҳаётда улкан эврилишларни назарда тутмоқдаки, бу шубҳасиз, ахборий жамиятнинг шаклланиш шароитида аниқ бир ўлчам-га эга бўлган давлат ахборот сиёсатига заруриятни кучайтиради. Айниқса, унинг аҳамияти ахборий кураш кучайган пайтда янада сезилади.

Ўзбекистон Республикаси ахборот соҳасидаги давлат сиёсати ахборот хуружлари кучайган бир даврда катор ташқи давлатлар томонидан ахборий уруш концепцияларининг ишлаб чиқилишини ташқи таҳдид даражасида кўриб чиқишни тақозо қилади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан Ўзбекистон давлат ахборот сиёсатини амалга оширишнинг асослари бўйича давлат дастурининг ишлаб чиқилиши давлат ахборот

сиёсатининг ахборот хуружлари даврида ахборот хавфсизлигини таъминлаш тизимининг асосий компоненти сифатида намоён бўлади. Шу билан бир қаторда таҳлиллар бугунги ахборот сиёсатининг метод ва шаклларида умумий принциплардан фойдаланишнинг самараси паст эканлигини кўрсатмоқда. Ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг давлат бошқаруви методлари ва шакллари талқин этишнинг долзарблиги қуйидаги омиллар билан белгиланади.

Биринчидан, бугун Ўзбекистон ахборот хуружларига қарши тура оладиган давлатнинг самарали тизимини яратишга муҳтож. Зеро, қатор хорижий давлатлар томонидан олиб бориладиган ўзига хос махсус ахборий-психологик урушнинг хусусиятлари бизга маълум.

Иккинчидан, ахборот сиёсатини тигиз ахборотлашган жамият муаммоларини назарда тутган ҳолда ҳозирги замонавий талаблардан келиб чиқиб, янгилаш, модернизация қилиш зарур. Ахборот орқали юзага келадиган мафкуравий можаролар шароитида давлат ахборот сиёсатининг вазифаси жамиятни салбий ахборий мафкуравий хуруждан ишончли сақлаш, қатъий ҳимоя қилиш механизмини яратиш билан белгиланади. Ҳар бир янги ахборий мафкуравий можаро ҳимоя қилинаётган жамият учун янги таҳдидларни келтириб чиқариши мумкин. Демак, мафкуравий таҳдид қанча кўп бўлса, жамиятда кўрқув, ҳадик ва ишончсизлик шунча кўп бўлади. Ана шундай маънавий, рухий, ижтимоий вазиятдан келиб чиқиб, жамият қайфиятини мувофиқлаштириб, йўналтириб, бошқариб туриш муҳим аҳамият касб этади.

Учинчидан, ахборот хавфсизлигини таъминлаш тушунчаси маълум бир халқ, миллат, мамлакат ҳаётида жиддий ижтимоий хавф туғдириши мумкин бўлган замонавий - рухий ахборот технологиялари имкониятларидан тинчлик ва барқарор тараққиёт йўлида унумли фойдаланиш, уни бошқариш, ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий манфаатларга сиёсий тус бермаслик усулларидан фойдаланишни тақозо этади.

Бизнинг назаримизда ахборот хавфсизлигини таъминлаш сиёсати – бу, бевосита сиёсий можароларнинг олдини олиш, энг аввало инсоннинг ўзини ўзи тушуниши ва фуқаролараро муносабатларни юксак маънавий-маърифий мезонлар асосида шакллантириш, замонавий инсонпарвар тафаккурни, ижодкорлик руҳини,

яратувчилик қобилиятини, бунёдкорлик қобилиятларини шакллантиришни тақозо қилади.

Жамиятни бошқариш, ҳозирги замон меъёрлари асосида кишилик тараққиётини таъминлашнинг янги усул ва услубларини кидириб топиш зарур. Жумладан сиёсий-ҳуқуқий, ташкилий-иқтисодий, ижтимоий-психологик ва ахборот тизимини бошқариш каби катор, бир-бирига узвий боғлиқ бўлган йўналишларда бошқаруving энг мақбул йўлини топиш, бевосита ҳокимиятга ишончни, тўла шакллантирилиш жамият ва давлат тараққиётини таъминлашда фуқаролар яқдиллигини, маънавий ва ғоявий жиҳатдан бирлигини таъминлаш зарур.

Тўртинчидан, ахборот-психологик хавфсизлик тушунчаси маълум бир халқ, миллат, мамлакат ҳаётида жиддий ижтимоий хавф туғдириши мумкин бўлган замонавий ахборот технологиялари имкониятларидан тинчлик ва барқарор тараққиёт йўлида унумли фойдаланиш, уни бошқариш, ҳар қандай ижтимоий-иқтисодий манфаатларга сиёсий тус бермаслик усуллардан фойдаланишни тақозо этади. Жамият шу даражада шаклланиши лозимки, унинг аъзолари тигиз ахборотлар бозоридан умуммиллий манфаатга хизмат қиладиган, унинг тараққиётига ёрдам берадиган ахборотнигина танлаб олсин. Ахборот олиш кафолати бу бевосита шахсий манфаатдан устун турадиган, умуммиллий манфаатга дахлдор бўлган кадриятга айланмоғи лозим. Ана шундай шароитда қандай мазмундаги ахборотни тарқатишни ман этиш, жамиятнинг психологик ҳолатига салбий таъсир этувчи, ижтимоий, миллий, этник, диний тафовут ва келишмовчиликларни кучайтирувчи, зўравонлик ва урушни тарғиб этувчи, парнография, маиший бузуклик, шахслар мавқеига, обрўсига ва шаънига салбий таъсир этувчи ахборотларни чегаралашнинг норасмий, виждон билан боғлиқ бўлган, соғлом ақл ва юксак тафаккурга таянган маънавий-руҳий меъёрлари вужудга келади.

10. 4. Ўзбекистон Республикасида маълумотларни химоялашнинг меъерий-ҳуқуқий ва қонунчилик асослари

Амалдаги қонунчилик мавжуд ахборот-коммуникация технологияларининг (АКТ) ривожланиш даражасини тартибга солиди, телекоммуникация ва ахборот технологиялари бозорига кириш тартибини аниқлайди, бу бозордаги субъектларнинг умумий фао-

лият тамойилини ўрнатади, уларнинг солиқ тўлаш шартларини, қонунчилик бузилишига жавобгарлик даражасини белгилайди. Ҳозирги кунда ушбу соҳа фаолияти 17 тадан ошқ қонунлар, жумладан Конституция, фуқаролик, жиноий ва солиқ кодекслари, маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекс билан тартибга солинади.

Қуйида Ўзбекистоннинг АКТ соҳасидаги сиёсатини аниқловчи махсус қонунлар рўйхати келтирилган:

- «Алоқа тўғрисида»ги Қонун;
- «Телекоммуникация тўғрисида»ги Қонун;
- «Радиочастота спектри ҳақида»ги Қонун;
- «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Қонун;
- «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонун;
- «Ахборот эркинлиги принциплари ва қафолатлари тўғрисида»ги Қонун;
- «Муаллифлик ҳуқуқи ва аралаш ҳуқуқ тўғрисида»ги Қонун;
- «Айрим фаолият турларини лицензиялаш тўғрисида»ги Қонун;
- «Электрон ҳисоблаш машиналари ва маълумотлар базаси учун дастурларни ҳуқуқий қўриқлаш тўғрисида»ги Қонун;
- «Электрон рақамли имзо тўғрисида»ги Қонун;
- «Электрон ҳужжатлар айланиши тўғрисида»ги Қонун;
- «Электрон тижорат тўғрисида»ги Қонун.

Қонунчилик блокининг қатта қисмини Президент фармонлари ва давлат қарорлари ҳамда АКТнинг ривожланишини тартибга солиб турувчи соҳавий меъёрий актлар ташкил қилади. Ахборотлаштиришнинг янги хизмат кўрсатиш турларини ривожлантириш ва тартибга солишнинг ҳуқуқий асосини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан: «Электрон рақамли имзо тўғрисида», «Электрон ҳужжатлар айланиши тўғрисида», «Электрон тижорат тўғрисида», янги таҳрирдаги «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги қонунлар қабул қилинди.

АКТнинг ривожланиши билан ахборот технологияларидан фойдаланиб давлат ва инсонлар зарар етказиши мумкин бўлган ноқонуний ҳаракатларни содир этиш хавфи ортмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида»ги 2002 йил 30 майдаги ПФ - 3080 - сонли Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-комму-

никация технологияларини жорий этиш чора - тадбирлари тўғрисида»ги 2002 йил 6 июндаги 200-сонли Қарорлари асосида ишлаб чиқилган «Ўзбекистон Республикасида ахборотлаштиришни ривожлантириш концепцияси»га асосан қуйидаги ахборот хавфсизлигини таъминлаш вазифалари аниқланган:

- ахборот хавфсизлиги соҳасида меъёрий-ҳуқуқий базани такомиллаштириш;

- Ўзбекистон Республикасида ахборот ва компьютер технологиялари соҳасидаги ахборот хавфсизлигини таъминлаш тизимини яратиш ва маълумотлар узатиш тармоғига киритилган химоялаш воситаларининг самарадорлигини баҳолаш, лойиҳаларни ахборот хавфсизлиги талабларига жавоб беришнинг текшириш мақсадида экспертиза ўтказиш ҳамда ахборотларни химоялаш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш;

- ахборотларни криптографик химоя қилишнинг воситаларини ишлаб чиқиш ва маълумотлар узатиш тармоғида ҳамда Интернет тармоғига киришда ахборотларни химоялаш воситалари тизимини қўллаш;

- киберхавфсизлик маданиятини жорий қилиш ва қўллаш;

- шахсий ҳаётнинг дахлсизлиги ва химоясини таъминлаш.

Бу вазифаларни бажариш ахборот ресурсларини бутунлигини таъминлашга, ноқонуний йўқ қилиш, шаклини ўзгартириш, бузиш, нусха олиш, ахборотни тўсиб қўйиш ҳамда бошқа ахборот тизим ва тармоқларига ноқонуний аралашиларнинг олдини олишга омил бўлади. Ҳукумат томонидан алоқа ва ахборотлаштириш соҳасидаги фаолиятларни ташкиллаштириш ва такомиллаштириш ҳамда ахборот хавфсизлиги масаласи бўйича қатор қарорлар қабул қилинган.

Миллий ахборот-коммуникация тизимлари хавфсизлигини таъминлаш мақсадида 2005 йили Компьютер инцидентларига жавоб бериш хизмати (UZCERT) ташкил этилган.

UZ-CERT миллий ахборот тизими ва Интернет тармоғи сегментида компьютер инциденти (можароси) бўйича ахборотларни йиғиш ва таҳлил қилишни таъминловчи, фойдаланувчига ахборот хавфсизлигини бартараф қилишда маслаҳат бериш ва техник кўмаклашиш бўйича ягона марказ ҳисобланади.

Ахборот хавфсизлиги бўйича UZ-CERTнинг статистик маълумотига кўра:

- 20% ноқонуний ахборот олиши форумга тўғри келади;

- 35% ноқонуний ахборот олиши администраторнинг эътиборсизлиги натижасида содир этилган. Администраторлар серверда фойдаланилмайдиган стандарт паролларни ўз ичига олган ёзувларни қолдирганлар ёки сайтни бошқаришда оддий пароллардан фойдаланганлар;

- 15% ноқонуний ахборот олиши, одагда буюртма асосида дизайн-студия томонидан ишлаб чиқилган веб-илованинг бошланғич кодидаги хато ва камчиликлар натижасида амалга ошган;

- 20% ноқонуний ахборот олиши, фойдаланувчиларни идентификацияловчи ахборотларни ва уларнинг шахсий маълумотларини, жумладан паролни ўғирлаш учун мўлжалланган зарар келтирувчи кодли дастурларни почта орқали жўнатиш ҳисобига содир бўлган;

- 10% ноқонуний ахборот олиши сервердаги дастур таъминотининг заифлиги ва дастур версияларининг вақтида янгиланмаганлиги ҳисобига содир бўлган. UZ-CERT доирасида Интернет тармоғи миллий сегмент фойдаланувчиларига ўз веб-сайтларининг ахборот хавфсизлиги билан таъминланганлик ҳолатини текшириш имконини берувчи UZ-CERTified дастури ишлатилмоқда.

Ахборотни муҳофаза қилишнинг криптографик воситалар ва криптографик тизимдан фойдаланган ҳолда махфий ёки давлат сирларидан иборат бўлган маълумотлар баён этилган ахборотни муҳофаза қилиш фаолиятини тартибга солиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида ахборотни криптографик муҳофаза қилишни ташкил этиш чоратадбирлари тўғрисида» 2007 йил 3 апрель 614-сонли қарорига асосан Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизмати ахборотни криптографик муҳофаза қилиш соҳасида ягона давлат сиёсатини амалга оширувчи ва махсулотлар (хизматлар)ни сертификатлашни таъминловчи ваколатли орган ҳисобланган.

10.4. Резюме

Ахборот макони тобора кенгайиб бораётган бугунги кунда фуқароларни ахборот хуружлари ва таҳдидларидан ҳимоялаш ҳар бир ҳуқуқий демократик давлатнинг бош масаласи бўлиб қолмоқда. Чунки оммавий ахборот воситаларидан айника, интернет маълумотларидан жумладан, деструктив руҳдаги сайтлардан фойдаланиш бугунги кун ёшларининг маънавий, ахлоқий тарбиясига салбий

таъсир этаётганлиги ҳеч кимга сир бўлмай қолди. Ушбулардан келиб чиқиб, фуқароларни ахборот хуружларидан ҳимоялаш ва ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш чора-тадбирларни ишлаб чиқиш алоҳида аҳамият касб этадиган масалалардандир.

10.5. Назорат учун савол ва топшириқлар

?
_____
.....
.....
1. *Давлат ахборот сиёсатининг шакл ва усуллари деганда нимани тушунасиз?*
  2. *Шахснинг ахборотдан фойдаланиш ҳуқуқ ва эркинликларига нималар киради?*
  3. *Ахборот хавфсизликни таъминлашдаги жавобгарлик деганда нимани тушунасиз?*
  4. *Ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг вазифалари нималардан иборат?*
  5. *Ахборот соҳасида давлат сиёсати нимани англатади?*
  6. *Ахборот соҳасида миллий қизиқишларни ҳимоялаш деганда нимани тушунасиз?*
  7. *Ахборот макони деганда нимани тушунасиз?*
  8. *Ахборий таҳдиднинг миллат, давлат, халқ ҳаётига салбий таъсир ўтказишини қандай тушунасиз?*
  9. *Давлат ахборот сиёсатининг шакл ва усулларига нималар киради?*
  10. *Давлат ахборот-психологик хавфсизлигининг мақсад ва вазифалари нималардан иборат?*

11- мавзу. АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИК ВА ИНТЕРНЕТ

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

1. Компьютер, интернет ортидаги муаммолар. *Компьютер, интернет технологияларининг инсоният ҳаётида тутган ўрни ва аҳамияти, компьютер ва интернет технологияларининг шахс руҳияти ва ҳолатига салбий таъсири.*

2. Ахборот хуружлари ва унда интернетнинг аҳамияти. *Интернетдан гаразли мақсадлар йўлида фойдаланиш, интернетдаги маълумотларнинг гаразли ва безарразлигини англаш ва англаб етиш психологияси.*

3. Интернет тармоқларида техник бузилиш муммолари. *Интернет тармоғидаги бузилишлар ва унинг асоратлари, хаккерлар ва уларнинг мақсад, вазифа ва психологияси.*

4. Интернет ва ундан фойдаланиш маданияти. *Интернет тармоғидан фойдаланиш маданияти, ахборот истеъмоли маданияти ва интернет, интернетнинг шахсга нисбатан ижобий ва салбий таъсири.*

11.1. Компьютер, интернет ортидаги муаммолар

Ривожланиш, кашфиётлар инсонни доимо ҳайратга солиб келган. Айримлари маълум даврдагина машҳур бўлиб, кейин омма эътиборидан қолаётган бўлса, баъзилари бутун инсониятни ҳайрон қолдириб, ўзининг орқасидан эргаштирмоқда. Табиийлик қонунига кўра ҳайрат билан бошланган янгилик бироз вақт ўтгач, ҳаётнинг одатий таркибий қисмига айланиб қолади.

Инсоният тарихида ҳайрат чўккисида энг узок турган кашфиётлардан бири бу компьютер ва интернет бўлса, ажаб эмас. Компьютер технологиялари бугун ҳаётга шиддат билан кириб келаяпти. Янги нарса эса ёш авлод учун доим қизикарли. Лекин ўша ёш авлод мазкур соҳани ипидан игнасигача мукамал эгаллашга ҳаракат қилаяптими ёки унинг қулига айланиб бораяптими, буни ажратиб олиш мушкул. Компьютерда ўйнаш учун мўл-

жалланган ўйинлар (дисклар) турини ўрганган киши куйидаги хулосаларга келади: Айни пайтда бозорда диск кўринишида сотилаётган ўйинларнинг деярли 95% котиллик, ўгрилик, зўравонлик ва шу каби хатти-ҳаракатлар асосига қурилган экан. Албатта бундай ҳолатлар бола психологиясига ўз таъсирини ўтказмасдан қолмайди. Ўйнаш жараёнида бола шу ҳаракатга кўникиш пайдо қилади ва аста-секин энг даҳшатли жиноятларни ҳам оддий ҳолдек қабул қилади.

Канадалик 25 ёшли Кимвир Жилл 20 кишини жароҳатлаб, 18 ёшли қизни ўлдирган, кейин эса ўзини ҳам отиб ташлаган. Мутахассислар унинг интернетдаги ёзишмаларини излаб топишгач, маълум бўлдики, у почта ходимлари томонидан содир этилувчи бемаъни котилликлар асосига қурилган «postal» ўйинининг ашаддий ишқибози бўлган. Бугунги ўйинларнинг барчасида турли хил давлатлар рамзлари жойлаштирилган. Болага уларни танлаш таклиф этилади, холос. Шу восита орқали бизнинг турмуш тарзимиз энг зўр, биздан ибрат олинг, деган гоё сезиларсиз тарзда сингдириб борилади. Бу эса жуда жиддий гоёвий таъсир ҳисобланади. Болага ўйин ўйнашни бутунлай тақиқлаш ҳам нотўғри. Негаки тафаккурни ривожлантиришга ёрдам берувчи, тил ўрганишга кўмаклашувчи ўйинлар мавжудлигини инкор қилиб бўлмайди. Фақат уларни меъёрида ўйнаш лозим.

Фан ва техниканинг жадал ривожланиши, фаолиятнинг барча соҳаларида ахборот тизимларининг жорий этилиши ва уларнинг кенг қўлланилиши кишиларнинг одатий, анъанавий турмуш тарзига, ишлаб чиқариш амалиётига таъсир этиб, унинг яққол янги шакллари яратмоқда. Бизда савол туғилади, бугун барчани камраб олган интернет аҳамияти қандай? Ундан биз нимани ўрганаёلمиз?

Интернет бу, вақт, макон ва жуғрофий чегараларнинг мавжудлигига қарамай, компьютер ва кичик тизимларнинг ўзаро алоқа боғлаб, глобал ахборот инфратузилмасини шакллантирувчи бутунжаҳон компьютер тармоғидир. У кашф қилинган маълум бир давр ўтиб ноанъанавий интерфаол журналистиканинг ривожланишига сабаб бўлди. Мультимедиа хусусиятларига эга бўлган, миллий, минтақавий ва давлат чегараларини билмайдиган интернетнинг дунёга келиши, бугун барча учун қимматли бўлган ахборотларни тарқатиши эса ўз навбатида катта бир кашфиёт эканлигидан далолат. Бугун интернетда бир вақтнинг ўзида бемалол маълумот

олиш, тарқатиш, қабул қилиш каби бир неча вазифаларни бажариш мумкин. Аммо, ундан қай тарзда, қандай фойдаланиш эса мавҳум бир тушунчадек четда қолиб кетмоқда.

Буюк Британиялик Патрисия Ҳолланд интернет ҳақида шундай дейди: «Интернет деб номланувчи компьютерлар занжирида ташкил топган бутунжаҳон коммуникация тармоғи чексиз масофада бўлган, ўзаро нотаниш индивидиумлар ўртасидаги алоқа боғлашга замин яратади. Интернет макони бўйлаб ҳаракатланиш – бу бўш вақтни фойдали ва мазмунли ўтказиш йўли, тадқиқот учун маълумот йиғишнинг самарали усули, зарур маълумотларни излаш ва таҳлил этишда ёрдам берувчи бебаҳо воситадир»¹.

Дарҳақиқат, интернетдан фойдаланиш ҳар бир инсоннинг ўзига боғлиқ. Кимдир ундан маълумот олиш, сўнги кашфиётларни билиш мақсадида фойдаланса, яна кимдир ўйинлар ёки фильмлар жойлашган сайтни кўриш учун фойдаланади. Айрим пайтларда интернет орқали тарқатилган ҳамма ахборотлар ҳам тўғри бўлиб чиқавермайди. Чунки унда муаллифлик ҳуқуқи мавжуд эмас. Киши ўзи хоҳлаган хабарни тарқатиши мумкин. Компьютер ўйинлари-ю интернет тармоғига ҳаддан ортиқ боғланиб қолишни мутахассислар касаллик, дея баҳолашмоқда. Гарчи бунинг қай даражадаги рухий ҳасталик эканлиги номаълум бўлса-да, лекин юқори технологияларсиз «яшай олмаётганлар» сони ўсиб бормоқда. Америкада 2,5 минг киши ўртасида ўтказилган сўров натижаларига кўра, 70 % одам интернетсиз умуман яшай олмаслигини билдирган. Уларнинг 14 % бутунжаҳон тармоғисиз ҳаёт кечиришлари мушкул кечишини айтган, 12,3 % одам ўзини бу тармоқда ишлашдан тийишга уринаётганлигини маълум қилади. 8,7% киши эса интернетга бўлган қизиқишини дўстлари, ҳамкасблари ва оила аъзоларидан сир тутишга уринади. Кўпчилик ёшларнинг ахборотга нисбатан эҳтиёжи юқори. Ахборот олиш имкониятларининг юқорилиги боис интернет уларни ўзига кўпроқ жалб этмоқда. Бироқ улар маълумотлар аҳамиятини ажрата олишмаяпти. Шу боис тажовузкор ўйинлар, ахлоқсизликни тарғиб қилувчи сайтлар билан банд бўлиб қолишяпти. Афсуски, айрим ёлғон тарқатилган маълумотлар инсонларнинг мафкуравий онгига катта маънавий таъсир ўтказмоқда. Бу маълум бир маънода глобаллашув даврида инсон онгига ёт бўлган ғояларни сингдириш, уларни онгини захарлаш орқали бир томонлама фикрлайдиган бўлиб ўсишига хизмат қилмоқда. XXI аср

¹ Рашидова Д., Муратова Н. Интернет журналистикаси. Т., 2007, 9-б.

техник юксалишлар асри бўлса-да, болага самимий туйғулар, гўзал нарсалар, ахлоқ меъёрлари ҳақида гапириш керак. Уларга иқтисодий муаммолари, ижтимоий мавқеи нуқтаи назаридан эмас, энди дунёни англаб, унга нисбатан муайян муносабати шаклланаётган шахс сифатида эътибор бериш катта аҳамиятга молик.

Олимлар радио, телевидение, авиация, коинотни ўзлаштириш соҳаларида бир қатор кашфиётларни амалга оширди. Компьютер кашф қилиш оқибатида уни бошқариш қийинлиги эса бугун барча олимларнинг олдида турган муҳим долзарб муаммога айланди.

Матбуот, радио ва телевидениедан илгарилаб кетган интернетда бугун чек-чегарасиз маълумотларни кўриш мумкин. Аммо бу сарҳадини билмаган мақола ва хабарлар инсоннинг ахборотга бўлган эҳтиёжини қондириб келмоқда. Ҳозирги пайтда ҳар қандай тараққиёт ва модернизация ахборот технологиясиз рўй бермайди. Ишбилармонлар, ишхоналар фаолиятини интернетсиз тасаввур этиш қийин. Ривожланган мамлакатларнинг соғлиқни сақлаш тизимидаги касаллик варақалари ҳам айнан халқаро тармок орқали тарқалмоқда. Албатта, бунда маълум бир микдордаги қоғоз, вақт тежалганини англаш қийин эмас. Дунёдаги глобаллашув ҳодисаси бевосита интернет имкониятлари туфайли жадаллик касб этмоқда. Бугун интернет бағрида шу қадар ахборот жамланганки, даб-дурустдан унга мурожаат этган инсон шошиб қолиши ҳеч гап эмас. Аммо, таъкидланганидек баъзи пайтларда интернет инсон психологиясига таъсир ўтказиб, уни бошқараётганлигига ҳам гувоҳ бўлиш мумкин.

Статистик манбаларнинг кўрсатишича, ҳар бир 5 ёшли болада (10-17 ёшгача) интернетда ўргатилаётган нарсалар оқибатида ҳаётда жиноятларга қўл уриши ўсиб бораётганлиги кузатилади. Бу эса жамиятда жуда катта муаммога айланмоқда.

Инсон табиатан шов-шувли нарсаларга қизиқувчан бўлади. Интернетда бундай хабарлар минг-минглаб миждозлар томонидан ўқилгани кўрсатилади. Айрим олинган хабарлари тўғрисида фикрларини ёзиб, тўғривоғи уни шарҳлаб, қайта ишлаб чиқиш ҳолатлари ҳам кузатилади. Хабарни тарқатган одам шунини англайдикки, бугун у юборган янгилик назардан четда қолмади. У оммавий аудиториясини кенгайтириш мақсадида яна кўпроқ миш-мишларга бой бўлган материалларни тайёрлайди. Ахборот мазмуни эса омманинг қизиқишига қараб тайёрланади. Унинг тўғри ёки нотўғрилиги эса ўз исботини талаб қилмайди.

Афсуски, интернет хабарлари орасида менталитетимизга тўғри келмайдиган, миллийлигимизга қарши бўлган мақолалар ҳам йўқ дея олмаймиз. Айнан мана шундай пайтларда инсоннинг ягона халоскори бу унинг мустақил фикрга эга эканлиги ҳисобланади. Ўз фикри ва ғоясига эга инсон биринчи маълумотни ўзи баҳолайди. Кейин эса унга ўз муносабатини билдиради. Айрим ҳоларда кўр-кўрона битта янгиликни ўқиб олиб, уни одамларга тарқатиш, ўзидаги саводхонлиги етмагандек, бошқаларни ҳам шунга жалб қиладиган дўстларимиз йўқ деб айта олмаймиз. Ҳар қандай тараққиёт маҳсулидан икки хил мақсадда - эзгулик ва ёвузлик йўлида фойдаланиш мумкин. Бу бир-бирига қарши бўлган сўзлар ўртасида кураш мавжудлигини англатади. Буларни тўғри англашлик ва баҳолаш эса инсон онгига ва унинг маънавий бойлигига боғлиқ.

Замон воқелигига очик кўз билан қараш, реал ва огоҳ туриш, жаҳонда ва қардош мамлакатларимиздаги мавжуд бўлган, тобора кучайиб бораётган маънавий таҳдид ва хатарларни тўғри баҳолаб, улардан тегишли хулоса ва сабоқлар чиқариб яшаш бугунги кун талаби ҳисобланади. Глобаллашув жараёнида мафкуравий иммунитетни таркиб топтириш, миллий анъана ва қадриятларимизнинг моҳиятини ёшлар онгига сингдириш ёшлар онги ва тафаккурини шакллантиришда кўпроқ турли соҳа муҳахассислари, Ватан, меҳнат қаҳрамонлари қабилар билан учрашувлар, тарихий жойларга саёҳатлар ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади.

11. 2. Ахборот хуружлари ва унда интернетнинг ўрни

Ахборотлаштириш - бу умумжаҳон жараёни бўлиб, тараққий этган мамлакатнинг жаҳон бозоридаги пешқадамлиги ва иктисодий ўсиши ва миллий хавфсизлигини таъминлайди.

Бугун бир минтақадаги салбий, ижобий воқеа-ҳодисалар дунёнинг бошқа бир минтақасига жуда тез тарқалиб, ўз таъсирини кўрсатмоқда. Унинг оқибатида, минтақа хавфсизлиги ва барқарорлигига жиддий таҳдидлар вужудга келмоқда. Сўнгги даврларга келиб геосиёсий вазиятнинг ўзгариши ҳамда рақобат кучайиши натижасида, юқорида кўрсатилган омиллардан ташқари илгари кузатилмаган таҳдидлар юзага кела бошлади. Айрим Ғарб давлатлари томонидан ўз миллий манфаатларини кенгайтиришда «демократия экспорти, иккиламчи меъёр» каби атамалар асосий воситага

айланмоқда. Мутахассисларнинг фикрича, ҳозирда ахборот - иқтисодиётнинг энг сердаромад манбаига айланиб бормоқда.

АҚШ Стратегик тадқиқотлар институтининг маълумотларига кўра: «Ахборот маҳсулотига сарфланган ҳар бир доллар, ёқилги-энергетика соҳасига сармоя қилинган бир доллардан кўра, бир неча ўн баробар кўп фойда беради»¹. «Ҳозирги шароитда глобаллашув жараёнини мафкуравий таъсир ўтказишнинг ниҳоятда ўткир қуролига айланиб, ҳар хил сиёсий кучлар ва марказларнинг маффаатларига хизмат қилаётганини соғлом фикрлайдиган ҳар қандай одам, албатта, кузатиши муқаррар»². Агарда мустақил-лигимизнинг дастлабки йилларида Ғарб матбуотининг республика-мизга бўлган муносабатини таҳлил этадиган бўлсак, «Озодлик», «BBC» ва бошқа бир қатор ОАВлар кўпроқ ижтимоий-иқтисодий ва маиший соҳалардаги камчиликларга эътибор қаратганини кўришимиз мумкин. Ахборотни ҳимоялаш масалаларига ривожланган мамлакатлар қатта аҳамият беради. Ҳозирги пайтга келиб халқаро муносабатлар янги ахборот технологиялари асосида шаклланаётгани боис, ахборотни ҳимоялаш, жамиятнинг энг муҳим вазифаси бўлиб келмоқда.

АҚШнинг Марказий разведка бошқармаси томонидан 20-асрнинг 50-60-йилларида «одамларни қайта дастурлаш», «онгни ювиш» борасида кенг кўламли тадқиқотлар олиб борилган. Ижтимоий онгга таъсир этувчи самарали усулларни ўйлаб топиш ва улар орқали одамларни бошқариш мақсадида бу соҳада қатта маблағ сарфланган. Шундай лойиҳалар устида ишлаган олимлардан бири доктор Ивен Камерон 1946 йил чоп этилган «Ижтимоий психиатриянинг чегаралари» асарида фуқаролар устидан назорат ўрнатишга хизмат қиладиган, уларда ижтимоий фикр, эътиқод ва ҳаёт тарзини шакллантирувчи усулларни таъкидлаб ўтган.³

Ахборот хуружларининг тез-тез уюштирилаётганлиги аслида «уруш»га муносабат ўзгарганидан, қуролининг янги тури кашф қилинганидан дарак беради. Ҳозирда турли усулларда олиб борилаётган мафкуравий тарғибот ва ташвиқотларнинг асл мақсади инсон қалби ва онги учун курашга қаратилган. Бу кураш натижасига кўра *Эта асосий босқичдан* иборат:

¹ <http://www.Google.com>

² И.А.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: «Маънавият», 2008. 113-бет.

³ П.И.Иванов, М.Э.Зуфарова. Умумий психология. Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти, Т., 2008, 474-бет.

1) Муайян ахборот инсон томонидан қабул қилинмайди.

2) Ахборот инсон онгида маълумот сифатида сақланиб қолиши ва бундан бошқа бир масала юзасидан қарорлар қабул қилишда солиштирувчи манба сифатида фойдаланиш мумкин.

3) Ахборот фикр ёки гоё сифатида инсон қалбини эгаллаши маънавий-руҳий ҳолатини узвий қисмига айланиши ҳамда бу унинг амалий фаолиятини асосини ташкил қилувчи омил бўлиб қолиши мумкин.

Ахборот учинчи ҳолатда инсонни даъват этувчи, рағбатлантирувчи кучини тўла намоён этади. Ҳозирда ахборот хуружлари ҳақида кўп гапирилатган бўлса-да, мутахассислар томонидан ҳали бу тушунчага тўла таъриф берилгани йўқ. Ўзбекистоннинг геосиёсий жойлашуви, табиий ресурсларга бойлиги ва бошқа иқтисодий, ижтимоий салоҳияти унинг манфаатдор кучлар томонидан «ахборот хуружларининг объекти сифатида қаралиши эҳтимолини келтириб чиқаради. Дунёда ким ахборот бозорини эгалласа, ўша ҳукмронлик тизгинини тутди дейишади. Чунки айна пайтда дунёни инсон эмас, айнан ахборот бошқармоқда. Си-Эн-Эн ва Би-Би-Сининг овози етмаётган жойда «Ал-Жазира»нинг маҳсулотлари сотилаётган экан, бу ахборот бозорида янгича қарашнинг пайдо бўлишига имкон беради.

Ахборот қуролининг универсаллиги, яширинлиги, дастурий аппаратнинг амалга оширилиши шаклларининг кўп вариантлилиги, таъсирларнинг радикаллиги, вақт ва жой танлаш имконини етарлилиги, ниҳоят тежамлилиги уни жуда хавфлилигини кўрсатади. Ҳозирги даврда ишлаб чиқариш ва бошқариш, муҳофаза ва алоқа, транспорт ва энергетика, таълим ва ОАВ - барчаси ахборот алмашинуви жадаллигига, ҳаққонийлигига, тўлиқлиги ва тезлигига боғлиқ. Хужум қилувчи ахборот қуроли деб, қуйидагиларни ҳисоблаш мумкин:

- компьютер вируслари;
- телекоммуникацион тармоқларда ахборот алмашинуви воситаларини йўқ қилиш, давлат ва ҳарбий бошқарув каналларида ахборотларни қалбақлаштириш;

Жамият бир неча минг йиллардан бери мавжуд лекин кенг ахборот урушлари асосан интернет тизими пайдо бўлгандан сўнггина кенг оммалашди. Бу борада, компьютер вируслари етакчи аҳамиятга эга. Компьютер вируслари фуқаролик ва ҳарбий ахборот тизимлари ва тармоқларига киритишга, уларни масофадан туриб

бошқаришга имкон берувчи воситалардир. Бу воситалар ҳақиқий вақт давомида доимий ишлаб турадиган қидирув ва бошқарув автоматлаш-тирилган тизимларига катта зарар кўрсатади. Фарб экспертларини ҳисоблашлари бўйича бундай тизимлар хусусан ишдан чиқарилган вазифаларни тиклаш эҳтимоли жуда паст, шунинг учун уларнинг ишларига аниқ мақсад билан бузиб кириш, оммавий ҳужум қуролини оқибатлари билан тенг алоҳида оғир оқибатларга олиб келиши мумкин.

Глобаллашувнинг авж олиши миллат чегараларини йўқ қилиб юбормоқда. Бунинг натижасида ҳар бир миллатга хос бўлган урф-одат, анъана ва қадриятлар ўз аҳамиятини йўқота бориш хавфи юзага келмоқда. Бу миллатнинг маънавий кашшоқлашувига уларнинг ахборот хуружларига, интернетга қарамлигини олиб келувчи таҳдидларни юзага келтирмоқда.

Ахборот қуроли бу душманнинг ахборот имкониятларини йўқ қилиш учун қаратилган дастурли ахборот воситалари комплексидан иборатдир. Бу аниқлик киритувчи тушунча жаҳонда қадимий тарихга эга бўлган «дезинформация» номи билан, ҳаммага маълум бўлган оддий ташвиқотпсихологик ахборот қуроли мавжудлиги сабабли ҳам муҳимдир. Бугунги глобаллашув асрида ахборотга бўлган талаб ҳар қачонгидан кучайиб бормоқда. Шу сабабли ҳам дунё аҳолиси мулоқоти тилида «психологик уруш», «ахборот уруши», «психологик операциялар», «ахборот психологик кураш олиб бориш», «психологик ҳимоя сингари атамалар» кенг оммалашиб бормоқда.

Стратегик даражада психологик операциялар муайян сиёсий ёки дипломатик қарашларни, расмий баёнотларни ёки давлат раҳбарларининг хабарларини тарқатиш ва тарғиб қилиш бўлиши мумкин. Ахборот психологик таъсир ўтказишда сиёсий ва ҳарбий раҳбарлар, шунингдек ОАВ, маданият ва санъатнинг кўзга кўринган вакиллари асосий объект бўлиб ҳисобланади. Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, кейинги пайтларда мамлакатимизга нисбатан ҳам ахборот-психологик таҳдидлар содир этилмоқда. Бу жараёнга Президентимиз И.А.Каримов қуйидагича изоҳ берган «бугунги кунда замонавий ахборот майдонидаги ҳаракатлар шу қадар тивиз, шу қадар тезкорки, энди илгаригидек, ҳа, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўқ, деб бепарво қараб

бўлмайди. Ана шундай кайфиятга берилган халқ ёки миллат тараккиётдан юз йиллар орқада қолиб кетиши ҳеч гап эмас.»¹

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, ўз вақтида ва ишончли ахборотларга эга бўлиш ҳамда уларни ўз вақтида етказиш ва амалиётда унумли фойдаланиш самарали бошқаришни таъминлашнинг асосий шarti ҳисобланади. Эндиликда ахборот-давлат фаолиятида бошқарувчилик кучини сезиларли даражада намоён қилади. Бугун жаҳон миқёсида бўлаётган ўзгаришлар, иқтисодий тараккиёт, илм-фандаги инсон аклини лол қолдирадиган янгиликлар, ихтиролар барча-барчаси ОАВ орқали ҳар бир хонадонга кириб бораётганлигини инобатга олсак, ОАВ матбуот ва интернет яхшиликка, эзгуликка хизмат қилмоқда, дейишимиз мумкин. Халқаро муносабатлар тизимида рўй бераётган ўзгаришлар натижасида миллий хавфсизлик, минтакавий хавфсизлик ва халқаро хавфсизлик каби тушунчалар моҳиятини тушунишга, уларнинг ўзаро боғлиқлигини англашга, эътибор ортиб борилаётганини алоҳида таъкидлаш зарур. Одамларнинг мақсадлари ҳилма-хил, халқлар орасида тортишиш ва талашилар жуда кўп. Шундай ҳолатлар ҳам бўладики, захирада ёлғон хабардан бошқа хабар бўлмайди. Бунга қарши курашишнинг энг самарали курали ҳам, айнан шу ахборотдир. Шу боис ахборотни ўз мақсадларига хизмат қилдиришга интилиш кескин тус олмақда. Ахборот, уни узатиш, қайта ишлаш ва йиғиш босқичлари ўзига хос хусусиятга эга эканлиги билан ҳам аҳамиятлидир. Яъни, инсоннинг оддий, кундалик эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ҳатти-ҳаракатларининг асосини ҳам, дунё мамлакатларининг инсоният тақдирига дахлдор бўлган қарорларининг манбаини ҳам ахборот ташкил этади. Бу эса ўз навбатида гоъвий таъсир ўтказиш имкониятларини янада кенгайтиради.

11.3. Интернет тармоқларида техник бузилиш муммолари

Ҳозирги ахборот технологиялари ривожланган бир даврда, барча радиоэлектрон воситалар ахборот курашидан оммавий фойдаланиш йўли билан эришилади. Ривожланган мамлакатларнинг кўпчилик аналитиклари курулнинг бу турини «замонавий дунёга эгаллик қилишнинг ҳал қилувчи омили» деб ҳисоблайдилар. Ҳақиқатдан ҳам, замонавий дунёга эгаллик қилишнинг энг яхши

¹ И.А.Каримов. Юксак маънавият–енгилмас куч. Т.: «Маънавият», 2008, 112-бет.

воситасига айланиб улгурган ахборот воситаларисиз бугунги кунимизни тасаввур қилиб бўлмайди.

Ахборот хуружи – турли хил давлатлар томонидан ишлаб чиқилиб бошқа давлатларнинг ахборот соҳасига хавфли таҳдид ўтказиш воситаларини яратишни кўзда тутди¹. Ахборот объектларини қамраб олади ва уларга таъсир ўтказишга ҳаракат қилади. Ахборот хуружининг келиб чиқиши 4 та йўналишдан иборат: ташкилий, ҳуқуқий, сиёсий, технологик йўналишлар².

Биз биламизки, ахборот хуружининг 2 кўриниши мавжуд: тасодифий хато ва режалаштирилган хатодир.

Тасодифий хатолар оператор хатоси, дастурчи янглишиши, ишдан чиқиши, табиий офатлар натижасида бўлиши мумкин. Бунга мисол қилиб, Марс сайёраси районига учиб кетган «Фобос» фазовий аппарати кейинги вазифаларини бажармади. Чунки юборилган сигналда фақатгина бир ҳарф тушурилиб қолдирилган эди, натижада йўл кўрсатиш тизими ўчиб қолиши содир бўлган. Венерага йўналтирилган Америка фазовий кемаси бошқарув тизими модулида оператор вергул ўрнига нукта қўйиб қўйгани учунгина ўз учини тўхтатган.

Режалаштирилган хато эса айнан эътиборимизни тортаётган ахборот хуружидир. Ғарбий Европа мамлакатларининг биридан Ироқ сотиб олган ПВО тизимларига шундай хато ишлайдиган дастур атайин киритиб қўйилган эди, бунинг натижасида 1991 йили Форс кўрфази худудидаги уруш пайтида бу тизимлар ишга тушмади.

Дезахборот – тушунча бизга узок ўтмишдан маълум. Россиялик эксперт-ларнинг фикрича: «Ахборот қуроли бу - ахборот массивларини йўқ қилиш, бузиш ёки ўғирлаш воситаси, ҳимоя тизимини бузиб киргандан кейин улардан керакли маълумотларни билиб олиш, уларга қонуний фойдаланувчиларнинг киришини тақиқлаш ёки чеклаш, техник воситаларнинг ишларини бузиш, телекоммуни-кацион тармоқларни ишдан чиқариш, компьютер тизимларини, жамият ҳаётини юқори технологик таъминлашни ва давлат фаолиятининг барча бўғинларини йўлдан чиқаришдир³». Бу

¹ Микрюков В.Ю., Безопасность жизнедеятельности человечества. 2006, изд-во Феникс, 419–425 стр.

² Қосимов С.С. Ахборот технологиялари. Т.: «Ўзбекистон», 2005.

³ Фозилов М. Ахборотлар хавфсизлиги ҳақида. //Info.com.uz журнали, №2, 2005 й.

каби жараёнларни ахборот технологиялари, хусусан, интернет тармоқ-ларида ишлаганимизда кузатишимиз мумкин.

Кундалик эҳтиёжимизга айланган, интернетнинг иккита *муҳим ва хавфли хусусиятларини* алоҳида таъкидлаш керак: яшовчанлиги ва стратегик аҳамиятдаги харбий объектларни бошқариш тармоқ-ларига ўзбошимчалик билан уланиш мумкинлиги.

Интернет тармоғи 1973 йилда бомбардимон ёки ҳатто ядро ҳужуми пайтида ҳам қисман зарарланганда ишлай оладиган истикболли тадқиқотлар ва АҚШ мудофаа вазирлиги лойиҳалар бошқармаси доирасида «Арпанет» тармоғи яратилганда пайдо бўлган. Кейинчалик бу тармоққа бошқа бошқармаларнинг ахборот тармоқлари уланган.

Форс кўрфази худудидаги уруш пайтида кучли радиоэлектрон бостириш қўлланилишига қарамай, Қўшма Штатлар Ироқни ташқи дунёдан тўлиқ узиб қўя олмади. Ироқ ҳукумати айнан интернет тармоғи орқали қурол сотиб олган, маҳсулот етказиб берган, фирмаларга чет эллардаги банкларда сақланган пулларни ўтказган.

Ҳозирги кунда интернет тармоқларидан бир қанча ижобий мақсадларда, хусусан шу муқаддас заминда туриб ҳам интернет орқали дунёнинг нуфузли олий таълим муассасаларида ўқиш ёки жаҳоннинг номдор кутубхоналаридан фойдаланиш, мақсадга фойдаланиш мумкин. Бироқ баъзи бир қабих ниятли шахслар эса интернетда ўзларининг нопок ниятларини амалга оширадilar. Бу худди танганинг икки томони эканлигидек гап.

Агар бу каби жараёнларнинг тарихий кўринишларини ўргансакчи, бунга ғарб матбуотларида келтириляётган кўплаб мисоллар далил бўла олади. Мисол учун, 1994 йили 16 ёшлик Лондонлик мактаб ўқувчиси Интернет орқали АҚШнинг ҳаво ҳужумидан ҳимояланиш тизимларининг бири компьютер тармоғига кириб олади, кейин эса «қонун бузар» худди шундай Интернет орқали Нью-Йорк яқинида жойлашган Америка ядро тадқиқот маркази тармоғига ҳам уланади. «Ахборот қароқчини» аниқлашича, Лондон магазинларида сотиладиган иккита оддий компьютер бўлиб чиққан. Аммо, бу далилий ашёлардан олинган ахборотлар Америка харбий объектлари ҳақида шунчалик кўп махфий маълумотларга эга эканки, улар уч минг бет матн бўлиши мумкин эди.

Компьютер вируслари ўтган асрнинг 70–80-йилларида компьютернинг кириб келиши билан пайдо бўлган¹. Ўлчами бўйича

¹ Каримов М.М. Ахборот хавфсизлиги масалалари. Т.: «Алоқачи», 2006 й.4-7 б.

катта бўлмаган махсус ёзилган дастурдан иборат бўлиб, у ўзини бошқа дастурларга «ёзиб қўйиши», шунингдек, компьютерда турли нохуш амалларни бажара олиши мумкин. Бундай дастур ишлашни бошлаганда дастлаб бошқарувни вирус олади. Вирус бошқа дастурларни топади ва унга «юкади», шунингдек, қандайдир зарарли амалларни бажаради. Вирус ўзига тегишли амалларни бажариб бўлгандан сўнг бошқарувни ўзи жойлашган дастурга узатади. Вирус жойлашган дастур одатдагидек ишини давом эттиради. Ташқаридан дастурнинг «касалланганлиги» билинмайди.

Кўп турдаги вируслар шундай тузилганки, касалланган дастурни ишга туширганда, вирус компьютер хотирасида доимий қолади ва вақти-вақти билан дастурларни касаллайди ва компьютерда зарарли амалларни бажаради. Бунга бир канча вирус турларини санаб ўтиш мумкин:

ВИРУС №-666 деб аталувчи вирус, у ЭХМ операторининг «психофизик ҳолатига» таъсир кўрсатиб, уни ўлимга олиб келиши мумкин. Бу «котил-вирус» экранга алоҳида махсус ранглар комбинациясини чиқаради, у одамни ўзига хос гипнотик қарахт ҳолатга туширади ва унда шундан онгсиз қабул қилиш келтириб чиқаради, у юрак-қон томир тизимининг ишлашини кескин бош мия томирлари фаолиятига салбий таъсир кўрсатади.

Троян – хавфли вируснинг бир тури. Бу яширин маълумотлар олиш учун душманнинг ахборот муҳитига яширин, руҳсатсиз киришни амалга оширишга имкон берувчи дастурдир.

Вирусга қарши дастурлар қувватига қараб бир неча турга бўлинади. Вирусларга қарши курашиш учун DSAV 2.0 комплекси яратилган. Унинг таркибига қуйидагилар киради:

1. *Kaspersky Internet Security 2013* – компьютерни барча тармок хавфларидан ишончли ҳимоялашни тامينловчи «Касперский Лабораторияси» янги маҳсулоти. Касперский® 2013 Антивируси - самарадорлиги бутун дунёда миллионлаб фойдаланувчилар томонидан текширилган, таянч антивирус технологиялари билан таъминланган маҳсулот.

2. *Doctor WEB (Dr Web)* - янгидан яратилган, маълум ва номаълум вирусларни аниқлаш ва йўқотиш учун ишлатиладиган вирусга қарши дастур. У архивланган файлларда ҳам вирусларни аниқлай олади (ҳар ойда ўртача 2 марта янгиланади).

3. *ADINF* - дискдаги барча ўзгаришларни назорат қилувчи, дискларнинг вирусга қарши ревизор дастури (бир йилда бир неча

марта янгиланади.) Дискдаги барча дастурларнинг физик камчиликларини назорат қилади. Дискнинг тизимли соҳасини ва файллар ҳолатини эслаб қолади ва қайта юклашда дискдаги ўзгаришларни аниқлайди. Агар бирор хавfli ўзгаришлар аниқланса, фойдаланувчига бу ҳақда хабар беради.

4. *SHERIF* - каттик дискдаги операцион тизим, дастурлар ва маълумотлар файлини 100 % кафолат билан химояловчи резидент дастур.

Амалда юқоридагиларнинг биттасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Бирок дастурни ўрнатиб, уни доимий равишда янгилаб борилса, фойдалироқ бўлади.

Хулоса ўрнида шуни айтиб ўтиш жоизки, бежизга биз яшаётган аср «ахборот технологиялар асри» деб номланмаган. Дарҳақиқат, ривожланиш, ўсиш, юксалиш бир қанча омилларга боғлиқлиги билан бир қаторда, ахборот технологиялари воситалари, радиоэлектрон воситаларининг аҳамияти ғоят юксак. Зеро ахборотни етказиш ва қабул қилишда бу каби воситалар тезкорликни амалга оширади.

Агар жоиз бўлса, ахборот технологиялари воситаларини одам организмига ўхшатиш мумкин. Одам ўз ҳаёти давомида соғлиги учун курашмаса турли хилдаги микроб ёки вируслар орқали шикастланиши мумкин.

Технология воситалари ҳам, хусусан компьютер фаолиятини бузувчи «қотил» вируслар сабабли дастурларда ўзига хос бузилишлар келиб чиқади. Юқорида санаб ўтилганидек, ҳозирги кунда бу вирусларга қарши антивируснинг бир неча турлари яратилган. Улар тезкорлик ва аниқликка эришишнинг энг яхши усули.

Ҳар бир тараққий этган давлат ривожланиш ва юксалиш тарихида ахборот технологияларининг аҳамияти бекиёсдир. Шундай экан, технологик воситалар тараққий этишнинг илдам одимларидан биридир.

11. 4. Интернет ва ундан фойдаланиш маданияти

Интернет бу – ҳозирги замон талабидаги ягона ва оммабоп компьютер тармоғи ҳисобланиб, бизга барча соҳаларга оид поанклик яъни онгимизга мавҳум бўлган тушунчалар ҳақида очик – ойдин ва раво маълумот берувчи ахборот манбаидир.

Табиийки, ҳозирги кунда ушбу омилга бўлган эҳтиёжмандлар сони кундан кунга ортиб бормоқда. Мазкур тармоқ бутун дунё миқёсидаги глобал тармоқдир. Зеро унда мавжуд янгиликлардан хабардор этувчи матнлар, тасвир ҳамда овоз хизматлари ва бир катор имкониятлар барча жабҳада катта енгилликларни юзага келтираётган бўлса-да, аммо иккинчи томондан инсониятни беихтиёр виртуал оламга жалб этиб бормоқда.

Айниқса, бу таъсир доирасидан ўсмир ёшлар ҳам йўқ.

Бу борада психологларнинг сўзлари куйидаги натижаларни исботламоқда: Интернет тармоғидаги ижобийлик талабаларнинг фан, соҳа ва фаолиятига боғлиқ муҳим аниқ далилларга эга бўлишида ҳар томонлама қулайлиги ва тегишли вақт миқдорининг тежалишига олиб келиши кундек равшан, лекин қизиқувчанлик сабабли интернет ахборотларидаги ортиқча маълумотларга ҳаддан зиёд берилиб кетишлари улардаги энг муҳим инсоний ҳелатлар; изланувчанлик, фикрий ривожланиш, мушоҳада, таҳлил қилиш қобилияти ва хотиранинг ўткирлик даражасини сусайтиришга сабаб бўлмоқда.

Маълумки, интернет воситасидан фойдаланиш ҳеч кимга мажбурий бўлмаган ва инсоннинг ўз тафаккуридан келиб чиққан қонун қоидалар асосида бўлиши кераклиги ҳамда ундаги меъёр талаблари, яъни интернет тармоғидан ахборотларни тўғри танлаш ҳар жиҳатдан ўринлидир. Бундан кўришиб турибдики, ушбу тармоқ воситасининг ўз ичига қамраб олган ахборотлар миқёси шу қадар кенг ва кўп эканлиги гоҳида ўзимизга керакли бўлган маълумотларни ажратиб олишимизда ҳам қийинчилик туғдирмоқда.

Барчамизга маълумки, интернетда ишлашимиз учун кидирув тизимларининг ўрни беқиёс. Ўзингизга керакли барча маълумотларни шу каби бирон бир сайтнинг «излаш» катакчасига ёзиб, чиқарилган кўпгина маълумотлар ичидан ўзингизга кераклисини танлаб олаверасиз ёки маълум бир сайтнинг манзили ёдингиздан кўтарилдими, яна ўша кидирув системалари ёрдамга келадиган сайтга алоқадор қалит сўзларни терасиз ва қарабсизки ўша сайт қаршингизда намоён бўлади.

Интернет тармоғида: Yahoo, Google, Ref.uz сингари яна бошқа номлар билан аталувчи кидирув тизимлари мавжуд.

Юқоридаги кидирув дастурлари ҳақида батафсил ва умумий таъриф беришда уларни бирор бир тизим орқали Масалан, *Google* тизим тушунтириш мақсадга мувофиқдир.

Бу компания интернетдаги етакчи кидирув тизими ҳисобланади, дунё бўйлаб тармоқ фойдаланувчиларининг ўнтадан еттитаси у ёки бу маълумотларни топиш илинжида айнан мана шу сайтга мурожаат қилишади. Тизим ҳар куни 50 миллионга яқин сўровларни қабул қилади, саккиз миллиардлаб веб-саҳифаларини индексация қилади. У 101 тилдаги ахборотни излаб топиши мумкин. Кейинги йилларда бутун дунё интернет фойдаланувчилари орасида кенг оммалашиб бораётган *Google* тизими 1998 йил сентябрда ишга тушган. Ҳозирда бу компаниянинг кидирув тизимидан ташқари яна бир қатор фойдали ва қулай хизматлари мавжуд ва улар сони ортиб бормоқда.

Яқинда *Google* нинг 14 йиллиги нишонланган.¹ Дарҳақиқат, ҳозирда нафақат интернет тармоғининг вужудга келганлиги, бундан ташқари шу каби жаҳонро ривожланиб келаётган турлитуман ахборот технологиялар ёш авлодга ижобий таъсир кучини ўтказаятганлигини бир томондан қувонарли бўлса-да, иккинчи томондан уларни турли салбий сабоқлардан асраш мақсадида тарбиявий муҳитни кучайтиришга ундайди.

«Бугунги кунда ёшларимиз нафақат ўқув даргоҳларида, балки радио - телевидение, матбуот интернет каби воситалар орқали ҳам ранг баранг ахборот ва маълумотларни олмоқда. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда болаларимизни онгини фақат ўраб-чирмаб, уни ўкима, буни кўрма, деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ўраб олиш ҳеч шубҳасиз замоннинг талабига ҳам бизнинг эзгу мақсад-муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди. Нега деганда биз юртимизда очик ва эркин демократик жамият қуриш вазифасини ўз олдимизга қатъий мақсад қилиб қўйганмиз ва бу йўлдан ҳеч қачон қайтмаймиз.

Бинобарин, биз давлатимиз келажагини ўз қобилигимизга ўралиб қолган ҳолда эмас, балки умумбашарий ва демократик кадриятларни чуқур ўзлаштирган ҳолда тасаввур этамиз. Биз истикболимизни тараққий топган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиб, давлат ва жамият бошқарувини эркинлаштириш инсон ҳуқуқ ва эркинликларини фикрлар ранг - бараңлигини ўз ҳаётимизга янада кенгрок жорий қилишда кўрамыз. Биз бутун маърифатли дунё, халқро ҳамжамят билан тинч-тотув, эркин ва фаровон ҳаёт кечириш ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш тарафдоримиз.

¹ www.google.uz. «google хақида».

Биз учун шундай йўл маъкул, унинг бошқа мукобили йўқ. Мухтасар қилиб айтганда, ёшларимизнинг маънавий оламида бўшлиқ вужудга келмаслиги учун уларнинг қалби ва онгида соғлом ҳаёт тарзи миллий ва умуммиллий кадриятларга ҳурмат-эҳтиром туйғусини болалик пайтидан бошлаб шакллантиришимиз зарур.

Шуни унутмаслик керакки, бугунги кунда инсон маънавиятига қарши йўналтирилган бир қарашда арзимас бўлиб туюладиган кичкина хабар ҳам ахборот оламидаги глобаллашув шиддатидан куч олиб, кўзга кўринмайдиган, лекин зарарини ҳеч нарса билан қоплаб бўлмайдиган улкан зиён етказиши мумкин»¹.

Ҳозирги замон ахбороти тизими, унинг жуда кенг имкониятларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ўзбекистонда ахборот олиш, сақлаш, фойдаланиш ва тарқатишнинг умуммиллий манфаат ва умуммиллий тараққиёт нуқтаи назаридан бошқарув механизми-ни яратиш, унинг моҳияти ва унсурларни чуқур англаш зарур бўлиб қолмоқда. Ана шу ҳаётий эҳтиёждан келиб чиқиб ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизимини яратишнинг қўйидаги усулларини қўллаш маданиятини зарур деб ҳисоблаймиз:

Биринчидан, *социологик йўналиш*. Бунда ахборот олиш ва тарқатиш жараёнида жамият тараққиётида ахборотнинг ижтимоий воқелик сифатидаги ролдан келиб чиқиб, жамиятда шаклланаётган ижтимоий онг йўналишлари ижтимоий тафаккур даражаси ва унинг оқимларини ўрганишни йўлга қўйиш керак. Аҳоли турли катламлари, қарашлари, касбий ва бошқа ижтимоий ҳолатлари асосидаги фикрлаш тарзини аниқлаб бориш зарур.

Иккинчидан, *статистик йўналиш*. Кўп миллатли мамлакатда, хусусан, 130 дан ортиқ миллат ва элат яшаётган, 20 га яқин диний конфессиялар фаолият кўрсатаётган Ўзбекистонда миллатлараро ва динлараро можароларни турли сиёсий манфаатлар ва бузғунчи ғоялар таъсирида келиб чиқиши мумкин бўлган низо-лар манбаларини ўрганиб бориш, бу борада аниқ ҳисоб-китобларга таҳлилий ечимларга эга бўлиш.

Учинчидан, *сиёсий конфликтология ва сиёсий психология*. Ахборот психологик хавф авж олаётган бир пайтда, турли бузғунчи ғоялар инсон онги ва тафаккурига ўз таъсирини ўтказаятган бир шароитда сиёсий можаролар келиб чиқиши мумкин бўлган манбаларни ўрганиш, омилларини аниқлаш ҳамда унинг натижасида

¹ Каримов. И. А. Юксак маънавият–енгилмас куч. Т.: «Маънавият», 2008, 114–115-бетлар.

жамиятда шаклланиши мумкин бўлган жамоатчилик фикри сиёсий қарашлари, руҳияти, ижтимоий-сиёсий психологик изчил равишда ўрганиб борилмоғи лозим.

Тўртинчидан, *мантиқий тизимий ва функционал таҳлил*. Ахборот тизими, хусусан, ахборот психологик таъсир ахборот сиёсати тизими ва воситасининг муҳим қисми сифатида баҳоланиши лозим. Воқеликка ана шу тарзда ёндашиб, илмий - таҳлилий назарий ва амалий хулосалар чиқариш керак. Тифиз ахборотлашган жамиятда ахборот оқими таъсирида шаклланаётган ижтимоий фикр фан нуқтаи назаридан изчил ўрганилмоғи дозим. Унинг предмети ва методологиясини ишлаб чиқиш муҳим вазифа бўлиб қолди.

Бешинчидан, *ахборот тизимида миллий истиқлол гоёсининг устуворлиги*. Ҳар қандай фуқаро ахборот бозоридан «маҳсулот» танлаш жараёнида унинг қалбида, руҳиятида, қайфиятида, феъл-атворида, буларнинг барчасининг оқибати сифатидаги ҳағти-ҳаракати ва муносабатида мафкуравий иммунитет устуворлигини таъминлаш. Албатта, Ўзбекистонда мустақилликнинг ўтган 20 йили мобайнида оммавий ахборот коммуникацияси соҳасида жиддий ўзгаришлар юз берди. Энг аввало ҳар бир фуқаронинг сўз ва фикр эркинлиги, ахборот олиш ва тарқатиш ҳуқуқи Конституция билан қафолатланди. Оммавий ахборот воситалари тўғрисидаги бир қатор қонунлар яратилди ва амалда қўлланилмоқда. Мустақил нашрлар сони кескин кўпайди. Буларнинг ҳаммаси мамлакат ички ҳаётида миллий ахборот тизимининг ўзига хос тараккиётдан далолат беради.¹

Яна шуни таъкидлаш лозимки, интернет воситаларидан ўрин олган жамики ахборот ва маълумотларнинг ҳаммаси ҳам реал ҳаққоний эмаслиги айни пайтда аён бўлмоқда. Бундан келиб чиқиб айтиш жоизки, олинаётган далилларнинг қай даражада тўғрилигини онгли равишда мушоҳада этиш мақсадга мувофиқдир. Шундагина интернет орқали эғаллаётган билимларимиз ҳаётимизда ижобий самара беришига ишонч ҳосил қилиш мумкин.

---

¹ Жўраев Н. Тарих фалсафасининг назарий асослари. Т.: «Маънавият», 2008, 7-боб, 2-қисм, 427–428- бетлар.

11.5. Резюме

Бугунги кунда интернет тармоғи ва ундан олинаётган маълумотлар инсоният ҳаётида муҳим аҳамият касб этиб улгурди. шундай ҳолатда интернетдан фойдаланиш, интернет хавфсизлиги, интернетнинг инсон руҳиятига, тафаккурига таъсири масаласи ҳар қачонгиданда долзарб муаммога айланиб бормокда. Шунинг учун талабалар интернетдан фойдаланиш, интернетнинг ижобий ва салбий жиҳатлари, ахборот истеъмоли маданияти тушунчаларини билишлари муҳим ҳисобланади.

11. 6. Назорат учун саволлар:

?	1. Компьютер ва интернет технологияси ва унинг инсоният ҳаётида тутган ўрни ҳақида нима дея оласиз?
_____	Бу тармоқларнинг ижобий ва салбий жиҳатларини ёзма тарзда баён этинг.
.....	
.....	2. Интернетнинг инсон руҳиятига таъсири деганда нимани тушунасиз?
3. Интернет психологияси нима?
  4. Интернет ортидаги муаммолар деганда нимани тушунасиз?
  5. Интернет хавфсизлигини таъминлаш дастурлари ҳақидаги фикрингиз?
  6. Интернетдан фойдаланиш маданияти деганда нимани тушунасиз?

12- мавзу. АХБОРОТ СОҲАСИДА ЭЛЕКТРОН ХУЖЖАТЛАР ВА АХБОРОТ - ПСИХОЛОГИК ТАҲДИД

Мавзу режаси ва унинг қисқача мазмуни

1. Электрон оммавий ахборот воситаларида ахборот психологик хуружларининг олдини олишнинг айрим чоралари. Электрон оммавий ахборот воситалари ва психологик хуруж, электрон оммавий ахборот воситалари орқали қилинадиган психологик хуружларнинг олдини олиш чоралари.

2. Глобал тармоқ: ахборотнинг ахборий характери ва психологик тажовуз. Глобал тармоқ тушунчаси, ахборот ва унинг ахборий характери, глобал тармоқлар ва психологик тажовуз.

Таянч тушунчалар: электрон оммавий ахборот воситаси, ахборот психологик хуруж, ахборот воситалари, глобал тармоқ, ахборотнинг ахборий характери, электрон хужжатлар ва унинг психологик тавсифи, электрон ҳукумат.

12. 1. Электрон оммавий ахборот воситаларида ахборот психологик хуружларини олдини олишнинг айрим чоратадбирлари

«Электрон ҳукумат» атамаси ўтган асрнинг охириги ўн йиллигида даставвал АҚШ ва Ғарбий Европа мамлакатларига бизнес бозорида интернет тармоқлари орқали савдо-сотик ишларини олиб бориш жараёнида кириб келди.¹

«Электрон ҳукумат» тушунчаси бугун жаҳон мамлакатлари сари интеграциялашув жараёни кечаётган ҳар бир мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётида алоҳида тараққиёт йўналиши сифатида эътироф этилмоқда ва бу соҳада турли дастурлар қабул қилиниб, амалиётга татбиқ этилмоқда. Юқорида унинг қандай сабабга кўра пайдо бўлганлиги айтиб ўтилди. Аммо фикримизча у ўз хусусиятига кўра анча аввал, аниқроқ айтадиган бўлсак, XIX асрнинг охири

¹ Business Services: The Influence of Government Projects in Europe, исследование компании IDS май, 2001 год.

ва XX асрнинг бошлари, яъни машина асрининг илк даврларида замонавий алоқа воситалари: телефон, радио, турли ҳаво тўлкинларини жўнатиш ва қабул қилиш ускуналарининг яратилиши билан шаклланиш босқичларини намоён қила бошлаган ва фақатгина XX асрнинг сўнгги ўн йилгидагина у «Электрон ҳукумат» атамасини олган.

«Электрон ҳукумат» – жамият бошқарув тизими ва индивидуал муносабатларда ахборот коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий жабҳада юритилаётган фаолиятнинг тўлиқ замонавий ускуналардан фойдаланишга асосланган тизимдир.

Электрон ҳукуматнинг жамият ҳаётида тутган ўрни кундан-кун равшанроқ ва аниқроқ намоён бўлиб бормоқда.

«Электрон ҳукумат» ўз қамровига кўра кўпгина лойиҳаларнинг дунё бўйлаб амалга оширилишига ҳам сабаб бўлди. Жумладан, 2000 йилнинг март ойида Европа Иттифоқи ўз олдида Европада «Жаҳонда динамик ва рақобатбардош иқтисодиётни барпо этиш» мақсадини илгари сурди. Натижада «Электрон Европа» дастури дунёга келди. «Электрон Европа»нинг илк лойиҳаси 1999 йил Европа Иттифоқи томонидан қабул қилинган.

Бугун электрон ҳукуматни жорий этиш ҳеч кимда шубҳа туғдирмайди.

Шу сабабга кўра Ўзбекистонда «Электрон ҳукумат»ни жорий этиш қандай зарурат ва афзалликларга олиб келишини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Бу тўғрисида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг «Инсон тараққиёти концепциясида» қуйидагилар келтириб ўтилган:

- давлат хизматчилари фаолиятининг техник даражасини ошириш ва бу орқали янада юқори иш унумдорлигини таъминлаш ҳамда иш жараёни чикимларини камайтириш, шунингдек, улар фаолиятининг ташкилий маданиятини яхшилаш;
- таҳлилий ишлар ва бошқарув қарорларини тайёрлаш технологияларини тубдан такомиллаштириш;
- муассасалараро алоқалар даражасини ошириш. Бу ахборот алмашиш асосида қийин комплексли муаммолар бўйича тез ва сифатли қарорлар қабул қилиш имконини беради;
- ваколатлар ва ресурсларни тақсимловчилардан жойлардаги бевосита ижрочилар томон узатишни оптималлаштириш;

- фуқаролар ва бизнесга кўрсатилаётган хизматларнинг сифатини ошириш.

Юқорида келтириб ўтилган фикрларни таҳлил қилиш асносида Ўзбекистон шароитига мос бўлган қуйидаги қўшимча хулосаларни келтириб ўтиш мумкин:

1. Электрон ҳукумат Ўзбекистоннинг жаҳон мамлакатлари сари интеграциялашув жараёнининг тезлашувига олиб келади. Интеграциялашув жараёни замонавий ахборот коммуникация технологияларидан самарали фойдаланишга ҳам боғлиқ.

2. Мустақил Ўзбекистон кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятини барпо этишни ўзининг энг олий мақсади этиб белгилади. Бунда эса аввало, мамлакат бўйлаб барча жабҳада кенг кўламли маъмурий ислохотларни амалга ошириш зарур. Бу ислохотларнинг муҳим йўналишларидан бири марказсизлаштириш сиёсати бўлиб, у вазифаларнинг бир қисмини марказий давлат ҳокимияти органларидан маҳаллий давлат ҳокимияти органларига узатиш ва фуқаролик жамияти институтлари, жамоат бирлашмалари билан ўзаро муносабатларни кенгайтиришни кўзда тутди. Электрон ҳукумат эса ушбу муносабатларнинг сифати ва самарасини кафолатлайди, марказий давлат ҳокимияти органларининг маҳаллий давлат ҳокимияти органлари олдидаги ҳисобот беришни таъминлайди.

Шу боис электрон ҳукуматнинг муҳим афзалликларидан бири—марказсизлаштириш жараёнини тезлаштиришдир.

3. Ҳукумат томонидан қабул қилинаётган қонун ва қарорларнинг очиқ-ойдинлиги, бу жараёнда фуқароларнинг бевосита ҳамда билвосита иштирок этишининг фаоллигини оширади. Шу орқали эса жамиятда мавжуд жиноий ҳатти-ҳаракатлар, хусусан, коррупциянинг олдини олишга хизмат қилади.

4. Давлат бошқарувида жамоат бирлашмалари, жумладан, сиёсий партиялар, уюшмалар ва бошқа нодавлат ноижорат ташкилотларининг тўлиқ иштирокини таъминлашга кенг имконият яратади. Давлат ҳокимияти устидан жамоат назорати ўрнатилиши, ундаги назорат тафтиш ишларини ҳам жамоат бирлашмалари олиб боришига кўмаклашади.

5. Фуқароларда эркин ва эҳтиёжига кўра чекланмаган ахборот олиш имкониятини яратади.

6. Давлат ҳамда хусусий сектор фаолиятидаги чиқимларнинг камайишига олиб келади. Бунда ҳукумат ишининг янада унумдор-

лигига эришиш, давлат харидлари, солиқлар ва бож тўловларини йиғиш каби соҳаларда турли минтақаларда истикомат қилувчи фуқаролар билан очиқ-ойдин, давомли алоқада бўлиш асосида бу мақсаддаги харажатларни сезиларли даражада камаяди.

7. Электрон ҳукуматни жорий қилиш орқали давлат бошқарув структурасида бўш бўғинларни аниқлаш, самарасиз функция ва тузилмаларни қидириб топиш ҳамда уларни бартараф этиш мумкин бўлади. Бошқача айтганда, у давлат бошқарувида содир бўлаётган барча жараёнларни ақс эттириб туради.

«Электрон ҳукумат»нинг жорий этилиши жамият учун кутилмаган янги бир хавфнинг кучайишига шароит яратиши мумкин. Бу – коммуникация технологиялари воситасида уюштирилладиган ахборот-психологик хуруждир.

Замонавий дунёда ахборот хуружининг пайдо бўлиши ҳам ўзига хос тарихга эга.

Ўтган асрнинг 60-70 йилларида дунёнинг Ҳиндистон, Хитой, собиқ Иттифоқ ва Осиёнинг бир қанча давлатлари томонидан янги халқаро ахборот тартиби ва эркин ахборот алмашуви концепцияси илгари сурилди. Аммо бу концепцияга қарши АҚШ ва бошқа ривожланган мамлакатлар «Эркин ахборот оқими» назариясини илгари сурдилар. Оқибатда кенг миқёсда ахборот монополиячиларининг манфаатлари химоя қилиб, уларнинг турмуш тарзи ҳамда кадриятларини бутун дунёга бўйича тарғиб этила бошланди.

Ахборот ўз хусусиятига кўра чек-чегара билмайди. Унга чегара, тўсиқ тушунчалари умуман бегона. Қадим-қадимдан давлатлар ҳар қандай мавжуд хавф-хатарнинг олдини олишни ўз ҳудудидаги чегараларини мустаҳкамлаш ёки қатъий изоляцияланган назорат ўрнатиш орқали бартараф этишга уринган. Аммо бугун, дунё ривожланишининг янги босқичи янги давр муаммоларини бир нуктада тутиб турган химоя воситаси – ахборот-психологик хавфсизлик деб аталмоқда.

Ахборот хавфсизлигига қисқача *таъриф* берадиган бўлсак, уни инсон онги, қалби орқали жамият кайфияти ва рухиятига салбий, ўз миллий ва инсоний манфаатларига зид ахборот хуружларидан сақланиш воситаси дейиш мумкин.

Шу ўринда ахборот-психологик хавфсизликка қачон эҳтиёж сезилади, деган саволга жавоб бериб ўтсак.

Инсоннинг рухий ҳолати, унга етказиладиган ахборот мазмунига ҳам боғлиқ. Демакки, унга ёлгон ахборот етказиш йўли билан уюштирилган хуружга қарши доимо кучли интеллектуал ҳимоя воситаси зарур. Бу ерда инсон ахборот психологик хавфсизликка, аниқроқ айтганда, ахборотга қарши турувчи «иммунитет»га эҳтиёж сезади.

Ахборот хуружига қарши иммунитет маълум бир тайёргарликка эга, ахборотни таҳлил қила олишга кодир даражага етган шахсдагина шаклланиши мумкин. Баъзи ҳолатларда пессимистик рухга эга кишиларда ҳам ахборот хуружига қарши иммунитет шакллангандек кўриниши мумкин. Аммо бу ерда ахборот хуружига қарши ҳимояланишдек кўринган ҳолат аслида хуружга учраган ахборотнинг ҳолис мазмунини тўлиқ намоён этиб бера олмайди. Бу ерда кўпроқ ахборотга бир ёклама қараш кўникмаси намоён бўлади. Бундай инсон ҳар қандай ахборотни ишончсизлик, пессимистик рух билан қабул қилади. Ахборот хуружига қарши психологик хавфсизлик иммунитетини ўз вазифасига кўра биринчи галда, ҳар қандай ахборотнинг ҳолис жиҳатларини қабул қила олишни англайди.

Айни вақтда жаҳон жамоатчилиги ўртасида ривожланаётган мамлакатлар аҳолисига ахборот технологиялари кучли бўлган давлатлар томонидан катта ҳажмда оқиб келаётган ахборот оқимини тартибга солиш ва муаммони адолатли ҳал қилиш борасида бирор арзигулик иш олиб борилмаяпти. Чунки бунинг фойдаси йўқ. Агар бегона ахборот оқимларини тўхтатишнинг иложи бўлганда бундай имкониятдан кўп мамлакатлар фойдаланган бўларди. Бундай шароитда энг тўғри йўл – ҳар бир давлат ўз фуқароларини ёт таъсирлардан ўзи ҳимоя қилишидир.

«Электрон ҳукумат»да жамият учун бирдан-бир асосий муаммо ахборот хуружи бўлиб қолади. Шу боис давлат ушбу хуружнинг олдини олиш ахборот технологияларидан фойдаланишнинг ҳуқуқий меъёрлари ва алоҳида дастурларини ишлаб чиқиши ҳамда амалиётга қўллашни талаб этади. Айни вақтга қадар Ўзбекистонда ушбу йўналишда бир нечта қонунлар амалиётга киритилган. «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Қонун, Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик Кодекси, Ўзбекистон Республикасининг «Маҳсулотлар ва хизматларни сертификатлаштириш тўғрисида» ги, Ўзбекистон Республикасининг «Давлат сирини тўғрисида»ги, «Почта алоқасини тўғрисида»ги, «Реклама тўғрисида»ги Қонунлар шулар жумласидандир.

«Электрон ҳукумат» яратиш йўлида илғор илдамлаётган мамлакатлар каторига бугун АҚШ, Буюк Британия ҳамда ривожланаётган давлатлар каторида Эстония¹ каби давлатларни киритиш мумкин.

«Электрон ҳукумат»ни яратиш йўлида ахборот технологияларини жалб қилишнинг ўзи давлат бошқарувининг самарадорлиги ошганлигини кўрсатмайди. Чунки айти пайтда кузатадиган бўлсак, янги компьютерлар харид қилиб, уни интернет тармоғига улаб қўйиб ҳам, давлат муассасалари раҳбарларининг баъзилари, бу воситаларнинг қандай қилиб ходимлар ва бутун ташкилот ишининг самарадорлигини ошириши мумкинлигини яхши тасаввур қила олишмайди.

Бироқ шунга қарамай, Ўзбекистон бошқарув тизимида «Электрон ҳукумат»ни жорий этиш борасида изчил ислоҳотлар олиб борилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот коммуникация технологияларини жорий қилиш тўғрисида»ги Фармонидан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистонда 2010 йилгача бўлган даврда компьютерлаштириш ва ахборот коммуникация технологияларини ривожлантириш Дастури ишлаб чиқилди. Унга кўра 2010 йилда келиб, давлат бошқаруви ва ҳокимлиги органларининг компьютер техникаси билан таъминланганлик даражаси 100%, муассасалар ичида қоғозсиз ҳужжат алмашиш улуши 70% га, муассасалараро алмашиш эса 40% га етди. Шунингдек, айти вақтда барча олий таълим муассасалари тўлиқ компьютерлаштирилган бўлса, «2006-2009 йилларда мактаб таълимини ривожлантириш» умуммиллий Дастурига мувофиқ Ўзбекистонда мавжуд ўн мингга яқин мактаблар тўлиқ компьютерлаштирилмоқда; давлат маълумот ресурслари ва ахборот марказлари яратилмоқда; электрон ҳужжат алмашув, тижорат, имзо бўйича қонуний база шакллантирилмоқда.

Ахборот-психологик хуружнинг олдини олиш учун қабул қилинаётган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг тўлиқ ижросини таъминлаш билан бир қаторда алоҳида Дастур асосида ушбу йўналишда изланиш олиб борадиган, алоҳида соҳа вакилларини тайёрловчи махсус ўқув бўлимлари ташкил этилиши зарур. Шунингдек, «Электрон ҳукумат»ни жорий этиш кутилган натижаларга олиб келиши учун у марказсизлаштириш, давлат органлари

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг «Инсон тараққиёти концепцияси».

фаолиятининг очик-ойдинлигига йўналтирилган давлат бошқаруви тизимидаги кенг ўзгаришлар билан бирга кечиши лозим.

12. 2. Глобал тармоқ: ахборотнинг ахборий характери ва психологик тажовуз

Бугунги кунда кечаётган глобаллашув ва ахборотлашув жараёнини интернетсиз тасаввур этиб бўлмайди. Янгича дунёқараш, янгича онг асосида вояга етаётган ёшлар ахборот манбаи сифатида, асосан, интернетга мурожаат қилишмоқда. Интернет – виртуал макон. У инсоният тафаккури, ақл ҳамда билимининг мисли кўрилмаган маҳсули ва қудрати намунасидир. Ундан истаган ахборотни излаш, топиш, уни қайта ишлаб истаганча тарқатиш мумкин. Шунингдек, интернет жуда катта имкониятларни ўз ичига олади. Хусусан, ахборот оқимининг тезкорлиги, аудиториянинг чекланмаганлиги, дунёнинг нариги бурчагидаги инсонлар билан кўп харажат ва вақт сарфламасдан мулоқот қилиш мумкинлиги ва ҳ.к.лар унинг имкониятларини таъкидлайди.

Аслида ҳарбий мақсадларни амалга ошириш учун яратилган бу тизим бутун дунёни ўз тўрига илинтириб олди ва ўз навбатида глобаллашув ва ахборотлашув жараёнини шиддат билан тезлаштириб юборди.

Маълумки, ёшлар дунёқарашини шаклланишида интернет, шубҳасиз, асосий манбага айланиб қолди. Хўш, улар интернетга қандай мақсадларда қирадилар? Улар он-лайн тизимидан асосан, янгиликларни излаш ёки тарқатиш, реферат ва курс ишлари учун тайёр материалларни тўплаш, масофавий ўқишларда иштирок этиш, дўстлар билан мулоқот, мусиқа, клип ёзиб олиш каби мақсадларда фойдаланадилар. Албатта, бу масаланинг ижобий тарафи. Лекин шу билан биргаликда салбий томонлари ҳам талайгина. Унинг саҳифаларида миллатчилик, иркчилик, зўравонлик ғоялари тарғиб этилиб, беҳаё кўринишлар акс этган расмлар, видеолар ҳалар мавжудлиги жамиятнинг, айниқса ёшларнинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий ривожланишига катта хавф туғдирмоқда. Бундан кўриниб турибдики, он-лайндан тарқалаётган ахборот нафақат ахборий характерга, балки психологик тажовузга ҳам эга бўлиши мумкин. Буни қуйидаги баъзи рақамлар мисолида кўриб чиқиш мумкин:

Таҳдид аниқланган веб-сайтлар рейтинг

Сайт номи	Карантиндаги кунлар сони
www.sogdiana.uz	509
www.ersc.uz	454
www.seo.uz	333
www.bigcity.uz	286
www.romania.uz	186
www.maxtravel.uz	174
www.eureka.uz	174
www.eyvaz.uz	144
www.hotels.uz	144

Психологик таҳдидлар аниқланган ушбу веб-сайтлар рейтинг UZ. зонасида зарарли кодларни аниқлаш борасидаги веб-сайтларни мониторингини олиб бориш UZ-CERT хизматининг ташаббуси билан тузилган бўлиб, 2007 йилдан буён ҳар куни фаолият олиб бормоқда.¹ Бу давр мобайнида ушбу хизмат мутахассислари томонидан миллий домен зонасининг турли веб-ресурсларига киритилган 100 дан ортиқ зарарли код нусхалари топилган. Яъни зарарли код деганда олдийгина бўлиб кўринадиган, аммо замирида бошқа маънолар ёки психологик таҳдидлар яширинган сўзлар тушунилади.

Зарарли кодлар бир қарашда кўринмайди ва улар киритилган сайтлар ҳам хавфли эмасдек кўринади. Масалан, хонанда Согдиана-нинг расмий сайти ҳисобланган www.sogdiana.uz, мамлакатимиздаги мавжуд меҳмонхоналар, уларнинг хизматлари ва бошқалар ҳақида маълумот берадиган www.hotels.uz каби сайтлар бир қарашда олдий кўринади. Аммо, бундай сайтларда қапчалик кўп вақт ўтказилса ёки кўшимча хизматларидан фойдалана бошланса, таҳдидчилар томонидан қўйилган тузоққа илиниш хавфи кучайиб боради. Агар, фойдаланувчилар орасида кучли стресс таъсирида юрган, оиласи, яқинлари билан алоқаси яхши бўлмаган ёки ўзининг шахсий фикрида собит туролмайдиганлар тоифасига кирувчилар бўлса, уларнинг турли хил оқимларга, йўлларга кириб кетиши эҳтимолдан холи эмас. Дарвоқе, юқоридаги каби таҳдидлар

¹ ICTNEWS ахборот-коммуникация технологиялари янгиликлари журнали. Т., 2010, №01, 11-бет.

замирида терроризм, атеизм, порнография, ўз жонига қасд қилишга «ёрдамлашиш» миссионер-лик каби ёшлар онгини захарлашга «хизмат қилувчи» ёт гоё ташаббускорларининг ёвуз мақсадлари яширинган бўлиб, булардан ўз вақтида химояланиш ҳар бир инсон, ҳар бир жамият учун муҳим ва долзарб масаладир.

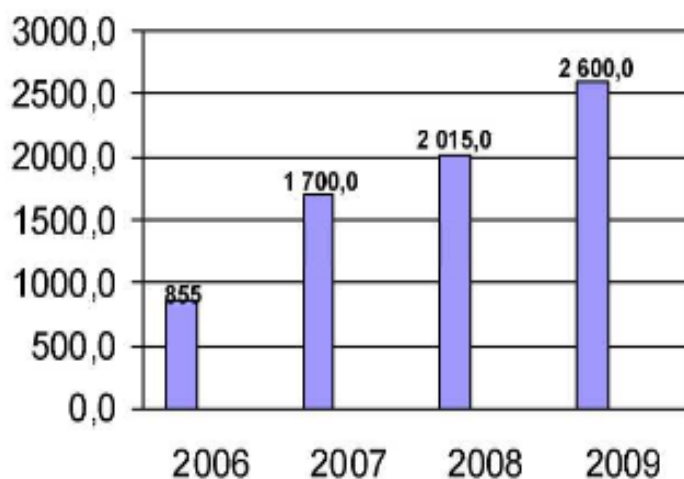
Бундан келиб чиқадики, оддийгина кўринган бу сайтларда бутун жамиятни захарлашга қодир оғулар яшириб қўйилган. Демак, бугунги кун биздан хушёрлик ва кучли ижтимоий иммунитетга эга бўлишни талаб этмоқда.

Ҳозирга кунда Ўзбекистонда 9 млн. нафардан ортиқ киши интернетдан доимий фойдаланади.

Бунда эса интернет тармоқларида янги тизимларнинг ишлаб чиқиб, уни мамлакатимизда жорий қилиб, амалий жараёнларга татбиқ этилиши, интернетдан фойдаланиш қулайлигида, муҳим ўрин тутмоқда.

Интернет хизматидан фойдаланиш кўрсаткичи йилдан-йилга ўсиб бораётганини қуйидаги кўрсаткичлар мисолида ҳам таҳлил қилиш мумкин.

Ўзбекистонда интернетдан фойдаланиш кўрсаткичи

(2006, 2007, 2008, 2009 йиллар мисолида)

Бу кўрсаткичлар қувонарли албатта. Чунки юқори технологияларнинг мамлакатимиз ҳаётига кириб келиши ва бу борада аҳолининг ундан фойдаланиш маданиятининг ҳам ўсиб бораётгани жамият тараққиётига катта ҳисса қўшади. Аммо, юқоридаги каби

мафкуравий тажовузларнинг мавжудлиги ва афсуски, уларни бутунлай йўқ қилиш ёки худудимизга киритмасликнинг иложи мавжуд эмаслиги бирор чора кўришга ундайди. Бу борада мамлакатимизда бир талай ишлар амалга оширилмоқда.

Аmmo, бу тизимнинг жорий этилиши бир хавфнинг кучайишига сабабчи бўлиб қолади. Бу – коммуникация технологиялари воситасида уюштириладиган ахборот – психологик хуруждир. Шу боис давлатдан ушбу хуружнинг олдини олиш, ахборот технологияларидан фойдаланишнинг меъёрлари ва алоҳида дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалиётга татбиқ этиш талаб этади.

Демак, энг катта муаммо ахборот хавфсизлигини таъминлашдир. Маълумки, аксарият инсонлар бугунги кунда қоғоз-каламда хат ёзиб жўнатиш-дан кўра, электрон почтадан фойдаланишни афзал билади. Ҳолбу-ки, бу ахборотнинг хавфсизлиги энг кўп бузиладиган зона ҳисоб-ланади. Шундай тажрибали хаккерлар борки, улар ўтирган жойида кишиларни хонавайрон этиши, пул ўмариши, сирли ахборотларни ошқора қилиши мумкин. Ҳозирги кунда шундай мукамал дастурлар борки, улар орқали энг мукамал кодли электрон почталарни ҳам бемалол «бузиб», ўзлаштириб олиш мумкин. Бу эса, инсонларнинг шахсига, ҳуқуқларига ва ахборот олишига бўлган таҳдид бўлиб, уларнинг поймол бўлишига олиб келади.

Ҳозирда мамлакатимизда Е-ХАТ тизими йўлга қўйилиши режалаштирилган бўлиб, бу тизим ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг энг қулай йўлларида биридир.

Е-ХАТ – муҳофазаланган электрон почтаси бўлиб, интернетнинг ўзбек сегменти (Ўзбекистон худуди)даги ёзишмаларнинг барчаси махфий бўлган ягона электрон почта тизимидир. Бу тизим муҳофазаланган бўлиб, компания ичида ва ташқарисида ахборот алмашинувини таъминлаб беришга мўлжалланган. Ундан ташқари Е-ХАТ муҳофазаланган электрон почта тизими, ушбу тизим фойдаланувчилари ўртасида муҳофазаланган ўзаро хабарлар алмашишни ташкиллаштиришга қаратилган.

Бу тизимда ишлаш учун ҳар бир фойдаланувчи Электрон рақамли имзо калитларини (кейинги бандларда ЭРИ деб ёзилади) рўйхатга олиш маркази томонидан берилган ёпиқ калитга эга. Фойдаланувчининг ёпиқ калити ва очиқ калитининг сертификати оддий ва муҳофазаланган ташувчида ва фойдаланувчининг компютеридаги папкада сақланиши мумкин.

Бу сервер тизимдан фойдаланувчиларга Интернет орқали электрон хабарларни истаган вақтда ва истаган жойдан жўнатиш воситалари тизимини тақдим этади. Е-ХАТ тизимидан фойдаланувчи Е-ХАТ сервери билан мулоқот режимида, мижоз компютерига ўрнатилган Е-ХАТ мижоз дастури ёрдамида ишлайди. Бир сўз билан айтганда, ушбу тизим ўрнатилган компютердан жўнатиш хабар кандай ахборотга ҳеч ким таҳдид қила олмайди. Фақат бу тизим иккала томон, яъни ахборот жўнатувчи ва уни қабул қилувчиларнинг компютерига ўрнатилган бўлиши керак.

Бу тизим қуйидаги ахборот хавфсизлигини таъминлаш талабларига жавоб беради:

- **Иденфикациялаш** – ЭРИ ва тизимга кириш имкониятини берувчи ЭРИ ёшиқ калити ёрдамида Е-ХАТ тизим фойдаланувчисининг ҳақиқийлиги тасдиқланади.
- Электрон хабарларнинг **муҳофазаланганлиги**(махфийлиги) электрон хабарларни жўнатиш вақтида шифрлаш орқали амалга оширилади. Электрон хабарлар тармоқ орқали жўнатиш вақтида ва почта серверида шифрланган ҳолда сақланиб туради. Маълумотларнинг дешифрацияси уларнинг фойдаланувчи томонидан очилган вақтда амалга оширилади.
- Электрон хабар жўнатувчининг **аутентфикация қилиш** ҳар бир электрон хабарда ЭРИнинг тегишлилигини ва ЭРИ калити сертификатининг мақомини текшириш (ҳақиқий, бекор қилинган, тўхтатиб қўйилган) асосида амалга оширилади.
- Электрон хабарларнинг **бўтлиги** – электрон хабарларнинг имзоланишидан бошлаб, олувчи томонидан қабул қилиниб олинган паллагача ахборотнинг ўзгартирилмай ёки кимдир томонидан ўқилмай етиб келганлиги айнан ЭРИни текшириш орқали таъминланади.

Муҳофазаланган электрон почтанинг муҳим устулиги шундаки, бу ҳолда узатилаётган хабар барча ҳуқуқий аломатлари бор бўлган юридик ҳужжат мақомига эга бўлади. Бу эса, турли низолар вужудга келганида бундай хабарни суд идораларида далил сифатида тақдим этишга имкон беради. Мазкур хабарлар билан алмашиш ҳуқуқий жиҳатдан шартнома тузишга тенглаштирилади ва тегишли ҳуқуқий оқибатларни келтириб чиқади. Узатилаётган махфий ахборот шифрланади ва жойлардаги ходимлар томонидан имзоланиши ахборотнинг ҳуқуқий аҳамиятга эга бўлиш даражасини оширади ва уни қалбақлаштириш ҳамда ошкор этишдан

муҳофаза қилади. Бир сўз билан айтганда, ахборотнинг хавфсиз этиб боришини таъминлайди. Бунда биз жўнатган ахборотни ҳеч ким ўқиш ёки ўзлаштириш, ошкор қилиш имкониятига эга бўлмайди. Бу тизимнинг мамлакатимизда жорий этилаётгани ахборот хавфсизлигини таъминлашдаги яна бир имконият, десак бўлади.

Хулоса ўрнида шунни айтиш керакки, бугун ахборот ҳеч қандай чегара ва тўсиқ билмай ҳаётимизга кириб келмоқда. Бу борада ҳар бир давлатдан ахборот хавфсизлигини таъминлашни яхши йўлга қўйиш талаб этилмоқда. Сабаби, ахборот ортидан келаётган психологик таҳдидлар бевосита инсонларга, айниқса, ёшларга қаратилаётгани ҳеч кимга сир эмас. Шунинг назарда тутилган ҳолда, барча таълим муассасалари, жамоат ташкилотлари, ўзини ўзи бошқариш органларида ҳамда оммавий ахборот воситаларида шу мавзуда ёшларга тушунтириш ва ташвиқот ишлари кучайтирилса, бу ҳақда етарлича маълумотлар берилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Ва яна тақлиф сифатида шунини айтиш керакки, интернетда энг кўп фойдаланиладиган сайтларга ахборот хавфсизлигини таъминлашга қаратилган реклама роликлари жойлаштириб чиқиш мумкин. Бу видеороликлар қисқа ва қизикарли, диққатни жалб қиладиган бўлиши керак. Бу роликлар панд-насихат руҳида эмас, балки ҳар хил оқимларнинг мавжудлиги, унинг тўрига илиниш қандай оқибатларни келтириб чиқариши, инсон ўз фикрида собит туриши кераклиги ва бошқалар ҳақида ёшларга тушунарли ҳолда бўлиши керак. Бундай роликлар айниқса, хавфли сайтларга киритилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

12. 3. Резюме

Кейинги йилларда ахборот соҳасида электрон ҳужжатлардан фойдаланиш барча ривожланган мамлакатлар катори республикамизда ҳам кенг йўлга қўйилмоқда. Бу ўз навбатида электрон ҳужжатлардаги ахборотлар хавфсизлигини таъминлаш заруриятини келтириб чиқармоқда. Шу билан бирга юртимизда электрон ҳужжатларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлашга доир қатор ҳужжатлар, қонунлар қабул қилинмоқдаки, улар электрон ҳужжатлар хавфсизлигини таъминлашда ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

12. 4. Назорат учун саволлар:

?	1. Электрон ҳужжат деганда нимани тушунасиз?
_____	2. «Электрон ҳукумат» тушунчасининг маъносини изоҳланг.
.....	3. Глобал тармоқ тушунчасига изоҳ беринг.
.....	4. Электрон ҳужжатларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш зарурияти нимада деб ўйлайсиз?
5. E-XAT – муҳофазаланган электрон почтаси ҳақида нималарни биласиз?
6. Ахборот технологияларидан фойдаланиш ва унинг меъёрий талаблари тўғрисида юртимизда қабул қилинган қандай қонунлар ва меъёрий ҳужжатларни биласиз?
7. Ахборотнинг ахборий характери ва психологик хуруж деганда нимани тушунасиз?

**13- мавзу. РЕСПУБЛИКАМИЗДА АХБОРОТ СОҲАСИДА
ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН ҚОНУН ВА ХУЖЖАТЛАР**

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ
ҚОНУНИ 11.12. 2003 й. 560-II**

АХБОРОТЛАШТИРИШ ТЎҒРИСИДА

- 1 - модда. Ушбу Қонуннинг мақсади
- 2 - модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари
- 3 - модда. Асосий тушунчалар
- 4 - модда. Ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсати
- 5 - модда. Ахборотлаштириш соҳасини давлат томонидан тартибга солиш
- 6 - модда. Махсус ваколатли орган
- 7 - модда. Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларининг ҳуқуқий режими
- 8 - модда. Ахборотни ҳужжатлаштириш
- 9 - модда. Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларига бўлган мулк ҳуқуқи
- 10 - модда. Давлат ахборот ресурслари
- 11 - модда. Ахборот ресурсларидан эркин фойдаланиш тоифалари
- 12 - модда. Ахборот ресурсларидан фойдаланиш
- 13 - модда. Жисмоний шахсларнинг шахсига тааллуқли маълумотлар тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари
- 14 - модда. Ўзлари тўғрисидаги маълумотларни ичига олган ахборот ресурсларидан юридик ва жисмоний шахсларнинг эркин фойдаланиши
- 15 - модда. Миллий ахборот тизими
- 16 - модда. Ахборот тизимларидан битимлар тузишда фойдаланиш
- 17 - модда. Ахборот тизимларининг техника воситаларини сертификатлаштириш
- 18 - модда. Ахборот тизимларининг тармоқлараро боғланиши
- 19 - модда. Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларини муҳофаза қилиш

20 - модда. Ахборот ресурслари ва ахборот тизимлари муҳофаза қилинишини ташкил этиш

21 - модда. Халқаро ахборот тармоқларига уланиш

22 - модда. Низоларни ҳал этиш

23 - модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

1-модда. Ушбу қонуннинг мақсади

Ушбу Қонуннинг мақсади ахборотлаштириш, ахборот ресурслари ва ахборот тизимларидан фойдаланиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

2-модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг ахборотлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-модда. Асосий тушунчалар

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

ахборотлаштириш - юридик ва жисмоний шахсларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини кондириш учун ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ҳамда ахборот тизимларидан фойдаланган ҳолда шароит яратишнинг ташкилий ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техникавий жараёни;

ахборот ресурси - ахборот тизими таркибидаги электрон шаклдаги ахборот, маълумотлар банки, маълумотлар базаси;

ахборот ресурсларининг ёки ахборот тизимларининг мулкдори - ахборот ресурсларига ёки ахборот тизимларига эгалик қилувчи, улардан фойдаланувчи ва уларни тасарруф этувчи юридик ёки жисмоний шахс;

ахборот ресурсларининг ёки ахборот тизимларининг эгаси - қонун билан ёки ахборот ресурсларининг, ахборот тизимларининг мулкдори томонидан белгиланган ҳуқуқлар доирасида ахборот

ресурсларига ёхуд ахборот тизимларига эгалик қилувчи, улардан фойдаланувчи ва уларни тасарруф этувчи юридик ёки жисмоний шахс;

ахборот технологияси - ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш ва уни тарқатиш учун фойдаланиладиган жами услублар, қурилмалар, усуллар ва жараёнлар;

ахборот тизими - ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш ҳамда ундан фойдаланиш имконини берадиган, ташкилий жиҳатдан тартибга солинган жами ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ва алоқа воситалари.

4-модда. Ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсати

Ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсати ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ва ахборот тизимларини ривожлантириш ҳамда такомиллаштиришнинг замонавий жаҳон тамойилларини ҳисобга олган ҳолда миллий ахборот тизимини яратишга қаратилган.

Ахборотлаштириш соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

хар кимнинг ахборотни эркин олиш ва тарқатишга доир конституциявий ҳуқуқларини амалга ошириш, ахборот ресурсларидан эркин фойдаланилишини таъминлаш;

давлат органларининг ахборот тизимлари, тармоқ ва ҳудудий ахборот тизимлари, шунингдек юридик ҳамда жисмоний шахсларнинг ахборот тизимлари асосида Ўзбекистон Республикасининг ягона ахборот маконини яратиш;

ҳалқаро ахборот тармоқлари ва Интернет жаҳон ахборот тармоғидан эркин фойдаланиш учун шароит яратиш;

давлат ахборот ресурсларини шакллантириш, ахборот тизимларини яратиш ҳамда ривожлантириш, уларнинг бир-бирига мослигини ва ўзаро алоқада ишлашини таъминлаш;

ахборот технологияларининг замонавий воситалари ишлаб чиқарилишини ташкил этиш;

ахборот ресурслари, хизматлари ва ахборот технологиялари бозорини шакллантиришга кўмаклашиш;

дастурий маҳсулотлар ишлаб чиқариш ривожлантирилишини рағбатлантириш;

тадбиркорликни кўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, инвестицияларни жалб этиш учун қулай шароит яратиш;

кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш, илмий тадқиқотларни рағбатлантириш.

5-модда. Ахборотлаштириш соҳасини давлат томонидан тартибга солиш

Ахборотлаштириш соҳасини давлат томонидан тартибга солишни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ва у махсус ваколат берган орган амалга оширади.

6-модда. Махсус ваколатли орган

Махсус ваколатли орган:

давлат ахборот ресурсларини шакллантириш ишларини ташкил этади ва мувофиқлаштиради;

ахборотлаштириш ва ахборот технологияларини ривожлантириш давлат дастурларини ишлаб чиқади;

давлат органларининг ахборот тизимлари, тармоқ ва ҳудудий ахборот тизимлари яратилишига кўмаклашади;

ахборотлаштириш соҳасидаги стандартлар, нормалар ва қоидаларни ишлаб чиқади;

ахборот тизимлари ва ахборот технологияларининг техника воситалари ҳамда хизматларини сертификатлаштириш ишларини ташкил этади;

юрidik ва жисмоний шахсларнинг ўз ахборот ресурслари ҳамда ахборот тизимлари муҳофаза этилишини таъминлаш борасидаги фаолиятини мувофиқлаштиради;

ахборот ресурслари, хизматлари ва ахборот технологиялари бозорини ривожлантиришга кўмаклашади;

ахборотлаштириш соҳасида маркетинг тадқиқотлари ва мониторингни ташкил этади;

ахборот ресурсларидан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш чораларини амалга оширади;

Ўзбекистон Республикасининг мудофаа қобилияти ва хавфсизлиги манфаатларини кўзлаб ахборот хавфсизлигини ҳамда ахборот тизимларидан устувор фойдаланилишини таъминлайди;

конун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

7-модда. Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларининг ҳуқуқий режими

Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларининг ҳуқуқий режими қуйидагиларни белгиловчи нормалар билан аниқланади:

- ахборотни ҳужжатлаштириш, ахборот ресурсларини шакллантириш ва ахборот тизимларини яратиш тартибини;
- ахборот ресурсларига ва ахборот тизимларига бўлган мулк ҳуқуқини;
- ахборот ресурсларининг улардан эркин фойдаланиш даражаси бўйича тоифасини;
- ахборот ресурслари ва ахборот тизимларини муҳофаза қилиш тартибини;
- ахборот тизимларининг тармоқлараро уланиши тартибини.

8-модда. Ахборотни ҳужжатлаштириш

Ахборотни ҳужжатлаштириш ахборотни ахборот ресурсларига киритишнинг мажбурий шартидир. Ахборотни ҳужжатлаштириш тартиби махсус ваколатли орган томонидан белгиланади.

Ахборот ресурсларида сакланадиган ва ишлов бериладиган, электрон рақамли имзо билан тасдиқланган ахборот электрон ҳужжат бўлиб, қоғоз ҳужжат билан бир хил юридик кучга эга.

Электрон ҳужжатни ва электрон рақамли имзони шакллантириш ҳамда улардан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатлар конун билан тартибга солинади.

9-модда. Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларига бўлган мулк ҳуқуқи

Ўзбекистон Республикасида ахборот ресурслари ва ахборот тизимлари оммавий ҳамда хусусий мулк бўлиши мумкин.

Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларига бўлган мулк ҳуқуқининг вужудга келишига қуйидагилар асос бўлади:

ахборот ресурслари ҳамда ахборот тизимларининг давлат бюджети маблағлари, юридик ва жисмоний шахсларнинг ўз

маблағлари ёки қонун ҳужжатлари билан тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан яратилиши;

ахборот ресурслари ва ахборот тизимларига бўлган мулк ҳуқуқининг ўзга шахсга ўтиши шартларини ўз ичига олган олди-сотди шартномаси ёки бошқа битим;

мерос олиш.

Қонунда ахборот ресурслари ва ахборот тизимларига бўлган мулк ҳуқуқи вужудга келишининг бошқа асослари ҳам назарда тутилиши мумкин.

10-модда. Давлат ахборот ресурслари

Давлат ахборот ресурслари қуйидагилардан шакллантирилади:

давлат органларининг ахборот ресурсларидан;

юридик ва жисмоний шахсларнинг давлат бюджети маблағлари ҳисобидан яратилган ахборот ресурсларидан;

юридик ва жисмоний шахсларнинг давлат сирлари ҳамда махфий ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурсларидан;

юридик ва жисмоний шахсларнинг белгиланган тартибда тақдим этиладиган ҳужжатлаштирилган ахборотидан.

Юридик ва жисмоний шахслар ҳужжатлаштирилган ахборотни давлат ахборот ресурсларини шакллантириш учун тегишли давлат органларига белгиланган тартибда тақдим этиши шарт.

Юридик ва жисмоний шахсларнинг ҳужжатлаштирилган ахборотни мажбурий тақдим этиши тартиби, давлат ахборот ресурсларини шакллантириш ҳамда улардан фойдаланиш учун масъул давлат органларининг рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Давлат сирлари ва махфий ахборот жумласига киритилган ахборотни тақдим этиш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

11-модда. Ахборот ресурсларидан эркин фойдаланиш тоифалари

Ахборот ресурслари улардан эркин фойдаланиш тоифалари бўйича ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот ресурсларига ва эркин фойдаланилиши чеклаб қўйилган ахборот ресурсларига бўлинади.

Чекланмаган доирадаги фойдаланувчилар учун мўлжалланган ахборот ресурслари ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот ресурсларидир.

Давлат сирлари тўғрисидаги ахборотни ва махфий ахборотни ёки эркин фойдаланилиши ахборот ресурсларининг мулкдорлари томонидан чеклаб қўйилган ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари эркин фойдаланилиши чеклаб қўйилган ахборот ресурсларига киради.

Ахборот ресурсларининг мулкдорлари ва эгалари ҳамма эркин фойдаланиши мумкин бўлган ахборот ресурсларидан юридик ҳамда жисмоний шахсларнинг тенг ҳуқуқ асосида эркин тарзда фойдаланишини таъминлаши керак.

Ахборот ресурсларини эркин фойдаланиш тоифаларига киришиш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ахборот ресурсларининг мулкдори томонидан аниқланади.

12-модда. Ахборот ресурсларидан фойдаланиш

Ахборот ресурсларидан фойдаланувчилар ахборот ресурсларидан эркин фойдаланишда тенг ҳуқуқларга эга, эркин фойдаланилиши чеклаб қўйилган ахборот ресурслари бундан мустасно.

Ахборот ресурсларидан фойдаланганлик учун белгиланган тартибда ҳақ олиниши мумкин.

Ахборот билан таъминлашга доир ахборот ва хизматлар рўйхатларини, ахборот ресурсларидан эркин фойдаланиш тартиби ҳамда шартлари ҳақидаги маълумотларни ахборот ресурсларининг мулкдорлари ва эгалари фойдаланувчиларга бепул тақдим этади.

Юридик ва жисмоний шахслар қонуний асосларда ахборот ресурсларидан ўзлари олган ахборотдан ахборот манбаини албатта ҳавола этган ҳолда ҳосила ахборот яратиш учун фойдаланишлари мумкин.

Ахборот ресурсларидан ахборот олиш тартибини ахборот ресурсларининг мулкдори ёки эгаси қонун ҳужжатларида белгиланган талабларга риоя этган ҳолда аниқлайди.

13-модда. Жисмоний шахсларнинг шахсига тааллуқли маълумотлар тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари

Жисмоний шахсларнинг шахсига тааллуқли маълумотлар тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурсларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Жисмоний шахсларнинг шахсига тааллуқли маълумотлар тўғрисидаги ахборот махфий ахборот тоифасига киради.

14-модда. Ўзлари тўғрисидаги маълумотларни ичига олган ахборот ресурсларидан юридик ва жисмоний шахсларнинг эркин фойдаланиши

Юридик ва жисмоний шахслар ўзлари тўғрисидаги маълумотларни ичига олган ахборот ресурсларидан эркин фойдаланиш, мазкур маълумотларнинг тўлиқлиги ҳамда тўғрилигини таъминлаш мақсадида уларга аниқликлар киритиш ҳуқуқига эга.

Ўзлари тўғрисидаги маълумотларни ичига олган ахборот ресурсларидан юридик ва жисмоний шахсларнинг эркин фойдаланиши қонун билан чекланиши мумкин.

Юридик ва жисмоний шахсларга ўзлари тўғрисидаги маълумотларни ичига олган ахборот ресурсларидан эркин фойдаланишни ахборот ресурсларининг мулкдори ёки эгаси рад этганлиги устидан судга шикоят қилиниши мумкин.

15-модда. Миллий ахборот тизими

Миллий ахборот тизимига давлат органларининг ахборот тизимлари, тармок ва ҳудудий ахборот тизимлари, шунингдек юридик ҳамда жисмоний шахсларнинг ахборот тизимлари киради.

Миллий ахборот тизими давлат бюджети маблағлари, шунингдек юридик ва жисмоний шахсларнинг ўз маблағлари ҳамда

қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан яратилади.

Миллий ахборот тизими унинг таркибига кирувчи ахборот тизимларининг халқаро ахборот тизимлари билан бир-бирига мослигини ҳисобга олган ҳолда яратилади.

Миллий ахборот тизимидан фойдаланган ҳолда ахборот алмашиш шартнома асосида амалга оширилади, қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

16-модда. Ахборот тизимларидан битимлар тузишда фойдаланиш

Юридик ва жисмоний шахслар ўртасида битимлар тузишда ахборот тизимларидан фойдаланиш қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

17-модда. Ахборот тизимларининг техника воситаларини сертификатлаштириш

Ахборот тизимларини ташкил қилувчи техника воситалари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда сертификатлаштирилиши керак.

Давлат органлари ахборот тизимларининг, тармоқ ва ҳудудий ахборот тизимларининг, юридик ҳамда жисмоний шахслар ахборот тизимларининг давлат сирлари ёки махфий ахборотни ўз ичига олган ахборотни ишловдан ўтказиш учун мўлжалланган техника воситалари, шунингдек мазкур тизимларни муҳофаза қилиш воситалари мажбурий сертификатлаштирилиши лозим.

18-модда. Ахборот тизимларининг тармоқлараро боғланиши

Ахборот тизимларининг тармоқлараро боғланиши турли ахборот тизимлари ўртасида ахборот алмашиш учун амалга оширилади.

Белгиланган нормалар ва қоидаларга мувофиқ ўзаро тармоқлараро боғланиш имкониятини ахборот тизимларининг мулкдорлари, эгалари таъминлайди.

Турли ахборот тизимларининг тармоқлараро боғланиши ахборот тизимларининг мулкдорлари, эгалари ўртасидаги шартнома асосида амалга оширилади.

Тармоқлараро боғланишни амалга ошириш ҳамда турли ахборот тизимларининг ўзаро алоқада бўлиш тартиби ва шартлари махсус ваколатли орган томонидан белгиланади.

19-модда. Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларини муҳофаза қилиш

Ахборот ресурслари ва ахборот тизимларини муҳофаза қилиш куйидаги мақсадларда амалга бширилади:

шахс, жамият ва давлатнинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш;

ахборот ресурсларининг тарқалиб кетиши, ўгирланиши, йўқотилиши, бузиб талқин этилиши, тўсиб қўйилиши, калбакилаштирилиши ва улардан бошқача тарзда рухсатсиз эркин фойдаланилишининг олдини олиш;

ахборотни йўқ қилиш, тўсиб қўйиш, ундан нусха олиш, уни бузиб талқин этишга доир рухсатсиз ҳаракатларнинг ҳамда ахборот ресурслари ва ахборот тизимларига бошқа шаклдаги аралашиларнинг олдини олиш;

ахборот ресурсларидаги мавжуд давлат сирлари ва махфий ахборотни сақлаш.

20-модда. Ахборот ресурслари ва ахборот тизимлари муҳофаза қилинишини ташкил этиш

Ахборот ресурслари ва ахборот тизимлари, агар улар билан гайриқонуний муносабатда бўлиш натижасида ахборот ресурсларининг ёки ахборот тизимларининг мулкдорларига, эгаларига ёхуд бошқа юридик ҳамда жисмоний шахсларга зарар етказилиши мумкин бўлса, муҳофаза қилиниши керак.

Давлат органлари, юридик ва жисмоний шахслар давлат сирлари ҳамда махфий сирлар тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари ва ахборот тизимларининг муҳофаза қилинишини таъминлаши шарт.

Ахборот ресурслари ва ахборот тизимлари муҳофаза қилинишини ташкил этиш тартиби уларнинг мулкдорлари, эгалари томонидан мустақил белгиланади.

Давлат сирлари ҳамда махфий сирлар тўғрисидаги ахборотни ўз ичига олган ахборот ресурслари ва ахборот тизимларининг

муҳофаза қилинишини ташкил этиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

21-модда. Халқаро ахборот тармоқларига уланиш

Давлат органлари, юридик ва жисмоний шахслар ўз ахборот тизимларини халқаро ахборот тармоқларига ҳамда Интернет жаҳон ахборот тармоғига қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда улаши мумкин.

Эркин фойдаланилиши чеклаб қўйилган ахборот ресурсларини ўз ичига олган ахборот тизимларининг халқаро ахборот тармоқларига ҳамда Интернет жаҳон ахборот тармоғига уланиши фақат зарур муҳофаза чоралари кўрилганидан кейин амалга оширилади.

22-модда. Низоларни ҳал этиш

Ахборотлаштириш соҳасидаги низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал этилади.

23-модда. Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Ахборотлаштириш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. Каримов

«Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами», 2004 йил, 6-сон.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ВАЗИРЛАР
МАҲКАМАСИНИНГ ҚАРОРИ**
22.11.2005 й. N 256

**АХБОРОТЛАШТИРИШ СОҲАСИДА НОРМАТИВ-
ҲУҚУҚИЙ БАЗАНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ТЎҒРИСИДА**

Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2004 йил 7 майдаги 215-сон қарорини бажариш юзасидан ва «Ахборотлаштириш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш мақсадида Вазирлар Маҳкамаси

ҚАРОР ҚИЛАДИ:

1. Қуйидагилар:

Давлат ахборот ресурсларини шакллантириш тартиби тўғрисидаги Низом 1-иловага мувофиқ;

Давлат органларининг ахборот тизимларини ташкил этиш тартиби тўғрисидаги Низом 2-иловага мувофиқ тасдиқлансин.

2. Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги белгиланган тартибда:

уч ой муддатда базавий давлат ахборот ресурсларини ҳам ўз ичига оладиган давлат ахборот ресурсларининг рўйхатини ҳамда давлат ахборот ресурсларини шакллантириш, улардан фойдаланиш ва уларни қўллаб-қувватлаш учун масъул бўлган давлат органлари рўйхатини тасдиқлаш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига киритсин;

бир ой муддатда ахборотни ҳужжатлаштириш, давлат ахборот ресурсларини ҳисобга олиш ва рўйхатдан ўтказиш тартибини тасдиқласин.

3. Мазкур қарорнинг бажарилишини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари А.Н.Арипов зиммасига юклансин.

Ўзбекистон Республикаси Бош вазири Ш.Мирзиёев

«Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами», 2005 йил, 47-48-сон, 355-модда.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ
ҚОНУНИ 25.12.2007 й.**

**АХБОРОТЛАШТИРИШ ВА МАЪЛУМОТЛАР УЗАТИШ
СОҲАСИДА ҚОНУНГА ХИЛОФ ҲАРАКАТЛАР СОДИР
ЭТГАНЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИК КУЧАЙТИРИЛГАНЛИ-
ГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН ЎЗБЕКИСТОН
РЕСПУБЛИКАСИНИНГ АЙРИМ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИГА
ЎЗГАРТИШ ВА ҚЎШИМЧАЛАР КИРИТИШ ТЎҒРИСИДА***

**Қонунчилик палатаси томонидан 2007 йил 27 сентябрда қабул
қилинган**

Сенат томонидан 2007 йил 30 ноябрда маъқулланган

1-модда. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси

2-модда. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси

3-модда. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий
жавобгарлик тўғрисидаги кодекси

1-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган 2012-ХП-сонли Қонуни билан тасдиқланган **Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига** (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1995 йил, N 1, 3-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1996 йил, N 9, 144-модда; 1997 йил, N 2, 56-модда, N 9, 241-модда; 1998 йил, N 5-6, 102-модда, N 9, 181-модда; 1999 йил, N 1, 20-модда, N 5, 124-модда, N 9, 229-модда; 2000 йил, N 5-6, 153-модда; 2001 йил, N 1-2, 23-модда, N 9-10, 165-модда; 2002 йил, N 9, 165-модда; 2003 йил, N 1, 8-модда, N9-10, 149-модда; 2004 йил, N 1-2, 18-модда, N 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2005 йил, N 9, 314-модда, N 12, 417, 418-моддалар; 2006 йил, N 6, 261-модда, N 12, 656-модда; 2007 йил, N 4, 158, 166-моддалар, N 6, 248-модда, N 9, 416,422-моддалар) куйидаги ўзгартиш ва қўшимчалар киритилсин:

1) **174-модда** чиқариб ташлансин;

2) куйидаги мазмундаги **XX-1 боб** билан тўлдирилсин:

**«XX-1 боб. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар
278-1-модда. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш**

Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, яъни белгиланган ҳимоя чораларини кўрмаган ҳолда ахборот тизимлари, маълумотлар базалари ва банкларини, ахборотга ишлов бериш ҳамда уни узатиш тизимларини яратиш, жорий этиш ва улардан фойдаланиш ҳамда ахборот тизимларидан рухсат билан фойдаланиш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишига сабаб бўлса, -

энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда содир этилган бўлса, -

энг кам ойлик иш ҳақининг эллик бараваридан юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд олти ойгача қамоқ билан жазоланади.

**278-2-модда. Компьютер ахборотидан қонунга
хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш**

Компьютер ахборотидан, яъни ахборот-ҳисоблаш тизимлари, тармоқлари ва уларнинг таркибий қисмларидаги ахборотлардан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, агар ушбу ҳаракат ахборотнинг йўқ қилиб юборилиши, тўсиб қўйилиши, модификациялаштирилиши, ундан нусха кўчирилиши ёхуд унинг қўлга киритилишига, электрон ҳисоблаш машиналари, электрон ҳисоблаш машиналари тизими ёки уларнинг тармоқлари ишининг бузилишига сабаб бўлса, -

энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёхуд бир йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади.

Ўша ҳаракат:

- а) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- б) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- в) хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда;
- г) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, -

энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

278-3-модда. Компьютер тизимидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун маҳсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш

Ҳимояланган компьютер тизимидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун маҳсус дастурий ёки аппарат воситаларини ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш -

энг кам ойлик иш ҳақининг икки юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

- а) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;
- б) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;
- в) хизмат мавқеидан фойдаланган ҳолда;
- г) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, энг кам ойлик иш ҳақининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади.

278-4-модда. Компьютер ахборотини модификациялаштириш

Компьютер ахборотини модификациялаштириш, яъни компьютер тизимида сақланаётган ахборотни қонунга ҳилоф равишда ўзгартириш, унга шикаст етказиш, уни ўчириш, худди шунингдек била туриб унга ёлғон ахборотни киритиш фуқароларнинг ҳуқуқларига ёки қонун билан қўриқланадиган манфаатларига ёхуд давлат ёки жамоат манфаатларига кўп миқдорда зарар ёхуд жиддий зиён етказилишига сабаб бўлса, -

энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваригача миқдорда жарима ёки бир йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

- а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;
- б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса, -

бир йилдан икки йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёки икки йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

278-5-модда. Компьютер саботажи

Ўзганинг компьютер ускунасини ёки хизматда фойдаланиладиган компьютер ускунасини қасддан ишдан чиқариш, худди шунингдек компьютер тизимини бузиш (компьютер саботажи) -

уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиб, энг кам ойлик иш ҳақининг уч юз бараваридан тўрт юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

б) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан содир этилган бўлса, -

икки йилдан уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд икки йилдан уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

278-6-модда. Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш

Компьютер тизимида сақланаётган ёки узатилаётган ахборотни рухсатсиз йўқ қилиб юбориш, тўсиб қўйиш, модификациялаштириш, ундан нусха кўчириш ёки уни қўлга киритиш мақсадини кўзлаб компьютер дастурларини яратиш ёки мавжуд дастурларга ўзгартиришлар киритиш, худди шунингдек махсус вирус дастурларини ишлаб чиқиш, улардан қасддан фойдаланиш ёки уларни қасддан тарқатиш -

энг кам ойлик иш ҳақининг юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки икки йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ўша ҳаракатлар:

а) жуда кўп миқдорда зарар етказган ҳолда;

б) бир гуруҳ шахслар томонидан олдиндан тил бириктириб;

в) такроран ёки хавфли рецидивист томонидан;

г) уюшган гуруҳ томонидан ёки унинг манфаатларини кўзлаб содир этилган бўлса, - икки йилдан уч йилгача озодликдан махрум қилиш билан жазоланади».

2-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган 2013-ХП-сонли Қонуни билан тасдиқланган **Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси** (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1995 йил, N 2, 5-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 йил, N 12, 269-модда; 1997 йил, N 2, 56-модда, N 9, 241-модда; 1998 йил, N 5-6, 102-модда, N 9, 181-модда; 1999 йил, N 1, 20-модда, N 5, 124-модда, N 9, 229-модда; 2000 йил, N 5-6, 153-модда, N 7-8, 217-модда; 2001 йил, N 1-2, 11, 23-моддалар, N 9-10, 165, 182-моддалар; 2002 йил, N 9, 165-модда; 2003 йил, N 5, 67-модда; 2004 йил, N 1-2, 18-модда, N 9, 171-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2005 йил, N 12, 418-модда; 2006 йил, N 6, 261-модда; 2007 йил, N 4, 166-модда, N 6, 248, 249-моддалар, N 9, 422-модда) **345-моддасининг бешинчи қисмидаги «168-174» ва «266-278» рақамлари тегишинча «168-173» ва «266-278-6» рақамлари билан алмаштирилсин.**

3-модда. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган 2015-ХП-сонли Қонуни билан тасдиқланган **Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига** (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1995 йил, N 3, 6-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 йил, N 9, 193-модда, N 12, 269-модда; 1996 йил, N 5-6, 69-модда, N 9, 144-модда; 1997 йил, N 2, 56-модда, N 4-5, 126-модда, N 9, 241-модда; 1998 йил, N 3, 38-модда, N 5-6, 102-модда, N 9, 181-модда; 1999 йил, N 1, 20-модда, N 5, 124-модда, N 9, 229-модда; 2000 йил, N 5-6, 153-модда, N 7-8, 217-модда; 2001 йил, N 1-2, 23-модда, N 9-10, 165, 182-моддалар; 2002 йил, N 1, 20-модда, N 9, 165-модда; 2003 йил, N 1, 8-модда, N 5, 67-модда, N 9-10, 149-модда; 2004 йил, N 1-2, 18-модда, N 5, 90-модда, N 9, 171-модда; 2005 йил, N 1, 18-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2005 йил, N 9, 312-модда, N 12, 413, 417, 418-моддалар; 2006 йил, N 6, 261-модда, N 9, 498-модда, N 10, 536-модда, N 12, 656, 659-

моддалар; 2007 йил, N 4, 158, 159, 164, 165-моддалар, N 9, 416, 421-моддалар) қуйидаги қўшимчалар киритилсин:

1) қуйидаги мазмундаги **155-1-модда** билан тўлдирилсин:

«155-1-модда. Компьютер тизимдан фойдаланиш қоидаларини бузиш

Компьютер тизимдан фойдаланишга рухсати бўлган шахснинг ушбу тизимдан фойдаланишнинг белгиланган қоидаларини бузиши компьютер ахборотининг йўқ қилиб юборилишига, тўсиб қўйилишига, модификациялаштирилишига, компьютер ускунаси ишлашининг бузилишига сабаб бўлса, -

фуқароларга энг кам иш ҳақининг беш бараваридан етти бараваригача, мансабдор шахсларга эса - етти бараваридан ўн бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.

Худди шундай ҳуқуқбузарлик ўта муҳим ахборот мавжуд бўлган компьютер тизимдан фойдаланиш вақтида содир этилса, -

фуқароларга энг кам иш ҳақининг етти бараваридан ўн бараваригача, мансабдор шахсларга эса - ўн бараваридан ўн беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади»;

2) **245-модданинг биринчи қисми «155» рақамидан кейин «155-1» рақами билан тўлдирилсин.**

4-модда. Ушбу Қонун расмий эълон қилинган кундан эътиборан кучга киради.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. Каримов

-----
*) *Ушбу Қонун «Халқ сўзи» газетасида 2007 йил 26 декабрда эълон қилинган.*

«Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами», 2007 йил, 52-сон, 532-модда.

ГЛОССАРИЙ

Очиқ ахборот тизимлари (ОАТ) - ахборот агентликлари, газеталар, журналлар, журнал тарзидаги нашрлар, бошқа нашр маҳсулотлар, радио, телевидение, аудио ва видеомаҳсулотлар ҳисобланади. Интернет, матбуот хизмати, жамоатчилик билан алоқалар, давлат, жамоатчилик ва бошқа ташкилотлар ва муассасалар, реклама агентликлари бўйича тузилмалар ҳам шулар жумласидандир.

ОАВлари - вақтли матбуот, ахборот тарқатишнинг аудио ва видео воситалари, ахборот агентликлари, интернет-журналистика ҳисобланади. ОАВ ОАТнинг муҳим асосий қисмини ташкил этади.

Жамоатчилик фикри - бу ҳозирги пайт учун долзарб бўлган турмуш муаммоларига кишиларнинг муносабатини ифода этувчи ижтимоий онг шаклидир. Аслида тезкор бўлган онгнинг бу шакли юқори даражада жамият турли институтлари томонидан кўрсатилаётган таъсир остидадир. Демак, бу манипулятив таъсирга ҳам чалингандир.

Жамоатчилик фикрини манипуляция қилиш (чалғитиш) - муайян мақсадни кўзлаб амалга оширилади. Бунда манипуляция қилиш (чалғитиш) тушунчасининг нисбийлиги ҳақида айтиб ўтиш керак, чунки исталган томон жамоатчилик фикрига ҳар қандай таъсирни манипуляция деб баҳолаш мумкин. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳозирги жамиятда ягона бўлган ижтимоий фикр эҳтимолдан йироқдир. Демократиянинг тамойилларидан бири мана шудир.

Ижтимоий онг - айрим ижтимоий гуруҳлар, бутун жамият турмуши ва онгининг намоён бўлиш шаклидир. Ижтимоий онгнинг мавжуд бўлиш шакллари бўлиб, сиёсий ғоялар, ҳуқуқ, фалсафа, ахлоқ, дин, фан, эстетика ва бошқалар ҳисобланадилар. Афсуски, маълумотнома ва махсус адабиётларда ижтимоий онгга анъаналарми, одатларми, турли маросимларни, турмуш тарзими, алоҳида-алоҳида ёки биргаликда бу қадриятлар барчаси биргаликда кўпроқ таъсир ўтказиши ҳақида лом-мим дейилмайди. Ваҳоланки, булар оқибат натижада ҳар бир кишининг, этнос, элат ва миллатнинг ўзлиги (менталитетини) белгилайди.

Ахборот - моддий дунёнинг организмда ёки организмлар жамоасида акс этган ҳамда улар томонидан атроф-муҳит ўзгаришларига мослашиш учун фойдаланиладиган моддий дунё

объектларининг аксидир. У маълумотлар, хабарлар шаклида намоён бўлади. Маълумотлар моддий дунё объектлари организицияси акси натижада ҳосил бўлади. Хабарлар эса бошқа организмларга хабар етказиш учун юзага келади.

Очиқ ахборот тизимларида «хабар» термини кишилар, ижтимоий гуруҳлар, умуман жамият куршаб турган оламда мўлжал топа билиши учун ижтимоий аҳамиятга эга хабар маъно ифодасини беради. Шунингдек, муайян жамият ижтимоий табиати белгилаб берадиган маънавий кадриятларни қарор топдириш учун хизмат қилади.

Миллий манфаатлар - давлат томонидан тан олинган ҳамда шахс, жамият ва давлат ижтимоий манфаатларининг ҳуқуқий жиҳатдан таъминланган мутаносиблашган мажмуидир. Буларни амалга ошириш муайян тарихий шароитда миллатнинг мавжудлиги, хавфсизлиги ва кафолати ҳисобланади.

Жамият манфаатлари - жамият ривожланишидаги кучли зиддиятларни ҳал этишда, миллий ўзига ҳосликни сақлашда намоён бўладиган жамият эҳтиёжи ҳисобланади.

Давлат манфаати - жамият ишларини бошқаришни сифатли амалга оширишга, миллий ўзига ҳосликни сақлашга бўлган давлат эҳтиёжини намоёни ҳисобланади.

Ўзини намоён эта билишлик, жамият ишларида қатнашишлик, этник ўзига ҳосликни сақлаш шахсий эҳтиёжларни намоён бўлиши-шахснинг ижтимоий манфаатларидир.

Жамиятнинг ахборий хавфсизлиги унинг маънавий, иқтисодий, сиёсий соҳаларига, маданий кадриятларига, инсонлар ҳуқуқ-атворини ижтимоий тартибга солувчиларга, ахборот инфратузилмаларига ва булар ёрдамида узатилаётган хабарларга зарар етказиш мумкин эмаслигидан иборатдир.

Давлатнинг ахборий хавфсизлиги предмети ахборот ва жамият ахборот инфратузилмаларидан ташкил топган жамият ишларини бошқаришни бажариш бўйича давлат фаолиятига зарар етказиш мумкин эмаслигидан иборат.

Тазйиқ бу ўзаро муносабатлар объектлар ўртасидаги қарама-қаршилиқларни объектлардан бирининг салбий томонга куч билан ўзгартириш киритиш мақсадида зарар етказиш йўли билан ҳал этиш усулидир.

Миллий манфаатларга тазйиқ - мамлакат миллий манфаатларини амалга оширишга тўсқинлик қилувчи миллий кадриятлар ва

миллий турмуш тарзига хавф тугдирувчи шарт-шароитлар мажмуи тушунилади.

Ахборот соҳасидаги миллий манфаатларга тазйиқ - ахборот соҳасида ва манфаатларни амалга ошириш бўйича фаолиятда миллий манфаатлар объектларига зарар етказиш хавфини тугдирувчи шарт-шароитлар мажмуи англашилади. Яъни ахборий фаолият соҳасида инсон ва фуқаро ҳукукий мавқеини амалга оширишга, ахборотлар, ахборий инфратузилмага, шунингдек, мазкур объектлар билан боғлиқ миллий манфаатларни амалга ошириш бўйича фаолиятга зарар етказиш тазйикидир.

Ахборот соҳасида шахс ва жамият манфаатларига тазйиқ - инсон ва фуқаронинг очик ахборотга эга бўлиши, конун билан таъқиқланмаган фаолиятни амалга оширишда фойдаланишга бўлган ҳуқуқини чеклаш тушунилади. Булар эса шахсий хавфсизлик маънавий ва аклий ривожланишни таъминловчи ахборотлар ҳисобланади. Бундан ташқари индивидуал, «виртуал ахборот» майдонини, унинг руҳий фаолиятига таъсир этиш технологияларидан фойдаланиш имконини шакллантириш ҳисобида жамоатчилик онгини чалғитиш имконини кенгайтириш шахсинг манфаатларига бўлган энг хавфли таъжовуз ҳисобланади.

Ахборий қарама-қаршилик - бу аудиторияга атроф дунёдаги бирор ҳодисага нисбатан муносабатда бўлишга ўз қарашлари, фикрини тикиштириш ҳамда қарши томон ғояси ва нуқтаи назарини инкор этиш роли билан таъсир этишга интилишдир.

Ахборий психологик кураш - бу бошқа мамлакат ёки мамлакатлар гуруҳида мавжуд ижтимоий тузумни бўшаштириш, жамият ахлоқини издан чиқариш, ривожланиш миллий программасига путур етказиш, шунингдек ўз кадриятлари ва турмуш тарзини тўғридан-тўғри экспорт қилиш мақсадида ахборот хизмати ва кўпурувчилик билан шуғулланувчи хизматларни ўзаро ҳамкорлигидир.

Ахборот (лотинча «informatio»-тушунтирмақ, баён этмоқ) замонавий фан ва сиёсатнинг асосий тушунчаларидан бири; дастлаб кишилар томонидан оғзаки, кейинроқ ёзма ёки бошқа шаклларда узатишган маълумот: XX асрнинг ўрталаридан бошлаб инсонлараро, инсон-автомат, автомат-автомат ўртасидаги маълумот ҳамда хайвонлар ва ўсимликлардаги сигнал алмашинуви, хужайрадан-хужайрага муайян белгиларнинг узатилиши ва шу кабиларни англага бошлади.

Ижтимоий ҳаётга татбиқан ахборот-кишилар, предметлар, фактлар, ходисалар, жараёнлар ва шу кабилар ҳақидаги маълумотлар мажмуини англатади.

Ахборотлаштириш - ахборот ресурсларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш ҳисобига фукаролар, давлат ҳокимияти ва ўз-ўзини бошқариш органлари, ташкилотлар ва жамоат бирлашмаларининг ахборот соҳасидаги эҳтиёжларини қондириш, ҳуқуқларини рўёбга чиқариш мақсадида оптимал шароитларни яратиш учун ташкил этиладиган ижтимоий-иктисодий ва илмий-техник жараёнлар мажмуи.

Информацион жараёнлар - ахборотни қидириш, йиғиш, қайта ишлаш, тўплаш, сақлаш ва тарқатиш жараёни.

Ахборот тизими (ахборий система) - ахборий жараёнларни амалга оширувчи тартибга солинган ҳужжатлар ҳамда ахборот технологиялари мажмуи.

Ахборот ресурслари - муайян (кутубхона, архив, фонд, маълумотлар банки каби) ахборот тизимларидаги алоҳида ҳужжатлар ва ҳужжатлар мажмуи.

Ижтимоий-сиёсий ахборот - ижтимоий ва сиёсий ҳаёт борасида жамият аъзолари, ижтимоий гуруҳлар, сиёсий ташкилотлар ўртасида алмашинув предмети ҳисобланган ва улар ўз фаолиятида фойдаланиладиган билимлар, маълумотлар ва хабарлар мажмуи.

Ижтимоий-сиёсий ахборотлар инсонлар ўртасида алоқалар, сиёсий жараёнлар, жамиятни бошқариш, илмий, ўқув ва тарбиявий ишларни ташкил этиш, тарғибот ва ташвиқотни амалга оширишда тобора муҳим ва устувор аҳамият касб этмоқда. Тўлалиги, асосланганлиги ва ишончлилиги муҳим аҳамият касб этадиган ижтимоий-сиёсий ахборотларни ишлаб чиқишда фан, уларни тарқатишда ОАВ муҳим роль ўйнайди.

Ахборот маданияти - техник-технологик ва ижтимоий-маданий жиҳатларга эга. Техник-технологик жиҳатдан ахборот маданияти ахборотни олиш, қайта ишлаш, сақлаш ва етказиб беришга хизмат қиладиган техник-ахборот воситалари ва улардан оқилона фойдаланиш усуллари ҳақидаги билимлар тизимини англатади.

Ижтимоий-маданий маънода ахборот маданияти инсоннинг муайян маънавий-ахлоқий, сиёсий, ҳуқуқий ва эстетик кадриятлар-

ни ўзлаштирилган ҳолда ахборот майдонида ҳаётини фаолият кўрсатишини англатади.

Ахборот истеъмоли маданияти - ахборот дунёсидан ижтимоий тараққиётга хизмат қилувчи маълумотларни саралаб олиш борасидаги билимлар, қобилият ва малакани ўзида ифода этади.

Ахборотлашган жамият - кишилиқ жамияти ривожланишининг ҳозирги босқичида шаклланаётган ва ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида ахборот ҳамда информатикадан оқилана фойдаланишга асосланган сифатий ҳолатини тавсифловчи тушунча.

Ахборот - манбалари ва тақдим этилиш шаклидан қатъи назар, шахслар, предметлар, фактлар, воқеалар, ҳодисалар ва жараёнлар тўғрисидаги маълумотлардир.

Ахборот мулкдори-ўз маблағига ёки бошқа қонуний йўл билан олинган ахборотга эгаллик қилувчи, ундан фойдаланувчи ва уни тасарруф этувчи юридик ёки жисмоний шахс.

Ахборотни муҳофаза этиш - ахборот борасидаги хавфсизликка таҳдидларнинг олдини олиш ва уларнинг оқибатларини бартараф этиш чора-тадбирлари.

Ахборот ресурслари - алоҳида ҳужжатлар, ҳужжатларнинг алоҳида тўпламлари, ахборот тизимларидаги (кутубхоналардаги, архивлардаги, фондлардаги, маълумотлар банкларидаги ва бошқа ахборот тизимларидаги) ҳужжатлар ва ҳужжатларнинг тўпламлари;

ахборот соҳаси-субъектларнинг ахборотни яратиш, қайта ишлаш ва ундан фойдаланиш билан боғлиқ фаолияти соҳаси.

Ахборот борасидаги хавфсизлик - ахборот соҳасида шахс, жамият ва давлат манфаатларининг ҳимояланганлик ҳолати.

Ахборот эгаси - қонунда ёки ахборот мулкдори томонидан белгиланган ҳуқуқлар доирасида ахборотга эгаллик қилувчи, ундан фойдаланувчи ва уни тасарруф этувчи юридик ва жисмоний шахс.

Махфий ахборот-фойдаланилиши қонун ҳужжатларига мувофиқ чеклаб қўйиладиган ҳужжатлаштирилган ахборот.

Оммавий ахборот-чекланмаган доирадаги шахслар учун мўлжалланган ҳужжатлаштирилган ахборот, босма, аудио, аудио-визуал ҳамда бошқа хабарлар ва материаллар.

Ҳужжатлаштирилган ахборот-идентификация қилиш имконини берувчи реквизитлари қўйилган ҳолда моддий жисмда қайд этилган ахборот.

Усуллар - бу яширин ахборотни ҳимоя қилиш йўлида қўйилган мақсадларга эришиш учун қўлланиладиган куч ва воситаларнинг тартиб қоидалари.

Электрон рақамли имзо - электрон ҳужжатдаги мазкур электрон ҳужжат ахборотини электрон рақамли имзонинг ёпиқ калитидан фойдаланган ҳолда махсус ўзгартириш натижасида ҳосил қилинган ҳамда электрон рақамли имзонинг очик калити ёрдамида электрон ҳужжатдаги ахборотда хатолик йўқлигини аниқлаш ва электрон рақамли имзо ёпиқ калитининг эгасини идентификация қилиш имкониятини берадиган имзо.

Электрон рақамли имзонинг ёпиқ калити - электрон рақамли имзо воситаларидан фойдаланган ҳолда ҳосил қилинган, фақат имзо қўювчи шахснинг ўзига маълум бўлган ва электрон ҳужжатда электрон рақамли имзони яратиш учун мўлжалланган белгилар кетма-кетлиги.

Электрон рақамли имзонинг очик калити - электрон рақамли имзо воситаларидан фойдаланган ҳолда ҳосил қилинган, электрон рақамли имзонинг ёпиқ калитига мос келувчи, ахборот тизимининг ҳар қандай фойдаланувчиси фойдалана оладиган ва электрон ҳужжатдаги электрон рақамли имзонинг ҳақиқийлигини тасдиқлаш учун мўлжалланган белгилар кетма-кетлиги.

Электрон рақамли имзонинг ҳақиқийлигини тасдиқлаш - электрон рақамли имзонинг электрон рақамли имзо ёпиқ калитининг эгасига тегишлилиги ва электрон ҳужжатдаги ахборотда хатолик йўқлиги текширилгандаги ижобий натижа.

Электрон ҳужжат - электрон шаклда қайд этилган, электрон рақамли имзо билан тасдиқланган ҳамда электрон ҳужжатнинг уни идентификация қилиш имконини берадиган бошқа реквизитларига эга бўлган ахборот.

Ахборотлаштириш - юридик ва жисмоний шахсларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини қондириш учун ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ҳамда ахборот тизимларидан фойдаланган ҳолда шароит яратишнинг ташкилий ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техникавий жараёни.

Ахборот ресурси - ахборот тизими таркибидаги электрон шаклдаги ахборот, маълумотлар банки, маълумотлар базаси.

Ахборот ресурсларининг ёки ахборот тизимларининг мулкдори - ахборот ресурсларига ёки ахборот тизимларига эгаллик

қилувчи, улардан фойдаланувчи ва уларни тасарруф этувчи юридик ёки жисмоний шахс.

Ахборот ресурсларининг ёки ахборот тизимларининг эгаси - қонун билан ёки ахборот ресурсларининг, ахборот тизимларининг мулкдори томонидан белгиланган ҳуқуқлар доирасида ахборот ресурсларига ёхуд ахборот тизимларига эгалик қилувчи, улардан фойдаланувчи ва уларни тасарруф этувчи юридик ёки жисмоний шахс.

Ахборот технологияси - ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш ва уни тарқатиш учун фойдаланиладиган жами услублар, қурилмалар, усуллар ва жараёнлар.

Ахборот тизими - ахборотни тўплаш, сақлаш, излаш, унга ишлов бериш ҳамда ундан фойдаланиш имконини берадиган, ташкилий жиҳатдан тартибга солинган жами ахборот ресурслари, ахборот технологиялари ва алоқа воситалари.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.: «Ўзбекистон», 2003.
2. «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
3. «Ахборот воситаларини рўйхатга олиш тартиби тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Низоми.
4. «Ахборот олиш эркинлиги принциплари ва кафолотлари тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
5. «Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
6. «Реклама тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
7. Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш ва рақобатни ривожлантириш Давлат қўмитасининг «Рекламани жойлаштириш тўғрисида» ги Қарори.
8. «Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
9. «Фаолиятнинг айрим турларини лицензиялаш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
10. Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
11. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараккиёт йўли // Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. Т.: «Ўзбекистон», 1996. 36-85 б.
12. Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли // Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. Т.: «Ўзбекистон», 1996. 274–359 б.
13. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотлар чуқурлаштириш йўлида // Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-жилд. Т.: «Ўзбекистон», 1996. 175–366 б.
14. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бусағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари // Хавфсизлик ва барқарор тараккиёт йўлида. 6-жилд. Т.: «Ўзбекистон», 1998. 31–261 б.
15. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир // ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. Т.: «Ўзбекистон», 2005. 174–222 б.

16. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. Т.: «Шарк», 1998, 33-бет.
17. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. 13-жилд. - Т., Ўзбекистон. 2005.-Б. 301-302
18. «Иқтисодий ва ахборот хавфсизлиги замонавий муаммолари» мавзусидаги ёш олимларнинг илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. Нашр учун масъул Н. Баҳадиров. Тошкент.: ЖИДУ, 2006 – 137 б.
19. «Ўзбекистон матбуоти» журнали 1998 йил, №5 сон.
20. «Халқ сўзи» газетаси, 2005 йил, 11 май сони.
21. ICTNEWS ахборот-коммуникация технологиялари янгиликлари журнали. Тошкент. 2010. №01. 11-бет.
22. Анвар Бобоев «Ахборот асрида ахборий хуружлар» мақоласидан «Ўзбекистон матбуот журнали» 2006 йил, 6-сон, 12-13-14-бетлар
23. Бабаева Ю.М., Войскунский А.Е. Одаренный ребенок за компьютером. М., 2003.
24. Войскунский А.Е. Исследования Интернета в психологии. // Интернет и российское общество. / Под ред. И. Семенова. М. 2002
25. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты - М 2002
26. Ермаков Ю.А. Манипуляция личностью: Смысл, приемы, последствия-Екатеринбург, 1995
27. Жаҳон тарқиёти ва глобаллашиш жараёнида ахборий хавфсизлиги муаммолари мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари, 2006 йил ноябр, Т.: 2007й.2-жилд, 40-бет.
28. Жўраев Н.Қ. Тарих фалсафасининг назарий асослари. Тошкент, «Маънавият», 2008.
29. Законодательные акты Р.У, составляющие правовую основу государственной политики в ахборийной сфере.
30. Иванов П.И., Зуфарова М.Г. Умумий психология. Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти нашриёти. Тошкент, 2008. 474-бет.
31. Информация. Дипломатия. Психология. М.:»Известия», 2002 – 616 б.
32. Каримов М.М. Ахборот хавфсизлиги масалалари. Тошкент.: Ахборот технологиялари нашриёти, 2006 й. 4-7 б.
33. Лопатен В. Н. Информационная безопасность в России. Изд. МВД России и Санкт-Петербургского университета. 2000 – 311б.

34. Манойло А.В., Петренко А.И., Фролов Д.Б. Государственная ахборийная политика в условиях ахборийно-психологи-ческой войны. 2 - нашр. М.: Горячая линия – Телеком. 2006,
35. Миллий истиклол ғояси. Т., «Ўзбекистон», 2005.
36. Миллий истиклол ғояси: 50 савол ва жавоб Т., «Ўзбекистон», 2002.
37. Мусахоний А. Ахборот макони пайдо бўлиши мумкинми? // Жамият ва бошқарув, 2006 й. №1.
38. Мўминов Ф. «Ахборот хавфсизлиги ва ижтимоий тараққиёт». Ўзбекистон матбуоти журнали, 2007 йил, №6
39. Пахрутдинов Ш. Тараққиётга таҳдид: назария ва амалиёт. Т.: «Akademiya», 2006. 73 б.).
40. Политология: Энциклопедический словарь/Общ.ред. и сост.: Ю.И.Аверьянов.-М.:1993
41. Рашидова Д. Н. Муратова. Интернет журналистикаси Т.: 2007 й. 9-бет.
42. Россия федерациясининг «Ахборот хавфсизлиги тўғрисида»ги доктринаси.
43. Самаров Р. Ахборот хавфсизлигининг назарий ва методологик асослари. Т.: «Академия», 2010.
44. Самаров Р., Қодиров У. «Шахснинг психологик ҳимояси – барқарорликни таъминлаш асоси». «Таълим муаммолари» журнали, 2010 йил 1-сон.
45. Самаров Р., Қодиров У. «Ҳарбийлик шарафли касб». Ўқув-услубий кўлланма, Тошкент, «Фан» нашриёти, 118 бет.
46. Сафаев С.С. «Глобаллашув шароитида миллий хавфсизликни таъминлашнинг долзарб масалалари» Т. 2005, 1-бет
47. Умарова Н. Глобаллашув шароитида ахборот хуружларига қарши кураш. Тошкент. Академия, 2005, 5-бет.
48. Фозилов М., Ахборотлар хавфсизлиги ҳақида. /Info.com.uz журнали, №2, 2005 й.
49. Хозиков В.И. Информационное оружие. Санкт-Петербург. Издательский дом «Нева», 2003.
50. Шермухамедов С., Очилдиев А. Маданият ва тамаддун.- Фарғона, 2000. - Б.37
51. Ярочкин В. И. Информационная безопасность. Учебник для студентов ВУЗов М.: Фонд «Мир», 2003 – 640 б.
52. Қодиров У. «Мухит гирдобидаги инсон». «Тафаккур» журнали, 2000 йил, 3-сон.

53. Қодиров У. Бошқарув руҳияти. «Фан ва турмуш» журнали, 1999 йил, 3-сон.
54. Қодиров У. Ёшларда ассертив хулқни таркиб топтиришнинг айрим масалалари. «Касбий таълим: муаммолар ва ечимлар» мавзусидаги республика илмий-амалий семинари материаллари, Тошкент, 2011 йил.
55. Қодиров У. Ёшларни деструктив ғоялар таъсиридан ҳимоялаш-долзарб муаммо. «Олий таълим тизимида психология фанларини ўқитишнинг илмий-услубий муаммолари» мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани материаллари, Тошкент, 2011 йил.
56. Қодиров У. Ёшларни деструктив гуруҳлар таъсиридан ҳимоялашнинг айрим жиҳатлари. Ўзбекистонда психологик хизматнинг долзарб муаммолари». Республика илмий-амалий анжумани материаллари, Тошкент, 2010 йил.
57. Қодиров У. Ёшларни деструктив гуруҳлар таъсиридан ҳимоялашнинг долзарб муаммолари. «Психология» журнали, 2011 йил 1-сон, 65-70 бетлар.
58. Қодиров У. Ёшлик даврига хос ижтимоий-психологик ва социологик ёндашувлар. «Жамият тараккиётида оиланинг ўрни» мавзусидаги республика илмий-амалий конференциясининг материаллари тўплами. Тошкент, 2012 йил.
59. Қодиров У. Тараккиётнинг ҳозирги босқичида шахс инфор-мацион-психологик хавфсизлиги масалалари. ТКТИ да бўлиб ўтган илмий-амалий анжуман материаллари. Тўплам, 2005 йил.
60. Қодиров У. Глобаллашув шароитида деструктив таҳдидлар олдини олишнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари // Таълим муаммолари. – Тошкент, 2012. -№4.
61. Қодиров У. Инсон психик саломатлиги ва шахснинг ҳимоя механизмлари. «Оила барқарорлиги: муаммолар, тажрибалар, истикболлар» мавзусидаги республика илмий-амалий конференциясининг материаллари тўплами (Қарши, 2012 йил 16 май). Тошкент «Yurist-media» маркази нашриёти, 2012 йил.
62. Қодиров У. Шахснинг ижтимоий-психологик тузилмасига оид айрим мулоҳазалар. «Таълим муаммолари» журнали, 2012 йил, 2-сон.
63. Қосимов С.С., Ахборот технологиялари. Т.: Ўзбекистон, 2005й.

Интернет сайтлари:

www.press-servis/.uz

www.Iscs.uz

www.Gov.uz

www.Edu.uz

Мундарижа

Кириш	
1. Очик ахборот тизимларида ахборот-психологик хавфсизлик	
1.1. Очик ахборот тизимларида хавфсизлик муаммолари.....	
1.2. Курснинг предмети, мақсади ва вазифаси.....	
1.3. Ахборот-психологик хавфсизлик курсининг асосий тушунчалари.....	
2. Ахборот ва жамият тараккиёти	
2.1. Ахборотлашув жараёнининг жамият тараккиётига таъсири ...	
2.2. Ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш – давр талаби сифатида.....	
2.3. Ахборотлашган жамиятда ёшлар психологиясига таъсир этувчи омиллар.....	
2.4. Ахборотлаштиришнинг ҳуқуқий асослари.....	
3. Ахборот соҳасида глобаллашув. Замонавий очик ахборот тизимлари тавсифи	
3.1. Глобаллашув тушунчаси таснифи.....	
3.2. Глобализация ва ахборотнинг психологик хавфсизлиги... Глобаллашув таъсиридаги ахборот хавфсизлик муаммолари.....	
3.4. Глобаллашув жараёнида оммавий ахборот воситалари хавфсизлиги.....	
4. Шахс, жамият ва давлат ахборот-психологик хавфсизлигидаги манбалар ва уларнинг кўринишлари	
4.1. Ахборот хавфсизлиги манбалари.....	
4.2. Таҳдидлар ва уларнинг таснифи.....	
4.3. Ахборот–психологик хавфсизликни шахсга таъсир этувчи восита ва усуллари.....	
4.4. Шахс ахборот–психологик хавфсизлигига таҳдиднинг шаклланиш омиллари, унинг таъсир доираси кенгайтиши.....	
5. Оммавий ахборот воситалари ва ахборот карама–қаршилиги	
5.1. Дунёда ахборот ўлчовларининг ўрганилиши.....	
5.2. ОАВ ахборот–психологик урушни олиб бориш воситаси сифатида.....	
5.3. Ахборот уруши ва ахборот карама-қаршилиги.....	
5.4. Хориж матбуоти, телевидение, радио ва интернетнинг асосий қадриятлари. Хориж ОАВнинг аҳолига таъсир кўрсатиш йўллари ва услублари.....	

6. Ахборот соҳасида хавфсизликни таъминлаш тизимининг моҳияти ва мазмуни.....
- 6.1. Ахборот соҳасида хавфсизликни таъминлаш тизимини яратишнинг мазмун ва моҳияти ҳамда зарурияти усулларини.....
- 6.2. Миллий ахборот тизимларини такомиллаштириш муаммолари.....
- 6.3. Ахборот тизимидан кириб келаётган салбий таъсиротларга қарши курашиш усуллари.....
- 6.4. Ахборот соҳасида хавфсизликни таъминлашда Ўзбекистон тажрибаси.....
- 7. Ахборот психологик хавфсизликни таъминлашнинг вазифалари, асосий йўналишлари ва усуллари.....**
- 7.1. Ахборотнинг инсон ҳаётига таъсир ўтказиш омиллари.....
- 7.2. Ахборот соҳасида «шахс-жамият-давлат» ҳамкорлиги.....
- 7.3. Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлашнинг ҳуқуқий-дастурий-техник-ташкилий-иқтисодий усуллари.....
- 7.4. Ахборот-психологик хавфсизлик тупунчаси.....
8. Очiq оммавий ахборот тизимлари шароитида шахснинг психологик ўз-ўзини ҳимоялаши.....
- 8.1. Шахс руҳий кечинмаларининг ижтимоий борлиқ қадриятларига боғлиқлиги.....
- 8.2. Шахс онгида ғоя ва фикрнинг пайдо бўлиши. Мафкура ва психологик хавфсизлик муаммолари.....
- 8.3. Очiq ахборот коммуникация тизимида инсоннинг ахборот таҳдидларини баҳолаш ва хавфсизликни таъминлаш имкониятлари.....
- 8.4. Турли ахборот-психологик вазиятларда шахснинг ижтимоий хулқи. Психологик ҳимоя тушунчаси.....
- 8.5. Шахснинг маънавий-ахлоқий такомилли ва ўзини-ўзи ҳимоя қилиш ва бошқариш имкониятлари.....
- 8.6. Таълим билан камраб олинмаган аҳолига зиёлилар орқали соғлом ғояларни етказиш усуллари.....
- 9. Жамоатчилик фикри ва жамиятнинг ахборот-психологик ҳимоясини таъминлаш.....**
- 9.1. Жамоатчилик фикри тушунчаси.....
- 9.2. Ўзбекистонда жамоатчилик фикрини ёйиш орқали ахборот хавфсизликни таъминлаш.....
- 9.3. Жамоатчилик фикрини шакллантириш механизмлари.....
- 9.4. Конфиденциал ахборотнинг тарқалишини тўхтатиш.....

10. Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари ва жамиятнинг ахборот-психологик хавфсизлигини таъминлаш.....	
10.1. Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш мақсади.....	
10.2. Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш вазифалари ва йўналишлари.....	
10.3. Ахборот-психологик хавфсизликни таъминлаш усуллари.....	
10. 4. Ўзбекистон Республикасида маълумотларни ҳимоялашнинг меъёрий-ҳуқуқий ва қонунчилик асослари.....	
11. Ахборот психологик-хавфсизлик ва интернет.....	
11.1. Компьютер, интернет ортидаги муаммолар.....	
11.2. Ахборот хуружлари ва унда интернетнинг ўрни.....	
11.3. Интернет тармоқларида техник бузилиш муммолари.....	
11.4. Интернет ва ундан фойдаланиш маданияти.....	
12.Ахборот соҳасида электрон ҳужжатлар ва ахборот-психологик хавфсизлик.....	
12.1. Электрон оммавий ахборот воситаларида ахборот-психологик хуружларининг олдини олишнинг айрим чора-тадбирлари.....	
12.2. Глобал тармоқлар: ахборотнинг ахборий характери ва ахборот-психологик тажовуз.....	
13. Республикамизда ахборот соҳасида қабул қилинган қонун ва меъёрий ҳужжатлар.....	
Глоссарий.....	
Фойдаланилган адабиётлар.....	

**БАҲРИДДИН МЕНГБОЕВИЧ УМАРОВ
УМАРАЛИ ДЎСТҚОБИЛОВИЧ ҚОДИРОВ
ХОЛМУРОД КАРИМОВИЧ КАРИМОВ**

ОЧИҚ АХБОРОТ ТИЗИМЛАРИДА АХБОРОТ-ПСИХОЛОГИК ХАВФСИЗЛИК

Тошкент – «Fan va texnologiya» – 2012

Мухаррир: Ф.Исмоилова
Тех. муҳаррир: М.Холмухамедов
Мусаввир: Ҳ.Фуломов
Мусахҳиҳа: М.Ҳайитова
Компьютерда
саҳифаловчи: Н.Раҳматуллаева

**Нашр.лиц. АІ№149, 14.08.09. Босишга рухсат этилди ....2012 йил.
Бичими 60x84 ¹/₁₆. «Times Uz» гарнитураси. Офсет усулида босилди.
Шартли босма табоғи 15,25. Нашр босма табоғи 14,75.**

Тиражи Буюртма №